

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 13 * άνοιξη 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Λάμπρος Βαρελάς, Και πάλι για τον Φλώρο του Α. Σ. Καλ(λ)ογερόπουλου [3] ~ Λευτέρης Παπαλεοντίου, Ίχνη του δεύτερου μυθιστορήματος του Ε. Φραγκουδά [7]. Ο Καβάφης της Ανατολής και του Κυρ. Χαραλαμπίδη [26] ~ Μαρία Μαθιουδάκη, Ο συγγραφέας του μυθιστορήματος Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίκτη (Κωνσταντινούπολη 1859) [8] ~ Νίκος Μαυρέλος, Οι μεταφράσεις και η σημασία τους (Μια όψιμη έμμεση αντιπαράθεση Ροΐδη - Βλάχου) [12] ~ Ντίνος Χριστιανόπουλος, Άθρησαύριστα ποιήματα του Κωστή Σταματόπουλου για τον Παύλο Μελά [15] ~ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Νοθείας έπακολουθήματα [16] ~ Γιάννης Δάλλας, Σχόλια σε ένα από τα Άτελη ποιήματα του Καβάφη [19]. Για την «άπαισιοδοξία» στον Βάρναλη [29] ~ Μιχάλης Τσιανίκας, Ο στρατηγός που οδηγεί, ο Φερνάζης που «Φερνάζει» [20] ~ Μαρία Ξάνθου, Συνάντηση Καβάφη - Λειβαδίτη [23] ~ Θεόδωρος Πυλαρινός, Θεόδωρος Βελιανίτης, «ταπεινός θεράπων» της Σοφίας Δασκαρίδου [30] ~ Σωτήρης Ραπτόπουλος, Θεατρικός διάλογος - μιμιάμβος του Ι. Δασκαλάκη [32] ~ Πέτρος Παπαπολυβίου, Ένας άγνωστος παραλίγο διορισμός (1911) του Δημήτρη Γληνού στην Κύπρο [34] ~ Κωστής Κοκκινόφτας, Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Κύπρο (1926) [37] ~ Γιώργος Κ. Μύαρης, Αναζητώντας τον Σικελιανό στο ημίφως κυπριακών βιβλιοθηκών [40] ~ Γεώργιος Μιχ. Φρατζής, Ανέκδοτη επιστολή του Γ. Κ. Κατσίμπαλη [45] ~ Μαρία Παλακτσόγλου, Ανέκδοτο γράμμα του Στέλιου Ξεφλούδα προς τον Γιώργο Θεοτοκά [50] ~ Χρήστος Σ. Μπιντούδης, Οι σημειώσεις στα Ποιήματα του Σεφέρη (μία μικρή παράλειψη) [52] ~ Η. Tonnet, Ο Στρ. Τσίρκας και ο Απολλιναίρ, μια περίπτωση διακειμενικότητας [54] ~ Γιάννης Βιολάρης, Το περιοδικό Λογοτεχνία (Λευκωσία 1946-1950;) [56] Σάββας Π. Μαστραππάς, Εργογραφία του Ηλία Κωνσταντίνου [61] ~ Σάββας Παύλου, Πασουρίζω, λήμμα στο λεξικό της κυπριακής διαλέκτου [62] ~ Βίκτωρ Ν. Ιωαννίδης & Ευέλθων Πιτσιλίδης, Ο Γιάννης Λέφκης [64]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 13 * άνοιξη 2003

Υπεύθυνοι έκδοσης:

Φοίβος Σταυρίδης, Τ. Θ. 40447, 6304 Λάρνακα (τηλ. 24652974,
e-mail: stavride@zenon.logos.cy.net)

Σάββας Παύλου, Χρυσάνθου Μυλωνά 5, Άγιοι Ομολογητές, 1085 Λευκωσία
(τηλ. 22316667)

Λευτέρης Παπαλεοντίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τ.Θ. 20537,
1678 Λευκωσία (τηλ. 22892375, 22338827, e-mail: gpel@ucy.ac.cy, τηλεμοι-
ότυπο 22751383)

§

Εκτύπωση:

Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Ατδ., Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)

§

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη-φθινόπωρο)

Συνεργασίες, αλληλογραφία αποστέλλονται στους υπευθύνους της έκδοσης.

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Επιλέγονται αυστηρώς «μικροφιλολογικά» κείμενα (με ελάχιστες υποσημειώσεις) και αποκλείονται δοκίμια ή ανακοινώσεις ευρύτερου φιλολογικού ενδιαφέροντος. Μικροφιλολογικές συνεργασίες που αναφέρονται σε επιστολικό υλικό δημοσιεύονται μόνον αν συνεισφέρουν στη φιλολογική έρευνα.

Τα δημοσιευόμενα κείμενα δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις απόψεις των υπευθύνων έκδοσης. Ακολουθούνται το τονικό σύστημα και οι ορθογραφικές ιδιομορφίες του συγγραφέα. Δεχόμαστε δισκέτες κατά προτίμηση σε πρόγραμμα Word για Macintosh. Όσοι χρησιμοποιούν PC, τους παρακαλούμε να σώζουν τα κείμενά τους στη μορφή MS Word ή Rich Text Format.

Ευχαρίστως δεχόμαστε συμπληρώματα για τη Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας, που θα καταχωρηθούν απευθείας στην ηλεκτρονική της μορφή μόλις πάρει τη θέση της στο διαδίκτυο.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

Η έκδοση επιχορηγείται από τις
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Και πάλι για τον Φλώρο του Α. Σ. Καλ(λ)ογερόπουλου

Επανερχομαι¹ στην περίπτωση του Α. Σ. Καλ(λ)ογερόπουλου και του μυθιστορήματός του *Ο Φλώρος* με νεότερα στοιχεία από συστηματικότερη έρευνα της εφημερίδας *Ο Φίλος του Λαού*, όπου και είχε δημοσιευτεί σε συνέχειες το έργο, πριν εκδοθεί σε αυτοτελή τόμο.² Ήδη στο φύλλο της εφημερίδας όπου δημοσιεύεται η τρίτη συνέχεια του Φλώρου ο συγγραφέας του έργου δημοσιεύει την ακόλουθη αγγελία (υπογράφοντάς την ως Α. Κ.) έκδοσης του μυθιστορήματος σε τόμο για την εγγραφή συνδρομητών:

Το εις επιφυλλίδα της εφημερίδος ο Φίλος του Λαού δημοσιευόμενον μυθιστόρημα «Ο Φλώρος», ύλης πρωτοτύπου και καθαράς Ελληνικής, εκδίδεται εις ιδιαίτερον τόμον./ Ελπίζομεν ότι το φιλόμουσον κοινόν θέλει δείξει εις την παρούσαν περίστασιν ότι γνωρίζει να ενισχύη όλους τους νεωστί καλλιεργουμένους της φιλολογίας μας κλάδους./ Σύγκειται εκ τυπογραφικών φύλλων 8 και τιμάται διά δραχμάς τρεις./ Α.Κ.³

Στο ίδιο φύλλο όμως δημοσιεύεται και η ακόλουθη περιληψή του μυθιστορήματος, η οποία προφανώς λειτουργεί διαφημιστικά και για την επιφυλλιδογραφική δημοσίευσή του κειμένου αλλά και την επικείμενη αυτοτελή έκδοσή του:

«Ο Φλώρος», ύλης Ελλ[ληνικής] μυθιστόρημα, φαίνεται άξιον συστάσεως εκ πρώτης αναγνώσεως αυτού διά τα κάλλη της γλώσσης του, την ζωηράν του πάθος και των εικόνων περιγραφήν, την ευφύα της ύλης οικονομίαν.

Τέκνον του έρωτος και του πολέμου καθ' όλον το στάδιόν του, παρίσταται τέλος υπό τα τείχη της Τριπολιτζάς αληθής των ιπποτικών χρόνων ήρωσ. Άμα η πόλις πίπτει, τρέχει προς την ερωμένην του, αλλ' ο έρωσ, τον οποίον εις τον πόλεμον καλλιεργεί δεν τον ανταμείβει επίσης. Ερήμωσις και καταστροφή τω παρουσιάζονται παντού. Απελπισμένος τρέχει προς εκδίκησιν φοβερού τινος Πασά, αιτίου της καταστροφής του. Οθωμανίς την οποίαν είχεν ελευθερώσει εις της Τριπολιτζάς την άλωσιν είναι του Τούρκου η σύζυγος· αυτή προ πολλού φλογερόν τρέφουσα υπέρ αυτού πάθος τον οδηγεί εις το χαρέμον, όπου ευρίσκει την ερωμένην του. Εν ω οι δύο ερασταί πρόκεινται να γίνωσι της ζηλοτυπίας θύματα, δι' απροσδοκήτου περιστατικού ανακαλύπτεται της Οθωμανίδος η ενοχή, την οποίαν πληρώνει διά τρομεράς ποινής. Ο Φλώρος ελευθερούται, φέρει εις μεμονωμένον μέρος την ερωμένην του διά να γευθή την ευτυχίαν του, αλλ' ολίγος καιρός παρέρχεται και μόνον εν βρέφος θηρνεί υπέρ τους τάφους των».⁴

Η ενδιαφέρουσα αυτή περιληψή, καμωμένη πιθανότατα από τον ίδιο τον συγγραφέα είναι αποκαλυπτική για τις συγγραφικές προθέσεις. Αξίζει να συγκρατήσουμε τον χαρακτηρισμό που δίνεται στον κεντρικό ήρωα («Τέκνον του έρωτος και του πολέμου καθ' όλον το στάδιόν του»), ο οποίος αποκαλύπτει τις σούτσειες καταβολές του (κυρίως από τον *Εξόριστο του 1831*). Ενδιαφέρον όμως έχει και ο άλλος χαρακτηρισμός που του αποδίδεται («αληθής των ιπποτικών χρόνων ήρωσ»), ο οποίος δείχνει, προφανώς, τις οφειλές του στην παράδοση του *Ιβανόη του W. Scott*.⁵ Αξίζει επίσης από αυτή την περιληψή να συγκρατήσουμε και το διαφορετικό τέλος που σκόπευε να δώσει στην εξέλιξη της ιστορίας («και μόνον εν βρέφος θηρνεί υπέρ τους τάφους των»), μια και στην εκδομένη μορφή του έργου πεθαίνει μόνο η ηρωίδα, ενώ ο Φλώρος εξαφανίζεται και αγνοούνται τα ίχνη του.

Οι αναφορές της εφημερίδας στο έργο συνεχίζονται, παράλληλα με τη δημοσίευσή του σε συνέχειες. Έτσι στις αρχές του Νοεμβρίου του 1847 δημοσιεύεται η ακόλουθη ειδοποίηση προς τους συνδρομητές της επικείμενης έκδοσης του μυθιστορήματος: «Ειδοποιούνται οι Κ.Κ. όσοι έλαβον Αγγελίας του Φλώρου, του εις επιφυλλίδα της εφημερίδος μας καταχωρουμένου, ότι παρακαλούνται να τας πέμψωσι προς ημάς, διότι όσον ούπω εξέρχεται των πιστηρίων μας».⁶

Τέλος, όταν το μυθιστόρημα κυκλοφορεί από τα πιστήρια της εφημερίδας, ακριβώς στο τέλος του 1847 και στις αρχές του 1848, δημοσιεύεται και η πρώτη (και η μόνη, για την ώρα, γνωστή) επαινετική υποδοχή του έργου, η οποία φυσικά θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με αρκετή επιφύλαξη, μια και προέρχεται από την εφημερίδα – εκδότη του βιβλίου:

Το διά της επιφυλλίδος του Φίλου του Λαού δημοσιευθέν Ελληνικόν μυθιστόρημα «Ο Φλώρος» προ δύο εβδομάδων εξήλθε των Πιστηρίων και εδέθη εις χωριστόν τομίδιον. Ότι ο συγγραφέας αυτού επέτυχε τούτο είνε αναντίρρητον, διότι το κοινόν το απεδέχθη μ' ενθουσιασμόν και ως πρωτότυπον και ως Ελληνικόν και ως γεγραμμένον με γλαφυρότητα και εις γλώσσαν ανθηράν. Ως τοιούτον επομένως το συνιστώμεν εις το κοινόν. Είθε ο Συγγραφέας αυτού ενασχοληθή και εις άλλα τοιαύτα, τα οποία τιμώσι την Ελληνικήν ευφυΐαν.⁷

Ένα ζήτημα παραμένει ασαφές: δεν είναι βέβαιο αν το μυθιστόρημα, όταν αρχίζει να δημοσιεύεται στην εφημερίδα και να προαναγγέλλεται η αυτοτελής του έκδοσή, είναι ήδη ολοκληρωμένο ή ολοκληρώνεται παράλληλα με τη δημοσίευσή και την προετοιμασία της έκδοσης. Αν συμβαίνει το δεύτερο, τότε ίσως εξηγείται και η διαφορετική τελική τύχη που επιφυλάσσεται στον ήρωα, από αυτή που προδιαγράφεται στην περιληψη που είδαμε παραπάνω. Δεν αποκλείεται, βέβαια, η ανεξήγητη εξαφάνιση του ήρωα στο τέλος, με τα εύλογα ερωτηματικά που γεννά, να σχετίζεται και με πιθανή «συνέχεια» του έργου, ενδεχόμενο που δεν μπορεί να αποκλειστεί αν λάβουμε υπόψη τις πολύκροτες «συνέχειες» γάλλων επιφυλλιδογραφικών συγγραφέων της εποχής.

Δυστυχώς, σ' αυτές τις ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το μυθιστόρημα και την εκδοτική του προετοιμασία και εμφάνιση, δεν σώζονται στοιχεία για τον συγγραφέα, εκτός από την υπογραφή του ως Λ. Κ. Βέβαια, αυτό δεν είναι ασυνήθιστο για τα δεδομένα της εποχής. Όσο, λοιπόν, μας λείπουν τα αδιαμφισβήτητα τεκμήρια σχετικά με τη βιογραφία του συγγραφέα του Φλώρου, δεν μας μένουν παρά οι υποθέσεις και οι εικασίες, με την ελπίδα ότι κάποια στιγμή νεότερα ερευνητικά δεδομένα θα τις επιβεβαιώσουν. Με αυτές τις προϋποθέσεις παρουσιάζω στη συνέχεια μια πιθανή ταύτιση του συγγραφέα:

Στο Ληξιαρχείο Αθηνών σώζεται η ληξιαρχική πράξη θανάτου ενός επιλοχία Λυκούργου Καλλογερόπουλου, από την Αθήνα, έγγαμου, που πέθανε «ένεκεν μαλακύνσεως του εγκεφάλου» στις 18 Ιουνίου 1868, σε ηλικία 50 ετών, κατά τα άλλα όμως «τέκνον αγνώστων γονέων εις τον δηλώσαντα». Τη δήλωση θανάτου κάνει ένας 26χρονος στρατιωτικός. Φυσικά, τέτοιου είδους τεκμήρια πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξεις, γιατί κοντά στις χρήσιμες πληροφορίες περιέχουν και ανα-

κρίβειες. Έτσι στην περίπτωση που, όπως συμβαίνει εδώ, ένας άνθρωπος δηλώνει τον θάνατο ενός συναδέλφου του, αγνώστου κατά τα άλλα σε μεγάλο βαθμό, δεν αποκλείεται να δίνονται λανθασμένες ή κατά προσέγγιση πληροφορίες (αυτό αφορά κυρίως την ακριβή ηλικία και τον τόπο καταγωγής). Ωστόσο, αν στηριχτούμε στις πληροφορίες που μας δίνει η συγκεκριμένη ληξιαρχική πράξη θανάτου, αρκετά στοιχεία ταιριάζουν με τον συγγραφέα Καλλογερόπουλο. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι το μικρό του όνομα (Λυκούργος), ενώ και η επαγγελματική του ιδιότητα (στρατιωτικός, «επιλοχίας») δεν αποκλείει την ενασχόληση με τη συγγραφική πράξη, αφού αρκετοί πεζογράφοι της περιόδου ήταν στρατιωτικοί.⁸ Αλλά και η ηλικία κατά την οποία πεθαίνει, σύμφωνα με τη δήλωση, δεν αποκλείει την περίπτωση να ταυτιστεί με τον συγγραφέα μας, καθώς η γέννησή του τοποθετείται γύρω στα 1820 (1818 για την ακρίβεια). Έτσι, αν ο Λυκούργος Καλλογερόπουλος, που πεθαίνει στην Αθήνα, γύρω στα πενήντα του, στις 18 Ιουνίου 1868, ταυτιστεί με τον συγγραφέα Καλλογερόπουλο, τότε σημαίνει ότι ο τελευταίος είναι λίγο κάτω από τριάντα χρονών όταν δημοσιεύει και εκδίδει τον Φλώρο, και γύρω στα είκοσι, αν θεωρήσουμε ότι ο Λ. Καλλογερόπουλος που σκόπευε, σύμφωνα με αγγελία του στις αρχές του 1840, να εκδώσει το μυθιστόρημα *Ερημίτης Παύλος* είναι ο ίδιος με τον συγγραφέα του Φλώρου και τον νεκρό του 1868. Η πάθηση από την οποία πεθαίνει («μαλάκυνση εγκεφάλου») ίσως να εξηγεί και την αιτία για την οποία χάθηκαν τα ίχνη του ύστερα από το 1847.

Το σίγουρο πάντως είναι ότι ο συγγραφέας γνωρίζει ιδίως όμμασι τη Λειβαδιά και τη Χαλκίδα, αφού περιγράφει αρκετά πιστά αυτές τις δύο πόλεις. Ορθά η Άννα Κατσιγιάννη επιστημαίνει τη συσχέτιση του συγγραφέα με ομώνυμες οικογένειες της περιοχής.⁹ Προσθέτω εδώ ότι εκείνα τα χρόνια κινείται στο πολιτικό αθηναϊκό προσκήνιο ο γερουσιαστής και πληρεξούσιος Ευβοίας Σπυρίδων Καλλογερόπουλος (1790-1861),¹⁰ κερκυραίος στην καταγωγή και σπουδαγμένος γιατρός στην Ιταλία, αγωνιστής στην επανάσταση με δραστηριότητα τόσο στην Χαλκίδα όσο και στη Λειβαδιά. Δεν γνωρίζουμε πληροφορίες για την οικογενειακή του κατάσταση ώστε να του αποδώσουμε το πατρώνυμο Σ., με το οποίο ο συγγραφέας του Φλώρου συστήνεται στην έκδοση.

Ένα σίγουρο στοιχείο που έχουμε για τον συγγραφέα Καλλογερόπουλο είναι ότι γνωρίζει γαλλικά, αφού τις πληροφορίες που δίνει για το οθωμανικό χαρέμι και τις οθωμανικές συνήθειες τις αντλεί, όπως ο ίδιος δηλώνει με παραπομπές, από τη γαλλική μετάφραση της εισαγωγής στην αγγλική έκδοση του Κορανίου από τον George Sale: *Observations historiques et critiques sur le Mahometisme, ou Traduction du discours préliminaire mis à la tête de la version anglaise de l'Alcoran*, publiée par George Sale, Γενεύη 1751.

Όσον αφορά, τέλος, το επίθετο του συγγραφέα είναι βέβαιο πλέον ότι πρέπει να τηρήσουμε τη γραφή με διπλό λ, όπως ακριβώς αναγράφεται στην έκδοση του μυθιστορήματος, και να μην τη θεωρήσουμε τυπογραφικό λάθος, αφού το επίθετο αυτό ορθογραφούνταν και με αυτή τη μορφή εκείνη την εποχή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. το σύμμεικτό μου, «Μικρο-πληροφορίες για τον Λ. Σ. Καλογερόπουλο, τον Κωνσταντίνο Πωπ και τον Δημήτριο Αινιάνα», *Μικροφιλολογικά* 12 (φθινόπωρο 2002) 9-10.
2. Με την ευκαιρία, σημειώνω εδώ ότι η δημοσίευση του μυθιστορήματος στην εφημερίδα δεν ολοκληρώνεται, αλλά σταματά στην αρχή της σελίδας 211 της έκδοσης (σύνολο σελίδων 229). Επαυροβόνο και μια ανακρίβεια που είχα συμπεριλάβει, από λανθασμένη ανάγνωση, στο προηγούμενο σημειώμά μου (σημ. 1): η τελευταία συνέχεια του Φλώρου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα στις 24 Δεκεμβρίου 1847, και όχι στις 21.
3. *Ο Φίλος του Λαού*, 25. 5. 1847, σ. 6. Η τιμή των τριών δραχμών που ορίζεται για τον τόμο που θα εκδοθεί κατεβαίνει στις δύομισι στον τιμοκατάλογο του 1855 του Σοφοκλέους Σοφή (Ναύπλιο), αλλά παραμένει η αρχική στον τιμοκατάλογο του 1864 του Κ. Τεφαρίκη (Αθήνα). Ευχαριστώ θερμά τη Μαρία Μαθιουδάκη που μου παραχώρησε πρόθυμα τις σχετικές πληροφορίες από το προσωπικό της ηλεκτρονικό αρχείο βιβλιοπωλικών καταλόγων του 19ου αιώνα.
4. *Ο.π.* (σημ. 3) σ. 4 (στήλη «Διάφορα»).
5. Σημειώνω εδώ, προς επίρρωση της υπόθεσης της Άνας Κατσιγιάννη (*Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σσ. 362-363), που θεωρεί ότι ο συγγραφέας του Φλώρου μπορεί να ταυτιστεί με τον χαλκιδαίο Λ. Καλογερόπουλο, ο οποίος προαναγγέλλει στην εφ. Αθηνά, στις 20. 1. 1840, την έκδοση μυθιστορήματος με τίτλο *Ο Ερημίτης Παύλος*, ότι στην αγγελία αναφέρεται και το όνομα του SCOTT («ο Άγγλος Ουάλτεσκότ»). Ευχαριστώ και από εδώ την Άνα Κατσιγιάννη που διάβασε πρόθυμα τις σημειώσεις μου για τον Καλογερόπουλο.
6. *Ο Φίλος του Λαού*, 11. 11. 1847, σ. 6. Πράγματι το έργο εκδόθηκε «Εκ της Φιλολάου Τυπογραφίας». Στη βιασύνη να εκδοθεί το έργο πρέπει να οφείλονται και τα πολλά τυπογραφικά λάθη που έχει.
7. *Ο Φίλος του Λαού*, 12. 1. 1848, σ. 4 (στήλη «Διάφορα»).
8. Ο συγκεκριμένος επιλογίας, πάντως, δεν καταγράφεται (πιθανότατα επειδή δεν ήταν υφηλόδαθμος αξιωματικός) στο αρκετά πλούσιο «Λεξικόν των από της ανεξαρτησίας και εντεύθεν διατελεσάντων και μεταστάντων των πολέμων Ελλήνων αξιωματικών Ξηράς, Θαλάσσης και Χωροφυλακής», που επισυνάπτεται ως παράρτημα στο τέλος κάθε γράμματος στους έξι τόμους της Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαιδείας (1927-1930). Σημειώνω επίσης ότι ένας Καλογερόπουλος, αντισυνταγματάρχης του ιππικού από την Αθήνα, αναφέρεται από τον Κ. Πωπ στην *Ευτέρπη* 5 (1. 8. 1852) 552. Η τελευταία πληροφορία αντλήθηκε από το «Ευρετήριο προσώπων...» της *Ευτέρπης* συνταγμένο από τους Δανόπουλο - Χατζοπούλου (Θεσσαλονίκη 1997). Οφείλω όμως να πω ότι επιφυλάσσομαι να αποδώσω το μυθιστόρημα σε στρατιωτικό, καθώς σε κάποια σημεία του έργου εμφανίζεται εκδήλη αντιπολεμική διάσταση (βλ. σσ. 48 και 66 της έκδοσης).
9. *Ο.π.* (σημ. 5), σ. 362, σημ. 2. Σημειώνω επίσης ότι στο *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822 - 1935* (Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1986) εμφανίζεται ένας Λουκάς Καλογερόπουλος, που υπήρξε βουλευτής Ξηρωγίου (Ευβοίας) κατά το διάστημα 7 Δεκ. 1856 - 24 Μαΐου 1859, και ο οποίος πρέπει να είναι ο ίδιος με τον γερουσιαστή Λ. Καλογερόπουλο, που εμφανίζεται σε μονόφυλλο της 20ης Δεκ. 1863 να διεκδικεί τη σύνταξή του (βλ. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1544 - 1863). Προσθήκες - Συμπληρώσεις*, Αθήνα, Ε.Α.Ι.Α., 1992, σ. 103, αρ. 498).
10. Για τον Σπύρο Καλογερόπουλο βλ. τις πληροφορίες που συγκεντρώνονται στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* (Πυρσού), τ. 13, σ. 594, καθώς στο *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* του Χρήστου Α. Στασινοπούλου, τ. Β', Αθήνα 1971, σσ. 116-117.

Λάμπρος Βαρελάς

Τιμή του δεύτερου μυθιστορήματος του Ε. Φραγκούδη

Η συνάδελφος Μαρία Μαθιουδάκη έθεσε υπόψη μου πληροφορίες που αναφέρονται στην εμφάνιση δυο μυθιστορημάτων του Ε. Φραγκούδη σε καταλόγους βιβλιοπωλείων του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγχέντρωσε για τις ανάγκες της διδακτορικής διατριβής της,¹ ο Θέρσανδρος (1847) μνημονεύεται σε τέσσερις καταλόγους βιβλιοπωλείων της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης αντίστοιχα, ως εξής: 1) Κατάλογος βιβλίων του καταστήματος Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, Αθήνα 1856, σ. 14. 2) Κατάλογος βιβλίων πωλουμένων παρά Θ. Νικολαΐδη Φιλαδελφεί, Δελτίον πρώτον, Αθήνα 1868, σ. 44. 3) Κατάλογος του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα, Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 96. 4) Κατάλογος του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα, Κωνσταντινούπολη 1893, σ. 45.

Περισσότερο σημαντικές κρίνονται οι πληροφορίες για το άφαντο μυθιστόρημα του Ε. Φραγκούδη *Ο Ονήσανδρος*, που φέρεται να έχει κυκλοφορήσει ως παράρτημα του περιοδικού *Θελξινόη*, το οποίο ο συγγραφέας εξέδιδε στην Κωνσταντινούπολη στα χρόνια 1856-1857. Ήδη η Σοφία Ντενίση επισήμανε την ύπαρξη του μυθιστορήματος αυτού, με βάση πληροφορία που άντλησε από τον *Κατάλογο του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα* (Κωνσταντινούπολη 1873).² Η Μαρία Μαθιουδάκη δίνει περισσότερα στοιχεία, τα οποία αντλεί τόσο από τον ίδιο κατάλογο (σ. 29) όσο και από τον *Κατάλογο του βιβλιοπωλείου Α. Πανώριου και Ι. Αλιμπέρτου* (Κωνσταντινούπολη 1874, σ. 103): Και στους δυο καταλόγους ο *Ονήσανδρος* ταξινομείται στα μυθιστορήματα και αναφέρεται ότι τυπώθηκε στην Κωνσταντινούπολη, ως παράρτημα της *Θελξινόης*, σε σχήμα 8ο, σελίδες 123, τιμή 2,50 δρ. Σε αντίθεση με τον *Θέρσανδρο*, ο *Ονήσανδρος* δεν καταγράφεται σε καταλόγους του 1884 και του 1894 του βιβλιοπωλείου Δεπάστα. Να θεωρήσουμε ότι η έκδοση αυτή είχε εξαντληθεί, ενώ εξακολουθούσαν να υπάρχουν στην αγορά αντίτυπα του νεανικού *Θέρσανδρου*; Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι και τα δυο μυθιστορήματα έχουν ακριβώς τον ίδιο αριθμό σελίδων (123). Όσον αφορά τον *Θέρσανδρο*, μόνο σε μια περίπτωση (στον κατάλογο του 1868) δηλώνεται η ξεχωριστή αρίθμηση των πρώτων δεκατεσσάρων σελίδων (ιδ') του αφιερωματικού σημειώματος και της επιστολής του συγγραφέα προς τον βασιλιά Όθωνα. Μήπως πρόκειται για «διαφορετικό τυπογραφικό τράβηγμα», όπως έχει επιστημάνει ο Γ. Κεχαγιόγλου;³ Η μήπως οι συντάκτες των υπόλοιπων καταλόγων δεν πρόσεξαν ότι οι πρώτες σελίδες του μυθιστορήματος είχαν ξεχωριστή αρίθμηση;

Βέβαια, το πλέον αξιοπερίεργο είναι ότι δεν έχει βρεθεί ακόμη κανένα αντίτυπο του *Ονήσανδρου*. Αλλά και σε κανένα τόμο της *Θελξινόης* δεν υπάρχει αναγγελία του μυθιστορήματος αυτού. Όσο για το παράρτημα του περιοδικού, έχουν εντοπιστεί σε τρεις βιβλιοθήκες τα φύλλα 1-7 (Αύγουστος-Νοέμβριος 1856), που φιλοξενούν τις συνέχειες και το τέλος του μυθιστορήματος *Τόλλα* του Edmond About σε μετάφραση του Κ. Δ. Σ.⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σοφία Ντενίστη, *Το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1994, σ. 309. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η έκδοση της *Θελξινόης* διακόπηται το 1857 και όχι το 1858.
2. Η Μαρία Μαθιουδάκη εκπόνησε διδακτορική διατριβή με θέμα την Ιστορία του ελληνικού βιβλίου το 19ο αιώνα με κύρια πηγή τους καταλόγους των ελληνικών βιβλιοπωλείων (Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2001, υπό την επίβλεψη του καθηγητή Αλ. Πολίτη).
3. «Από τα Έρωτες αποτελέσματα του Ι. Καρατζά ως τον Θέρσανδρο του Ε. Φραγκούδη: στις απαρχές της Νεοελληνικής και της νεότερης Κυπριακής πεζογραφίας», *Σημείο*, 4 (1996) 130.
4. Τόμοι της *Θελξινόης* υπάρχουν σε βιβλιοθήκες της Αθήνας (Εθνική, Μπενάκειος, Γεννάδειος, ΕΛΙΑ), στην κεντρική βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στη βιβλιοθήκη Αδ. Κοραή (Χίος), στη Ρουμανική Ακαδημία (Βουκουρέστι), ίσως και αλλού. Παράρτημα 111 σελίδων, στο οποίο συνεχίζεται και ολοκληρώνεται η δημοσίευση του μυθιστορήματος *Τόλλα* του Ε. Αμπού (είχαν προηγηθεί άλλες έντεκα συνέχειες στα πρώτα τεύχη της *Θελξινόης*), σώζεται στη Γεννάδειο, στην Μπενάκειο και στη Ρουμανική Ακαδημία.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ο συγγραφέας του μυθιστορήματος *Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίκτη* (Κωνσταντινούπολη 1859)

Το μυθιστόρημα *Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίκτη* (Κωνσταντινούπολη 1859), δημοσιεύτηκε ανώνυμα,¹ με την ένδειξη: Υπό ***. Διαθέτουμε επαρκή στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία το έργο θα πρέπει να αποδοθεί στον ηπειρώτη γιατρό και λόγιο Παναγιώτη Α. Σαλαμπάντα. Θα τα παρουσιάσω με συντομία.

Το όνομα του Σαλαμπάντα εμφανίζεται το 1877 ανάμεσα στα λίγα ονόματα Ελλήνων μυθιστοριογράφων που καταγράφει ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής στη γραμματολογία του *Précis d'une histoire de la littérature neo-hellénique*. Ο Ραγκαβής γράφει αόριστα και μάλλον από μνήμη, για ένα ιστορικό μυθιστόρημα του γιατρού Σαλαμπάντα, με θέμα το ηρωικό Σούλι.² Μία δεκαετία περίπου αργότερα, το 1888, ο Τρύφων Ευαγγελίδης συνθέτει έναν πληρέστερο κατάλογο των πρωτότυπων ελληνικών μυθιστορημάτων που γνωρίζει. Για τη σύνταξη του καταλόγου ο Ευαγγελίδης αντλεί πληροφορίες και από τη γραμματολογία του Α. Ρ. Ραγκαβή, στην οποία και αναφέρεται. Διαιωνίζει λοιπόν την πληροφορία, ότι ο Σαλαμπάντας έγραψε ένα μυθιστόρημα για το Σούλι: «Γ. Σαλαμπάντας, *Σουλιωτικά*», αναφέρει ο Ευαγγελίδης.³ Η απροσεξία στην καταγραφή του ονόματος του συγγραφέα (Γ. αντί για Π. Α.) και η ανακρίβεια στην απόδοση του τίτλου επιτρέπουν να θεωρηθεί ότι ο Τρύφων Ευαγγελίδης δεν γνωρίζει περισσότερα στοιχεία από τον Α. Ρ. Ραγκαβή, για το ποιο ακριβώς είναι το μυθιστόρημα του Παναγιώτη

Σαλαμπάντα. Στον Ευαγγελίδη όμως οφείλουμε και ένα κατοπινό βραχύλογο βιογραφικό σημείωμα για τον Π.Α. Σαλαμπάντα: γεννήθηκε στην Πάργα «περί το 1830», σπούδασε στην Ιόνιο Ακαδημία και έγραψε μία ιστορική μελέτη για την Πάργα.⁴

Στην πραγματικότητα, ο Π.Α. Σαλαμπάντας είχε δημοσιεύσει το 1860 μία ιστορική μονογραφία για το Σούλι, και ένα χρόνο μετά, το 1861, μία άλλη για την Πάργα. Και τα δύο έργα τυπώθηκαν στην Αθήνα και ο συγγραφέας εμφανίζονταν με τα αρχικά του μόνο: Π. Α. Σ.⁵ Μια δεκαετία αργότερα, το 1870, ο Π.Α. Σαλαμπάντας δημοσίευσε επώνυμα στην Κωνσταντινούπολη, όπου και ζούσε, ένα εγχειρίδιο απλουστευμένων ιατρικών γνώσεων για την υγιεινή των εγκύων γυναικών και των βρεφών. Το πόνημα προοριζόταν για οικογενειακή χρήση.⁶ Επανεκδόθηκε την επόμενη χρονιά, το 1871, και σ' αυτήν τη δεύτερη έκδοση προστέθηκε η ένδειξη *Εγκόλπιον Οικογενειακόν*.⁷ Παράλληλα με την κυκλοφορία του βιβλίου, ο συγγραφέας έδωσε τρεις συνεχείς διαλέξεις στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης, με το συναφές θέμα: «Περί φυσικής ανατροφής των νεογνών».⁸

Την απόδοση του μυθιστορήματος *Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίχτου* στον Π.Α. Σαλαμπάντα γνωστοποιεί ο αθηναίος βιβλιοπώλης Νικόλαος Β. Νάκης. Στο βιβλιοπωλικό κατάλογο που δημοσίευσε ο Νάκης το 1864, το μυθιστόρημα παρουσιάζεται αμέσως μετά τις μονογραφίες του Σαλαμπάντα για το Σούλι και την Πάργα, ως εξής: «ΣΑΛΑΜΠΑΝΤΑ Α.Π. Ιατρού (Σουλιώτου), *Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίχτου*. Ανωνύμως».⁹

Ο Ν.Β. Νάκης, μαζί με την ιδιότητα του βιβλιοπώλη που διέθετε από το 1860 περίπου, είχε και το μεράκι της βιβλιογραφικής καταγραφής. Η *Εφημερίς των βιβλιοφίλων* την οποία εξέδιδε με διακοπές από το 1870 και μετά, φιλοδοξούσε να συμβάλει στην καταγραφή της εκδοτικής παραγωγής του νέου ελληνικού κράτους (να συνεχίσει δηλαδή το έργο του Ανδρέα Παπαδόπουλου Βρετού).¹⁰ Στο τέλος του αιώνα, όταν αποφάσισε να διαλύσει το βιβλιοπωλείο του, ίδρυσε «Γραφείο Παραγγελιών», παρείχε δηλαδή με αμοιβή τις υπηρεσίες του (παραγγελίες βιβλίων, συνδρομές εφημερίδων κλπ.) σε άλλους βιβλιοπώλες, εκδότες ή και απλούς βιβλιόφιλους.¹¹ Οι παραπάνω ιδιότητες του Ν.Β. Νάκη συνθέτουν, νομίζω, το πορτραίτο ενός καλού γνώστη της βιβλιοπαραγωγής της εποχής του, και συνεπώς ενός αξιόπιστου πληροφοριοδότη. Η μαρτυρία του εξάλλου είναι κοντινή στο χρόνο έκδοσης του μυθιστορήματος που μας απασχολεί.

Η ιατρική ιδιότητα του συγγραφέα του μυθιστορήματος *Αληθής βιογραφία...* δηλώνεται ρητά στον πρόλογο του έργου και έχει πρωτεύοντα ρόλο σε όλο το έργο. Το μυθιστόρημα γράφεται ως ένα είδος ιατρικών απομνημονευμάτων. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι αφηγείται μία αληθινή ιστορία την οποία έζησε από κοντά, μέσα στη δεκαετία 1850-60, και στην οποία παίρνουν μέρος υπαρκτά, αναγνωρίσιμα πρόσωπα της ελληνικής κοινωνίας της Κωνσταντινούπολης. Για το λόγο αυτό δηλώνει ότι κράτησε και την ανωνυμία του.¹²

Πρόκειται για την ιστορία μιας νέας γυναίκας, της Σεβαστής, που ο γάμος της

με έναν επαγγελματία χαρτοπαίκτη την οδήγησε στη δυστυχία και τελικά στο θάνατο. Η πλοκή του έργου παρακολουθεί την εξέλιξη του αταίριαστου γάμου της απόλυτα ενάρετης γυναίκας με τον αποκτηνωμένο από την χαρτοπαξία άντρα. Ο γιατρός - αφηγητής γνωρίζει από κοντά τη Σεβαστή, που είναι ήδη μητέρα ενός παιδιού, όταν εκείνη χρειάζεται ιατρική βοήθεια, εξαιτίας της κακής τροπής της δεύτερης εγκυμοσύνης της. Συγκινείται από την ιστορία της γυναίκας και της συμπαραστέκεται ηθικά αλλά και πρακτικά μέσω της ιατρικής του ιδιότητας. Με ιατρική ορολογία και ακρίβεια καταγράφονται στα οικεία μέρη του έργου η επικίνδυνη αποβολή της Σεβαστής και η ανάρρωσή της, η κακή τροπή ενός τραύματος του συζύγου σε θανατηφόρα γάγγραινα, και τελικά η φυμάτωση που προσβάλλει τη Σεβαστή και την οδηγεί και εκείνη στο θάνατο. Σε όλο το έργο εκδηλώνεται το ειδικό ενδιαφέρον του γιατρού - αφηγητή για την ψυχοσωματική υγεία των εγκύων γυναικών και των βρεφών. Στο μυθιστόρημα του 1859 εντοπίζονται, δηλαδή, διάσπαρτες οι ίδιες απόψεις που συγκεντρωμένα και πιο εμπεριστατωμένα δίνονται στην Υγιεινή του 1870.¹³

Η ανταπόκριση του κοινού στη συνδρομή της έκδοσης του μυθιστορήματος ήταν μεγάλη: ο κατάλογος των «φιλομούσων συνδρομητών» περιλαμβάνει 432 ονόματα εγγεγραμμένα για 539 προπληρωμένα αντίτυπα. Η αίτηση συγγνώμης του συγγραφέα προς τους συνδρομητές των οποίων τα ονόματα δεν καταχωρήθηκαν, δείχνει πως η ανταπόκριση ήταν μεγαλύτερη. Ανάμεσά στους 432 συνδρομητές, οι 50 είναι γυναίκες, εγγεγραμμένες για 69 αντίτυπα. Ευδιάκριτη είναι η παρουσία ιδρυτικών και άλλων μελών του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης. Αξιολογή είναι και η συμμετοχή εκπροσώπων του ιατρικού κλάδου. Όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή των συνδρομητών, ξεχωρίζουν οι κρητικοί (69 συνδρομητές από Ηράκλειο, Ρέθυμνο και Χανιά), που αντιπροσωπεύουν σχεδόν το 1/6 του συνόλου. Ανάμεσά τους αναγνωρίζονται κάποιοι γιατροί, στοιχείο που δηλώνει πιθανή επαγγελματική δραστηριότητα του συγγραφέα στην Κρήτη.¹⁴ Δεν ήταν ασήμαντη η απήχηση του βιβλίου και στα βιβλιοπωλεία της εποχής. Σύμφωνα με τους βιβλιοπωλικούς καταλόγους που κυκλοφόρησαν στο διάστημα μιας εικοσιπενταετίας από την έκδοση, το μυθιστόρημα υπήρχε σε τρία τουλάχιστον βιβλιοπωλεία της Αθήνας και ένα της Αλεξάνδρειας.¹⁵

Η Αληθής βιογραφία... δεν ήταν το πρώτο ελληνικό έργο που ασχολήθηκε με το κοινωνικό πρόβλημα της χαρτοπαξίας. Το 1859 κυκλοφορούσαν ακόμα, σε κάποια βιβλιοπωλεία, η κωμωδία *Ο Χαρτοπαίκτης* του Μ. Χουρμούζη (Αθήνα 1839) και το μυθιστόρημα *Ο Ζωγράφος* του Γρηγορίου Παλαιολόγου (Κωνσταντινούπολη 1842).¹⁶ Οι πολλές και ουσιαστικές θεματικές ομοιότητες ειδικά ανάμεσα στο κεφάλαιο «Οι χαρτοπαίκτης και η γυναικεία αρετή» του Ζωγράφου και στο ανώνυμο έργο του Σαλαμπάντα, επιτρέπουν να υποθέσουμε επίδραση του πρώτου κειμένου στο δεύτερο.¹⁷ Η Αληθής βιογραφία... είναι έργο χαμηλής λογοτεχνικής αξίας. Ο Π. Α. Σαλαμπάντας ήταν γύρω στα τριάντα, όταν το δημοσίευσε ανώνυμα. Πρόκειται μάλλον για το πρώτο βιβλίο του και, όσο γνωρίζω, δεν ασχολήθηκε ξανά με το μυθιστόρημα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περιλαμβάνεται στον κατάλογο των ελληνικών διηγημάτων και μυθιστορημάτων, που συνέταξε η Σοφία Ντενίση στη μελέτη της *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994, 301.
2. Α. R. Rangabé, *Précis d'une histoire de la littérature neo-hellénique II*, Βερολίνο 1877, 272. Ο Σαλαμπάντας δεν αναφέρεται όμως καθόλου στη μεταγενέστερη συνοπτική μορφή της γραμματολογίας, που κυκλοφόρησε στα ελληνικά: Α. Ρ. Ραγκαβής, *Περίληψις της Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Αθήνα 1887.
3. Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, «Η μυθιστοριογραφία παρά τοις αρχαίοις Έλλησιν», *Αττικόν Ημερολόγιον του έτους 1889*, 141.
4. Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, «Σαλαμπάντας Παναγιώτης», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια 21*, Αθήνα, 2^η έκδοση, 463.
5. Πρόκειται για τα έργα: *Το Σούλι ήτοι τα ηρωικά θαύματα των Σουλιωτών και Σουλιωτίδων* υπό Π. Α. Σ. Αθήνησι... 1860 (Δ. Σ. Γκίνης και Βαλ. Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, Αθήνα 1939-1957, 8474)· γνώρισε και δεύτερη έκδοση: *Τα ηρωικά θαύματα των Σουλιωτών και Σουλιωτίδων* υπό Ε. Δ. Μ., 2^η έκδ., εν Λονδίνω 1887 (Λουκία Δρούλια και Βούλα Κόντη, *Ηπειρωτική Βιβλιογραφία 1571-1880*, Α' , Αθήνα 1984, *503) και *Η Πάργα ήτοι μονογραφία αυτής από της κτίσεως μέχρι της παρά των Αγγλων πωλήσεώς της εις τους Τούρκους*. Συνταχθείσα μεν υπό Π. Α. Σ. αναθεθείσα δε τη Αυτού Αυτοκρατορική Υψηλότητι τω Μεγάλω Δουκί απασών των Ρωσσιών Κωνσταντίνω. Εν Αθήναις... 1861 (Δ. Σ. Γκίνης και Βαλ. Γ. Μέξας, *ό.π.*, 8664).
6. *Υγιεινή των εγκύων γυναικών και των νεογνών παιδών... Υπό Π. Α. Σαλαμπάντα Ιατρού*. Εν Κωνσταντινουπόλει... 1870 (φωτοτυπημένο αντίτυπο της έκδοσης υπάρχει στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης). Στο τέλος του βιβλίου ο συγγραφέας πληροφορεί τους συνδρομητές ότι δεν ανακοινώνει τα ονόματά τους, εξαιτίας της καταστροφής του σπιτιού του στη μεγάλη πυρκαγιά του Πέρα στις 24 Μαΐου 1870.
7. *Εγκόλπιον οικογενειακόν. Υγιεινή των εγκύων, επιτόκων και λεχωϊδών γυναικών, και φυσική ανατροφή των νεογνών παιδών*. Υπό Π. Α. Σαλαμπάντα. Εν Κωνσταντινουπόλει... 1871. Την έκδοση αυτή δεν την έχω δει· αναφέρεται στους βιβλιοπωλικούς καταλόγους: *Μάιος του 1873*. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου των αδελφών Δεπάστα, [Κωνσταντινούπολη 1873], 33 και *Βιβλιοπωλείον Α. Πανώριου και Ι. Αλιμπέρτου*. Κατάλογος των εν αυτώ βιβλίων, Κωνσταντινούπολη 1874, 112.
8. Οι διαλέξεις δόθηκαν στη Λέσχη «Ομόνοια»· Γ. Χασιώτης, «Εκθεσις περί των δημοσίων διαλέξεων», *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, Ε' (Μάιος 1870-Μάιος 1871) 90.
9. *Βιβλιοπωλείον Φώτιος ο Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Β. Νάκη*. Κατάλογος των ευρισκομένων βιβλίων... Αθήνα 1864, 51.
10. Π6. Ν.Β. Νάκης, «Αγγελία», *Εφημερίς των βιβλιοφίλων* (7.9.1874) 1.
11. Τη διάλυση του καταστήματός του και την ίδρυση «Γραφείου Παραγγελιών» ανακοινώσε ο Ν. Β. Νάκης στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (11.6.1900) 3.
12. ***, «Πρόλογος του Συντάκτου», *Αληθής βιογραφία της εναρέτου γυναικός του εξ επαγγέλματος χαρτοπαίκτου*, Κωνσταντινούπολη, 1859, ε' -ζ'. Στον ίδιο πρόλογο ανακοινώνεται ότι την τελική συγγραφή του έργου εκτελεί όχι ο ίδιος ο γιατρός που έζησε τα αφηγούμενα, αλλά ένας καλός του φίλος (ο «Συντάκτης»). Ο ίδιος ο γιατρός, μη διαθέτοντας τον απαιτούμενο χρόνο, αφηγείται την πλοκή του μυθιστορήματος στο φίλο του και εκείνος την καταγράφει. Τη συνθήκη αυτή δεν την επιβεβαιώνει το ίδιο το έργο. Η ιατρική ιδιότητα του γράφοντος εκδηλώνεται διαρκώς.
13. Π6. την ανάπτυξη των κοινών απόψεων γύρω από τα θέματα: Συμπτώματα και κίνδυνοι της αποβολής κατά την εγκυμοσύνη (*Αληθής βιογραφία* 18-19, 25-27, 31, 34, 44· *Υγιεινή* 127-129). Αμέλεια γονιών προς τα βρέφη. Μητέρες που αποφεύγουν το θηλασμό και προσλαμβάνουν τροφούς (*Αληθής βιογραφία* 80· *Υγιεινή* ιθ' -κε'). Συνέπειες των έντονων ψυχικών ταραχών κατά το θηλα-

σμό (Αληθής βιογραφία 148, 199· Γ'γεινή 249-250 και 256-258). Έλλειψη σωστής γυναικείας εκπαίδευσης (Αληθής βιογραφία ι' -ια' και 78-88· Γ'γεινή ιβ' -ιγ'). Κοινωνική προσφορά των ιατρικών υπηρεσιών (Αληθής βιογραφία 11-12, Γ'γεινή ε' -ζ').

14. Εκτός από τον εγγεγραμμένο «ιατρό» Π. Λυκούδη από τα Χανιά, γιατρός ήταν και ο Ι. Γερασμίδης από το Ηράκλειο· πβ. Μανώλης Ε. Δετοράκης, *Γιατροί Αγωνιστές των Κρητικών Επανάστασεων του ΙΘ' αιώνα*, Ηράκλειο 1987, 30-37 και Ιωάννης Ε. Χαβάκης, *Οι γιατροί του Μεγάλου Κάστρου*, Ηράκλειο, γ.γ., 91. Ίσως ο Π. Α. Σαλαμπάντας να βρέθηκε στην Κρήτη υπηρετώντας το τουρκικό κράτος. Στην Γ'γεινή του 1870 (135-137) αναφέρει ο ίδιος ότι το 1862 περιόδευε με συνοδεία την Ηπειρωτική Αλβανία, δεν δίνει όμως άλλες πληροφορίες, πέρα από την περιγραφή μιας ιατρικής εμπειρίας που είχε εκεί.

15. Κατάλογος των εν τω βιβλιοπωλείω Κ. Τεφαρίκη προς πώλησιν ευρισκομένων βιβλίων, Αθήνα 1864, 26· Βιβλιοπωλείον Φώτιος, ό. π., 2, 51, 62· Καταστήματα Ανδρέου Κορομηλά εν Αθήναις. Κατάλογος των εν αυτοίς ευρισκομένων βιβλίων, Αθήνα 1881, 32· Κατάλογος των εν τω ελληνικώ βιβλιοπωλείω Ο Κοραής Ηλία Π. Ζαγκλή προς πώλησιν ευρισκομένων βιβλίων, Αλεξάνδρεια 1866, 29.

16. Για το *Χαρτοπαίκτη* πβ. Κατάλογος των εν τω βιβλιοπωλείω του κ. Κωνσταντίνου Αντωνιάδου ευρισκομένων βιβλίων, [Αθήνα] 1861, 16. Για το *Ζωγράφο* πβ. Κατάλογος Κ. Τεφαρίκη... ό.π., 27.

17. Η ιστορία της Ευφροσύνης στο *Ζωγράφο* είναι συνολικά όμοια με την ιστορία της Σεβαστής. Κοινός τόπος είναι και η εισαγωγική αναφορά του αφηγητή στα τρία δεινά: τη χαρτοπαίξια, τη μέθη και την ασέλγεια. Κοινή είναι επίσης η διαμαρτυρία για την άδικη εμμονή πολλών συγγραφέων στα φάυλα του γυναικείου φύλου.

Μαρία Μαθιουδάκη

Οι μεταφράσεις και η σημασία τους (Μια όψιμη έμμεση αντιπαράθεση Ροΐδη - Βλάχου)

Από τις 5 Ιανουαρίου 1897 αρχίζει στην επιφυλλίδα της εφημερίδας *Το Άστυ* η μετάφραση από τον Άγγελο Βλάχο ενός βιβλίου ήδη γνωστού στο ελληνικό κοινό, του *Εκφυλισμού* [Entartung (1892)] του Max Nordau.¹ Το βιβλίο μεταφράζεται στα γαλλικά από τα γερμανικά το 1893 με τίτλο *Dégénérescence*, κυκλοφορεί στις αρχές του 1894 και παρουσιάζεται στο *Άστυ* αμέσως.² Οι συνέχειες κρατούν ως και τις 13 Ιουλίου, αν και είναι αραιές³ λόγω των ιστορικών γεγονότων στην Κρήτη και στα βόρεια σύνορα με τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο. Σημαντικό επίσης είναι ότι αμέσως μετά την δημοσίευσή του σε συνέχειες ακολουθεί η προσφορά του σε αυτοτελή τόμο,⁴ κατά τη συνήθη τακτική της εφημερίδας για τα κείμενα των επιφυλλίδων. Σύμφωνα με το προλογικό σημείωμα του ίδιου του Βλάχου (5/1/1897) δεν πρόκειται για μετάφραση όλου του έργου, που είναι περίπου χίλιες σελίδες, αλλά για προσαρμογή σε μορφή συμπιλήματος:

[...] επιχειρώ ν' αποδώσω εν μεταφράσει τα κυριότατα μέρη. Περικόπτων εξ αυτού ό,τι ολιγότερον ή ουδόλως ενδιαφέρει τον Έλληνα αναγνώστην, συμπύσσω εν περιλήψει τας φιλοσοφικάς ή επιστημονικάς αυτού λεπτολογίας, θέλω ιδίως πιστότερον και κατά λέξιν αποδώσει τας μελέτας του συγγραφέως περί τα γενικότερα φαινόμενα του

συγχρόνου φιλολογικού και καλλιτεχνικού εκφυλισμού, όστις υπό διάφορα και ποικίλα ονόματα λυμνιάεται σήμερα την διανοητική παραγωγή της Ευρώπης.

Το πρώτο λοιπόν που παρατηρεί κανείς για τον Βλάχο ως μεταφραστή είναι η διόλου αθώα επέμβαση που κάνει στο κείμενο· και το δεύτερο η υποτιμητική στάση του προς το ελληνικό κοινό, η οποία τον οδηγεί στην εκλαΐκευση του μεταφρασμένου κειμένου. Βέβαια, η εστίαση της μεταφραστικής επιλογής στα φιλολογικά δείχνει και τους στόχους του. Από τους τίτλους και μόνο των κεφαλαίων καταλαβαίνει κανείς την επίδραση που είχε στη νεοελληνική κριτική ένα τέτοιο βιβλίο. Ο Ιφενισμός για παράδειγμα θα αποτελέσει μιαν από τις βασικές κατηγορίες των συντηρητικών κριτικών κατά των κοσμοπολιτών. Τα πυρά του Βλάχου έμμεσα κατευθύνονται όχι μόνο εναντίον του Ροϊδή αλλά και κατά του Παλαμά, του Ξενοπούλου, του Νιρβάνα, του Επισκοπόπουλου και άλλων που υποστηρίζουν την ανάγνωση των έργων του Σκανδιναβού δραματουργού και την παρουσίασή τους επί σκηνής στην Ελλάδα. Οι τίτλοι των κεφαλαίων έχουν ως εξής: Α' ΤΕΛΟΣ ΑΙΩΝΟΣ. Έννοια – Συμπτώματα – Διάγνωση – Αιτιολογία, Β' ΜΥΣΤΙΚΟΠΑΘΕΙΑ, Γ' ΣΥΜΒΟΛΙΣΤΑΙ, Δ' ΤΟΛΣΤΟΪΣΜΟΣ, Ζ' ΠΑΡΝΑΣΣΙΑΚΟΙ, Η' ΊΦΕΝ ΚΑΙ ΊΦΕΝΙΣΜΟΣ 1 και 2, Θ' ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ. Ο Ζολά και η Σχολή του 1 και 2, Ι' ΠΡΟΓΝΩΣΙΣ και ΙΑ' ΘΕΡΑΠΕΙΑ.

Βέβαια, αξιοπρόσεκτο είναι ότι ο Βλάχος δεν επιλέγει τα κεφάλαια «*Décadents et Esthètes* [=Παρακλιμακοί και Αισθητιστές]», «*Frederic Nietzsche*» και «*Les posticheurs Jeunes-allemands* [=Οι ψεύτες νέο-Γερμανοί]», αν και αυτό δεν μας ξενίζει από τη στιγμή που ο Νιτσεισμός θα εμφανιστεί έντονα με την Τέχνη και κυρίως με το Διόνυσο λίγο αργότερα, ενώ ο αισθητισμός στο επίπεδο της κριτικής δεν παρουσιάζεται ευρέως.

Ενώ είχε αρχίσει να φαίνεται από πριν η διαμάχη μεταξύ κοσμοπολιτών ευρωπαϊστών και ελληνοκεντρικών, η μετάφραση αυτή ενισχύει όσους προβάλλουν το επιχείρημα ότι η λογοτεχνία μας διατρέχει κίνδυνο από την επαφή της με τη Δύση. Η στιγμή μάλιστα που επιλέγεται είναι ακόμα πιο σημαντική, αφού καθ' όλη τη διάρκεια του 1897 και στην πολιτική οι φωνές για προδοσία των μεγάλων δυνάμεων εις βάρος της Ελλάδας είναι πολλές. Στον τομέα της λογοτεχνίας η κριτική αναφέρεται συχνά στο θέμα της επαφής με τη δυτική παραγωγή με την έκδοση των δύο προαναφερθέντων περιοδικών.

Σχεδόν ταυτόχρονα, ο παλιός αντίπαλος του Α. Βλάχου, ο Εμμ. Ροϊδής, ξαναχτυπά και, χωρίς να απαντά με άμεσο τρόπο, δημοσιεύει στην ίδια εφημερίδα το άρθρο για τη Βιβλιοθήκη Μαρασλή (*Το Άστυ* 2/2/1897), στο οποίο τονίζει την ανάγκη επαφής με τη Δύση αλλά και τη συμβολή των Ελλήνων στην επιμόρφωση των Δυτικών μετά την κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Προβάλλει την ανάγκη μεταφράσεων ως όχημα απαραίτητο για την πρόοδο, ίσως αντιδιαστέλλοντάς τη προς τον επαπειλούμενο εκφυλισμό. Και, για να ολοκληρώσει την «απάντησή» του, ο Ροϊδής αρχίζει τη μετάφραση της *Ιστορίας του Μακλώιου*, από την οποία προδημοσιεύει μέρος ένα μήνα μετά τη λήξη της μετάφρασης του *Εκφυλισμού*, στις 13 Αυγούστου 1897, πάλι στο *Άστυ*. Στο σημείωμα που συνοδεύει τα δύο κεφάλαια («Αμοιβή των Άγγλων συγγραφέων προ 160 ετών» και «Τα καφενεία») παραβάλ-

λει αυτά που συνέβαιναν στην Αγγλία, παλιότερα ή στην εποχή του, με τα «παρ' ημίν». Οι συγκρίσεις που επιχειρεί μεταξύ των δύο λαών (Αγγλων και Ελλήνων) και η ίδια η παρουσίαση μιας άλλης εθνικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα είναι από μόνη της δείγμα ότι υποστηρίζει το κοσμοπολιτικό κίνημα στη λογοτεχνία και την ανάγκη επαφής της ελληνικής με λογοτεχνίες άλλων λαών. Η επίθεση κατά της απαισιοδοξίας πολλών (μήπως των οπαδών της θεωρίας του εκφυλισμού;) εκφράζεται στο τέλος του Προλόγου του έργου,⁵ αλλά σίγουρα είχε κατασταλάξει ως ιδέα από την στιγμή που γίνεται η προδημοσίευση και είχε προηγηθεί η μετάφραση του Βλάχου. Η αντίθεση του Ροϊδη ωστόσο έχει φιλοσοφικό - βιοθεωρητικό και όχι μόνο λογοτεχνικό υπόβαθρο, όπως φαίνεται από τον Πρόλογο στο σύνολό του.

Είναι, τέλος, τυχαίο που ο Άγγελος Βλάχος λίγο αργότερα μεταφράζει τη Δραματολογία [*Cours de littérature dramatique* (1843-1868)] του Σαιμμάρκου Γιραρδίνου [Saint-Marc Girardin], αυτή τη φορά επίσης στη Βιβλιοθήκη Μαρασλή; Η προδημοσίευσή της και η διαφήμισή της στο Άστυ (30/11/1897), όπως και η διαφήμιση που έγινε στις δύο μεταφράσεις που προαναφέρθηκαν, δείχνουν ότι οι δυο παλιοί αντίπαλοι παλεύουν πια σιωπηλά και δημιουργικά στον ίδιο στίβο και χωρίς πολύ θόρυβο με όπλο τη μετάφραση και όχι προσωπικές επιθέσεις. Ο Βλάχος, που θεωρείται από τους πιο διακεκριμένους αντιρομαντικούς κριτικούς, επιλέγει μάλλον εσκεμμένα να μεταφράσει το βιβλίο ενός συγγραφέα που θεωρείται επίσης αντιρομαντικός, κυρίως στο έργο αυτό.⁶ Άλλωστε, η διαμάχη του τελευταίου με το Ροϊδη δεν φούντωσε με αφορμή έναν δραματικό αγώνα είκοσι χρόνια νωρίτερα;

Αν έβλεπε κανείς αυτές τις μεταφράσεις αποκομμένες από το εκδοτικό περιβάλλον τους σε ξεχωριστούς τόμους, θα μπορούσε να πει ότι όλα τα παραπάνω είναι εικασίες. Ωστόσο η συνύπαρξή τους στο ίδιο έντυπο και στην ίδια σειρά εκδοτικού οίκου δεν είναι σίγουρα τυχαία, πολύ περισσότερο για ένα δίδυμο όπως αυτό των Ροϊδη - Βλάχου. Αν μάλιστα θέλαμε να δούμε τη σύνδεση των λογοτεχνικών με τα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα και το φιλοσοφικό υπόβαθρο και μάλιστα στις ημερήσιες εφημερίδες, τότε θα είχαμε αρκετή δουλειά να κάνουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το 1922 κυκλοφορεί ξανά ολόκληρο το κείμενο από τις εκδόσεις Φέξη - Κομπούγια με τίτλο *Εκφυλισμός και το ίδιο προλόγικό σημείωμα από το Άστυ*.
2. Η πληροφορία δημοσίευσης και η παρουσίαση του βιβλίου (Ν. Επισκοπόπουλος, «Εν περίεργον βιβλίον», *Το Άστυ* 23 Δεκεμβρίου 1893), που γίνεται πριν την πρώτη μεγάλη βιβλιοκρισία από τον René Doumic (*Revue des Deux Mondes*, 121 [15 Ιανουαρίου 1894], 440-451), μάλλον προέρχεται από κάποια γαλλική εφημερίδα. Εξάλλου, το έργο αυτό είχε κυκλοφορήσει ήδη από το 1892 στα γερμανικά, ενώ ο Nordau, που είναι καθηγητής στο Παρίσι, κάνει μεγάλη εντύπωση στους πνευματικούς κύκλους της Γαλλίας, όπως φαίνεται και από την κριτική του René Doumic.
3. Συγκεκριμένα οι επιφυλλίδες είναι στις 5, 12, 19 και 26 Ιανουαρίου, 3 Φεβρουαρίου, 3 Απριλίου, 18 και 25 Μαΐου, 9, 15, 22 και 29 Ιουνίου, 7 και 13 Ιουλίου.
4. Βλ. *Το Άστυ* 19 και 20/11/1897, όπου υπάρχει διαφήμιση για προσφορά στους αναγνώστες του *Ονείρου του Γιαννίρη* του Ψυχάρη και του *Εκφυλισμού του Nordau* στη μετάφραση του Βλάχου. Λίγες μέρες αργότερα (30/11/1897) διαφημίζεται και η κυκλοφορία της μετάφρασης της *Δραματολογίας του Girardin* (βλ. παρακάτω).

5. Βλ. Ε. Ροΐδης, *Άπαντα*, τ. Ε' [επιμ. Α. Αγγέλου], Ερμής 1978, 278.

6. Βέβαια, με τον προηγηθέντα *Εκφυλισμό* ο στόχος του δεν είναι πια μόνο ο ρομαντισμός ή ο μυστικισμός, αλλά και οι ακρότητες του νατουραλισμού. Η διαφανόμενη από τις επιλογές του κλασικιστική στάση επιβεβαιώνεται ωστόσο από την επιλογή του Girardin, αφού ο νατουραλισμός είναι κάτι διαφορετικό το οποίο με την ορολογία του μάλλον θα ονόμαζε πεζό.

Νίκος Μαυρέλος

Ἀθησαύριστα ποιήματα τοῦ Κωστῆ Σταματόπουλου γιά τόν Παῦλο Μελά

Ὁ Κωστῆς Σταματόπουλος (1867-1906) ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς Θεσσαλονικεῖς ποιητές κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, πού ἔγραψαν γιά τόν μακεδονικό ἀγώνα. Δικός του εἶναι ὁ ὕμνος «Δέν θά τήν πάρουν!», πού ἐξακολοθεῖ νά τραγουδιέται ἕως σήμερα. Ὁ ὕμνος αὐτός δημοσιεύτηκε μέ τό ψευδώνυμο «Μακεδών», τό 1908, στό *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* τοῦ Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, ἐνῶ ἡ παρτιτούρα του κυκλοφόρησε σέ μονόφυλλο. Γνωστό ἐπίσης εἶναι καί ἕνα τετράστιχο τοῦ ἴδιου ποιητῆ («Τοῦ βουλγαρισμοῦ ἡ ψύρα»), πού μᾶς διέσωσε ἡ Ἀγγελική Μεταλλينوῦ καί πού προστέθηκε στόν πανελλήνιο θούριο «Κι ἄν δέν κόβει τό σπαθί μου».¹ Ὁ Κ. Ν. Πλαστήρας² ἀναφέρει ἄλλα δύο πατριωτικά ποιήματα τοῦ Σταματόπουλου, δημοσιευμένα στήν Ἀλεξάνδρεια: ἕνα «Ἐπίγραμμα» στόν τάφο ἑνός θύματος τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας (περ. *Νέα Ζωή*, 1, 1904-1905, σ. 31) καί μία «Ὡδή μαρτύρων», ἀφιερωμένη «τῇ Ἱερᾷ μνήμῃ τῶν ὑπέρ τῆς Μακεδονίας Μαρτύρων» (*Νέα Ζωή*, 1, 1904-1905, σ. 200-201). Αὐτά εἶναι τά τέσσερα πατριωτικά ποιήματα τοῦ Σταματόπουλου πού γνωρίζουμε. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ἡ Μεταλλينوῦ, στό βιβλιαράκι της *Οἱ παλαιοὶ Μακεδόνες ποιηταί* (Θεσσαλονίκη 1940), μιλάει γιά μιά ἀνέκδοτη συλλογή πατριωτικῶν ποιημάτων τοῦ Σταματόπουλου πού χάθηκε.

Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 2002, ὁ φίλος παλαιοβιβλιοπώλης Χρῆστος Καθβαδάς μού χάρισε μιά ἀνώνυμη δεκαεξατέλιδη ποιητική συλλογή μέ τόν τίτλο *Τά τραγούδια τοῦ Μίκη Ζέζα* καί ταυτόχρονα μού ἔδειξε καί ἕνα μεγάλο μονόφυλλο (32,7x24,8) πού περιεῖχε τόν ὕμνο «Δέν θά τήν πάρουν!». Καί τά δύο, τυπωμένα μέ τά ἴδια στοιχεῖα, προέρχονται προφανῶς ἀπό τό ἀθηναϊκό τυπογραφεῖο τοῦ Ἀνέστη Κωνσταντινίδη.³ Σέ ὅλα ὁ ἄγνωστος ποιητής ὑπογράφει ὡς «Μακεδών», ἐνῶ ἀριστερά σημειώνονται οἱ τοποχρονολογίες: στό μονόφυλλο σημειώνεται «Ἐν Μακεδονία Ἰούλιος 1903» (ὑπαινιγμός ὅτι ὁ ὕμνος γράφτηκε σάν ἀπάντηση στή βουλγαρική «ἐπανάσταση» τοῦ Ἰλιντεν), καί στά τρία ποιήματα τῆς ποιητικῆς συλλογῆς σημειώνεται «Ἐν Μακεδονία Ὀκτώβριος 1904» (χρονιά πού σκοτώθηκε ὁ Παῦλος Μελάς).

Το μονόφυλλο πρέπει νά προηγεῖται τοῦ *Μακεδονικοῦ Ἡμερολογίου* καί νά τυπώθηκε μεταξύ 1904-1908. Ἴσως νά εἶναι ἡ πρώτη δημοσίευση τοῦ «Δέν θά τήν πάρουν!».

Ἡ ποιητική συλλογή περιεῖχε τρία ποιήματα: ἓνα δημοτικοφανές μέ τόν τίτλο «Τό τραγούδι τοῦ Μίκη Ζέζα» (σ. 3-5) καί δύο λόγια: «Ὡδή Μαρτύρων: ἀφιερῶται τῇ ἱερᾷ μνήμῃ τῶν ὑπέρ τῆς Μακεδονίας μαρτύρων» (σ. 6-10, εἴκοσι ἐξάστιχες στροφές) καί «Χαιρετισμοί...: ἀφιερῶται τῇ ἱερᾷ μνήμῃ τοῦ ἔθνομάρτυρος Παύλου Μελά» (σ. 11-14, δώδεκα ὀκτάστιχες στροφές). Τό δεύτερο ποίημα εἶναι βέβαια τό ἴδιο πού δημοσιεύτηκε στή *Νέα Ζωή* τῆς Ἀλεξάνδρειας, ὅπου εἶχε δοθεῖ τό 1904 ἀπό τόν ἴδιο τόν Σταματόπουλο· ἄρα πρέπει νά προηγεῖται τοῦ ἀνωνόμου φυλλαδίου καί μᾶς διαφωτίζει ἐπαρκῶς γιά τό ποιός ἦταν ὁ ποιητής.

Ἐπίσης, ἀξίζει νά προσέξουμε ὅτι, κατά τόν Ἰ. Μπῆτο (περ. *Μορφές*, Θεσσαλονίκη, ἀρ. 11-12, Νοέμ.-Δεκ. 1936), ὁ Σταματόπουλος ἔγραφε μέ ἄνεση τόσο στή δημοτική, ὅσο καί στήν καθαρεύουσα: ἐπομένως, τό πρῶτο ποίημα, τό δημοτικοφανές, πρέπει νά εἶναι γραμμένο κι αὐτό ἀπό τόν ποιητή μας, πού ἄλλωστε τό ὑπογράφει ὡς «Μακεδών».

Τέλος, ἡ ἐνσωμάτωση δύο τετραστίχων ἀπό τόν «Ἕμνον εἰς τήν Ἐλευθερίαν» στό ποίημα «Χαιρετισμοί...» ἀποδεικνύει αὐτό πού μᾶς πληροφορεῖ καί πάλι ὁ Μπῆτος, ὅτι ὁ Σταματόπουλος γινώριζε πολύ καλά τά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ.

Χάρη στό νέο αὐτό εὑρημα μαθαίνουμε γιά πρώτη φορά δύο ποιήματα τοῦ Κωστή Σταματόπουλου καί ἔτσι τά μέχρι στιγμῆς πατριωτικά ποιήματά του πού ξέρουμε ἀνέρχονται πλέον σέ ἕξι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *Ἀνθολογία Μακεδόνων ποιητῶν, 1860-1913*, Θεσσαλονίκη, Ἐκδόσεις Ἐντευκτηρίου, 2001, σ. 73 καί 75. Ὁ Κώστας Ν. Πλαστήρας, στήν πληκτρολογημένη διδακτορική του διατριβή *Ἡ λογοτεχνική κίνηση στή Θεσσαλονίκη: πρῶτες αἰσθητές διαμορφώσεις (1897-1912)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 218-219, ἀναφέρει ὅτι τό τετράστιχο ἦταν ἐνσωματωμένο στόν ἕμνο «Ἄσμα Ἑλληνοπαίδων Βορ. Ἑλλάδος».

2. Ὁ.π., σ. 218.

3. Ὅπως μέ πληροφορήσε ὁ Καθθαδᾶς, τά δύο αὐτά ἔντυπα προέρχονται ἀπό μιᾶ παλιά καί ἱστορική οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης.

Ντίνος Χριστιανόπουλος

Νοθείας ἐπακολουθῶντα

Στή Λ. πού μοῦ ὑπέδειξε τά θύματα

Δέν τό ἄπιζε, ἀσφαλῶς, ὁ συντάκτης τοῦ Μπουκέτου πώς ἡ αἰσθηματική προσθήκη του —γιά νά γεμίσει ἡ σελίδα¹ καί νά συγκινηθοῦν οἱ ἀναγνώστες στό βαθμό πού ἐπιδίωκε τό περιοδικό— στό παπαδιαμαντικό διήγημα «Τό 'νάμι' της» θά ἀρμάθιαζε πίσω της, ἐκτός ἀπό τούς ἀναστεναγμούς τῶν ἀναγνωστῶν καί ἀναγνωστρίων, πλῆθος θυμάτων —σάν τίς ἀρσενικές σουπιές πίσω ἀπό τή θηλυκιά. Προπάντων δέ θά ἔλιπε πώς, πέρα ἀπό τή διαμάχη πού θά προκαλοῦσε μεταξύ τῶν φιλολόγων, τήν τσόντα του, ἀποκλειστικά γραμμένη γιά τό κοινό τοῦ περιοδικοῦ, θά

τήν χρησιμοποιούσε ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης ὡς διδαχὴ καὶ ἕνας μελετητῆς του ὡς αἰσθητικό θεμέλιο τοῦ διηγήματος. Τέτοιες δόξες!

Βγῆκε τό ὄνομά της!

Καί εἶχε δίκαιον ἢ ἀφελῆς ἐκείνη γειτόνισσα νά ὁμιλῇ κατ' αὐτόν τόν τρόπον. Ἦτο πολὺ ἐλαφρά ἢ νέα. Πολλοὺς ἤλλαξε φίλους. Ἐγεύθη τόν ἔρωτα ἐπὶ ἔτη, μέχρις ὅτου μίαν ἡμέραν, εἰς τῶν παρητημένων φίλων της τὴν ἐφόνευσεν ἐχθικόμενος τὴν σκληρότητά της. Πτωχή, ἀπερίσκεπτος κορασὶς! Τὴν εἶδον –ἐνθυμούμαι– νά τὴν μεταφέρουν αἰμοστάζουσαν εἰς τὸ πτωχικόν της. Τὰ ὠραῖά της σγουρά μαλλιά, τὰ ρόδινα κάλλη της, θά τὰ κατέτρωγεν ἢ μαύρη καὶ κρύα γῆ!... Ἀπῆρχετο καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν θῦμα τοῦ ἔρωτος, χορηγοῦ γλυκειᾶς ζωῆς καὶ πικροῦ θανάτου!...²

Ἡ νόθευση αὐτοῦ τοῦ «ἐπιλόγου», δηλαδή ἡ ἀπόδειξη τῆς πλαστότητάς του, ἐγίνε μέ ὑπερβολικὴ καθυστέρηση, μόλις τὸ 2001.³ Στὴν καθυστερημένη ἀποκάλυψη τῆς κιβδηλείας του ὀφείλεται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπατημένων.⁴ Δύο ἀπὸ τὰ παλαιότερα θύματα ὑπῆρξαν ὁ Μιχ. Περάνθης καὶ ὁ Μανώλης Χαλβατζάκης.

Ὁ Περάνθης, πού ἦταν καὶ ἐπιμελητῆς μιᾶς τρίτομης ἔκδοσης Ἀπάντων Παπαδιαμάντη,⁵ στὴν ἀρκετὰ γνωστὴ μυθιστορηματικὴ βιογραφία Ὁ Κοσμοκαλόγερος παριστάνει τὸν Παπαδιαμάντη νά ἐπιχειρεῖ νά νοθεύτῃ τὸν Μωραϊτίδη καὶ νά τὸν ἀποτρέψει ἀπὸ ἕναν διαφαινόμενο γάμο:

– Καί ἔχεις ἐμπιστοσύνη στὴν ἀντίστασιν τῆς σάρκας σου; Ἡ ζωὴ τοῦ χριστιανοῦ, ξάδερφε, πρέπει νά παραμένει καθαρὴ, γιὰ νά ἔχει διαυγῆς τὸ πνεῦμα του πρὸς δόξαν τοῦ Ὑψίστου.

Λέγοντας αὐτά, ἐξακολουθεῖ νά κρατᾷ τὸ κεφάλι χαμηλομένο, τραυπαλίζοντας μέ τὸ ταχοῦνι του μιά πλάκα τοῦ πεζοδρομίου πού ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὴ θέση της.

– Ὁ Ὑψίστος εἶπε αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Δέν ἀπαγόρευσε τὸν ἔρωτα οὔτε τὸ γάμο.

– Ἄν εἶσαι ἐρωτευμένος, πρόσεχε. Ὁ ἔρωτας εἶναι χορηγὸς γλυκειᾶς ζωῆς ἀλλὰ καὶ πικροῦ θανάτου.⁶ Ἄν πάλι σκέφτεσαι νά τὴν παντρευτεῖς, πράξε το τὸ ταχύτερον. Μοῦ ἔλεγεσ ὅμως πὼς ἀγαπᾷ τὴ θρησκεία καὶ εἶναι ταμὴν καλόγρια. Λοιπόν, ἐσὺ ἔχεις τουλάχιστο τὰ μέσα νά γίνεις οἰκογενειάρχης. Θά τὴν παντρευτεῖς!⁷

Δέν ὑπάρχει λόγος νά συζητήσουμε ἐδῶ τὸ ὕφος καὶ τὴν ἀληθοφάνεια τοῦ διαλόγου –ἀρα καὶ τὸ «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε» πού ἀντιτάσσει ἐδῶ ὁ πενηντάρης Μωραϊτίδης στὸν Παπαδιαμάντη–,⁸ ἀφοῦ ὁ Περάνθης γράφει μυθιστορημα. Τὸ ἐκπληκτικὸ εἶναι ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης προγνωρίζει τὸν «ἐπιλόγο» πού θά προσθέσει τὸ Μπουκέτο δεκαοχτῶ χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του, τὸν υἱοθετεῖ καὶ ἀπὸ αὐτὸν δανεῖζεται τὴ σοφὴ ρῆσιν «ὁ ἔρωτας εἶναι χορηγὸς γλυκειᾶς ζωῆς ἀλλὰ καὶ πικροῦ θανάτου», τὴν ὁποία ἀπειλητικὰ ἐπισεῖει στὸν ἀπόκοτο Μωραϊτίδη.⁹

Ὁ κριτικὸς Μανώλης Χαλβατζάκης ἔγραψε τὴ μελέτη Ὁ Παπαδιαμάντης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του πού ἐκδόθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια.¹⁰ Γράφει στίς σελίδες 93-94:

Ἄν στό πρῶτο διήγημα [ἐνν. τὸ «Πατέρα στό σπίτι!»] ὑπάρχει τὸ πορτραῖτο ἑνὸς μικροῦ παιδιοῦ πού γυρεύει βοήθεια, στό δεύτερο [ἐνν. «Το 'νάμι' της»] περνᾷ ἡ φυσιογνωμία μιᾶς ἄλλοτε «παιδίσκης» πού «τώρα εἶχε μεγαλώσει, 16 ἐτῶν κόρη, καὶ εἶχε γίνε ὠραία, μέ ἕν εἶδος κομψῆς καὶ λεπτῆς καλλονῆς– μέ chic ἂν θέλετε. Καὶ εἶχεν ἀρχίσει πλέον κι αὐτὴ, στὴν ἀράδα της, νά τρελλαίνῃ τούς μικροὺς νέους τῆς γειτονιάς»

(Α' σ. 352). Τό τέλος τῆς ἐπίδοξης αὐτῆς Νανᾶς, κάθε ἄλλο παρά «δραματικό» καί «βεβιασμένο», εἶναι δραματικό καί δίνει στό ἔργο τήν ἀνάταση πού χρειάζεται. Ἄμέσως ὕστερα ὁ Χαλβατζάκης παραθέτει τόν «ἐπίλογο» καί ἐπιφέρει:

Χωρίς τήν τελευταίαν αὐτή παράγραφο, πού ἀρχικά εἶχε παραλειφτεῖ ἀπό τόν ἐκδότη τῶν «Ἀπάντων», τό διήγημα ἄφηνε τόν ἀναγνώστη ἀνικανοποίητο. Μέ τή διόρθωση πού ἔγινε στό ἀπόσωμα τοῦ Στ' τόμου [τῆς ἐκδόσης Βαλέτα], τό ζωντανό αὐτό ἐργάκι τοῦ Παπαδιαμάντη παίρνει τή θέση του ἀνάμεσα στά καλύτερα τῆς ἀθηναϊκῆς σειρᾶς.

Ἔστερα ἀπό τό Σκιαθίτη, ὁ δρόμος γιά τό Δημοσθένη Βουτυρά εἶναι πιά ἀνοιχτός.

Ἄν ὁ «ἐπίλογος» «δίνει στό ἔργο τήν ἀνάταση πού χρειάζεται» εἶναι ἄλλου παπᾶ εὐαγγέλιο. Ὅ,τι ἀξίζει τώρα νά προσεχτεῖ ὡς σπουδαῖο δίδαγμα εἶναι οἱ μεγάλες τιμές πού ἀξιώθηκε, ἀπό εἰδικούς μάλιστα μελετητές τοῦ Παπαδιαμάντη, ἡ φωσκολίζουσα προσθήκη του Μπουκέτου: ἀνακηρύσσεται θεμελιώδες δείγμα τοῦ βίου, ἄξιο νά τό ἐνστερνιστεῖ ὁ Παπαδιαμάντης σέ διάλογό του μέ τόν Μωραϊτίδη περί τῶν μεγίστων, ἤτοι τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, καί, ἐπιπλέον, θεωρεῖται ὡς ἀναγκαῖο συμπλήρωμα ἐνός διηγήματος, πού ἦταν πρὶν ἀνάπηρο καί τώρα ὀλοκληρώνεται.

Δέν ἔχω τό δικαίωμα νά ἐπικριῶ γιά τά ἀστοχήματά τους οὔτε τόν Περάνθη οὔτε τόν Χαλβατζάκη: ὁ καθένας μας θά μπορούσε νά ἀπατηθεῖ, ἀφοῦ δύσκολα βάζει ὁ νοῦς μας ὅτι θά ὑπῆρχε ἄνθρωπος πού θά τολμοῦσε νά βελτιώσει τό παπαδιαμαντικό κείμενο. Τό ἀρθρίδιο αὐτό γράφτηκε γιά νά δεῖξει ἄλλη μιά φορά σέ τί λογῆς δρόμους μᾶς φέρνουν οἱ παραποιήσεις τῶν κειμένων καί τί λόγο θά δώσουμε στους κριτές μας —πού κάποτε θά πληθύνουν—, ὅταν ἐπιμενοῦμε νά ὑποβαστάζουμε μέ τή ράχη μας τέτοια χαλάσματα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θά ἐξηγηθεῖ τό πράγμα στό μικρό μελέτημα «Horror vacui paginae».
2. Τό διήγημα πρωτοδημοσιεύτηκε στό Νέον Ἄστυ, 21 Αὐγ. 1906, καί ἀναδημοσιεύτηκε 22 χρόνια ἀργότερα στό Ἡμερολόγιο τοῦ Μπουκέτου (1928) μέ τόν «ἐπίλογο» πού παρέθεσα.
3. Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ἡ κάλτσα τῆς Νώνας καί τό τσουράπι τοῦ Μπουκέτου», Νέα Ἐστία, τχ. 1730 (Ἰαν. 2001).
4. Ὁφείλεται πάντως καί στίς ἀμφιβολίες τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς κριτικῆς ἐκδόσης τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη («Δόμου»), πού, μολονότι εἶχε διαβάσει τή «Νοσταλγία» καί τόν «Ἐρωτα-ἥρωα», φάνηκε ἀδικαιολόγητα διστακτικός (Ἄπαντα Δ' 648).
5. Στή σειρά «Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν» τῆς Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων (χ.χ.).
6. Ἡ πλαγιογράφηση δική μου.
7. Βλ. σσ. 197-198 τῆς ἔβδομης ἐκδόσης τοῦ Κοσμοκαλόγερου, Ἐκδόσεις «Ἐστίας».
8. Στόν «Χρονολογικό δείκτη», πού ἔχει συντάξει γιά τόν συγγενή του Μωραϊτίδη ὁ συστηματικός μελετητής του ἀείμνηστος Ἴω. Ν. Φραγκούλας, σημειώνεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος καί ἡ γυναίκα του Βασιλική «Ἐζήσαν φυλάσσοντες παρθενίαν» (βλ. πρόχειρα: Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, Τά Διηγήματα, τόμ. Α', Φιλολογική ἐπιμέλεια Νίκος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις «Γνώση» καί «Στιγμή», Ἀθήνα 1990).
9. Τό γεγονός ὅτι ὁ Μιχ. Περάνθης παρέχει τό διήγημα χωρίς τόν «ἐπίλογο» ἔχει τήν ἐξήγησή του: ἡ ἐκδόσή του ἀντιγράφει τήν Ἐνη Βέη-Σεφερλί.
10. Ὁ Χαλβατζάκης εἶχε νορίτερα γράψει σχετικό κείμενο γιά τόν «ἐπίλογο» στόν Ταχυδρόμο Ἀλεξανδρείας.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Σχόλια σέ ἕνα ἀπό τά Ἀτελῆ ποιήματα τοῦ Καβάφη

Στά Ἀτελῆ ποιήματα (1918-1932) τοῦ Κ.Π. Καβάφη, τῶν ὁποίων ἔχομε τήν υποδειγματική παρουσίαση ἀπό τήν R. Lavagnini (Ἰκάρος 1994), περιλαμβάνεται, μαζί μέ ἄλλα τρία «Σκόρπια σχεδιάσματα», καί τό ἐξῆς στήν τελική μορφή του, κατά τήν ἐπιμελήτρια:

[ΣΚΛΑΒΟΣ ΚΑΙ ΔΟΥΛΟΣ]

Σκλάβος καί δούλος, χωρίς καμιά χαρά,
σκιμ[μ]ένος στό ἴδιο ἔργον γιά σαράντα χρόνια
ἐπάνω στό τραπέζι, τά νομίσματ' ἀραδιάζει
τά νέα πού ὁ δῆμος τῆς Νικαίας βγάζει.

- 5 Τά πιάνει κ' ἕνα, ἕνα, τά μετρά'
καί μέ τά θολά ἀπ' τό γῆρας μάτια του μέ προσοχή
ἄν εἶναι ἡ ἐπιγραφή σωστή ἐξετάζει.
Ἄν ξανακάμει λάθος, εἶπανε, θά βασανισθεῖ,
καί τρέμουνε τά χέρια του.

- 10 «Σευήρου βασιλεύοντος ὁ κόσμος εὐτυχεῖ».

Καί ἐπ' αὐτοῦ, μέ κάθε διακριτικότητα, ἡ μικροφιλολογική παρέμβασή μου:

(1) Νά ἀποκατασταθεῖ στήν ἐπανένδοση ἡ ἀρυθμία τριῶν στίχων, πού ἐδῶ ἐκδίδονται οἱ δύο ὡς ὑπέμετροι καί ἕνας μετρικά ἐλαττωματικός: δηλαδή ὑπέμετρος εἶναι ὁ 8ος («εἶπαν» καί ὄχι «εἶπανε», δεδομένου ὅτι το ε, ὅπως γράφει ἡ ἴδια ἡ ἐπιμελήτρια, προστέθηκε στήν περίπτωση πού θά ἀκολουθοῦσε, ἀντί τοῦ «θά βασανισθεῖ» πού ἐπιλέχτηκε, ἕνα ἀπό τά διαγραμμένα τετρασύλλαβα: «θά κρεμασθεῖ», ἢ «θά στρεβλωθεῖ», ἢ «θά σταυρωθεῖ»): εἶναι ἀκόμη ὁ 8ος στίχος (πρέπει νά παραλειφθεῖ τό καί, πού ὅπως δείχνει ἡ τυπογραφική μεταγραφή δέν ὑπάρχει στό χειρ) καί ἐλαττωματικός ὁ 1ος στίχος, ὅπου μᾶλλον παραλειφθηκε ἕνα «καί» ἀπό ἀβλεψία τοῦ ἴδιου τοῦ Καβάφη («Σκλάβος καί δούλος καί χωρίς καμιά χαρά»).

(2) Σχολιάζοντας τό ποίημα ἡ ἐπιμελήτρια τό συναρτᾷ μέ ἄλλα ποιήματα τῶν γηρατειῶν, πρό τοῦ 1911 («Οἱ ψυχές τῶν Γερόντων», «Ἕνας Γέρος»). Θεωρῶ αὐτή τή σχέση δευτερότερη, ἐνῶ πρώτη πρέπει νά ὑπολογίζεται ἡ συνάρτηση μέ τά ἄλλα τρία «νομισματικά» ποιήματα πού ἔγραψε ὁ Καβάφης: πιο πολύ μέ τά «Φιλέλλην» (γρ. 1906 καί δημ. 1911, ὅπου ὑπάρχει καί ὁ στ.: «Τῆ χάραξι φρόντισε τεχνικά νά γίνει») καί «Νομίσματα» (γρ. 1920, ὅπου ἀναγράφονται ἐπίσης οἱ ἐπιγραφές τῶν ἡγεμόνων). Νά συσχετισθεῖ θεματικά καί τεχνικά, ἀλλά καί νά ἀντιδιασταλεῖ νοηματικά καί ἰδεολογικά. Νά ὑπογραμμισθεῖ ἡ παρουσία ἑνός πρωτοφανέρωτου ἐδῶ μοτίβου: ἡ ἐργασία καί τό προϊόν τῆς ἐργασίας ὄχι ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἐξουσιαστῆ - κατακτητῆ, ἀλλά ἑνός δεινά ἐξουσιαζόμενου τεχνίτη· πού εἶναι μάλιστα «σκλάβος καί δούλος», ἢ «σκλάβος καί σκλάβου γιός» (σκληβεπίσκληβος, θά ἔλεγα νεολογίζοντας), μέ ἄλλα λόγια δούλος μετ' αἰχμαλωσίας (δούλος πού σκλαβώθηκε).

(3) Δέν ἔχει σημασία ἄν τό ποίημα ἔχει γραφεῖ στήν πίσω ὄψη γράμματος τοῦ Τζών Καβάφη τῆς 1.4.1908. Τό 1908, ὅπως σημειώνει καί ἡ ἐπιμελήτρια, εἶναι γιά τή χρονολόγηση ἀπλῶς τό terminus post quem. Σημειώνει ἀκόμη πῶς τά Ἀτελῆ εἶναι γραμμένα σέ κάθε εἶδους χαρτιά πού εὑρίσκει μπροστά του ὁ ποιητής.

Ἄπ' τὴν ἄποψη τῆς τεχνικῆς λοιπὸν τὸ ποίημα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοῦ γράφτηκε, ἀνήκει στὰ ποιήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ κριτικοῦ ρεαλισμοῦ ἢ ἱστορισμοῦ τοῦ ποιητῆ. Μάλιστα, σέ ἐκεῖνα πού ἡ θυμικὴ ἀντίδραση τοῦ ἥρωα (ἢ τοῦ θύματος) καί ἡ χρῆση τῆς πηγῆς ὡς παραθέματος καθορίζουν τὴ δομὴ τους. Μὲ ὅλη τὴν πικρὴ εἰρωνεία πού γεννᾷ στὸ νόημα τὸ κοντράρισμα τῆς δήλωσης τοῦ παραθέματος στὸ τέλος μὲ τὴ μοῖρα τοῦ χαρακτῆ - δούλου τοῦ κυρίως θέματος. Ἔτσι πού εἶναι συμβατὴ μὴ σχετικὴ ἀναδιάταξη τῶν στίχων κατὰ τὴ σειρά τῆς τυπογραφικῆς μεταγραφῆς τους μὲ τὴν πρόταξη τῆς θυμικῆς ἀντίδρασης τοῦ θύματος:

Ἄν ξανακάμει λάθος, εἶπαν, θά βασανισθεῖ
καί τρέμουμε τα χέρια του.

Γιάννης Δάλλας

80

Ο στρατηγός που οδηγεί, ο Φερνάζης που «Φερνάζει»

Στον Παναγιώτη Νούτσο που ξέρε ἀπὸ στρατηγούς

Και ὅμως, ὁ ποιητὴς που μιλάει για στρατηγούς στην ποίησή του εἶναι ὁ Καβάφης. Τὴν πρώτη φορά, πῦθάνον το 1899, γράφει το «Στρατηγὸῦ θάνατος» καθὼς μας «φωτογραφίζει» ἕναν κατάκοιτο στρατηγὸ ἑτοιμοθάνατο:

Τὸ χέρι του ὁ θάνατος ἀπλώνει

κ' ἐνὸς ἐνδόξου στρατηγοῦ τὸ μέτωπον ἀγγίζει. [...]

Ἄπ' ἔξω τὸν ἐσκέπασε σιγὴ κι' ἀκίνησία.

Μέσα —τόν σάπισε ὁ φθόνος τῆς ζωῆς, δειλία,

λέπρα ἡδονικὴ, μωρὸν πείσμα, ὀργή, κακία.

Βαρυὰ βογγᾷ. —Ξεψύχησε. —Θρηνεῖ κάθε πολίτου

φωνή· «Τὴν πολιτεία μας ἐρήμαξ' ἡ θανὴ του!

Ἄλοῖμονον ἢ Ἄρετὴ ἀπέθανε μαζί του!» (Καβάφης 1982: 121).

Το σκηνικὸ ἔχει στόχο να ανατρέψει τὴν παραδεδεγμένη ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς για τους στρατηγούς και τὴν ἀντιφατικὴ τους ὑπόσταση. Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ Καβάφης ἀκολουθεῖ ἕνα ευρύτερο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἰδίως τους Γάλλους ἀνατρεπτικούς ποιητές, ὅπως ὁ Μπωντλαίρ και ὁ Ρεμπώ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη προετοιμάζει το δίκὸ του σκηνικὸ που θα φωτίζει ἀπ' ἔξω και ἀπὸ μέσα, διπλά και ἀντίστροφα, ὅπως «εμφανίζει» και τὴ ζωὴ του τὴν ἴδια: «Γι' αὐτὸ κ' ἐγὼ καταγίνομαι στοὺς πολλούς νά παρουσιάζω σοβαρὴν ὄψι. ΗἮρα πὼς [φοβερὰ] μεγάλως μὲ διευκολύνει τὲς ὑποθέσεις μου. Ἐσωτερικῶς γελῶ καὶ ἀστειεύομαι πολὺ» (Καβάφης 1983: 46).

Καταλαβαίνει ὁ ἴδιος ὅτι τούτο μπορεῖ να εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικὸ, εἰάν οἱ «ἡρώες» του εἶναι αρκετὰ «γυαλιστεροί» (θυμίζουμε τον «στρατηγὸ» Οροφέρην: «βλέποντας πλοῦτὴ στοιβαγμένα νά γυαλίζουν», Καβάφης 1977, Α': 34), ἀλλὰ και για γέλιο: το γέλιο εἶναι γυάλισμα, θα υποστήριζε κάποιος ἄλλος.

Γυαλίζουν λοιπόν οι στρατηγοί, γυαλίζουν και για γέλιο. Ο Καβάφης θα τους ακολουθήσει σε όλη του τη ζωή και σε όλο το φάσμα των ιστορικών τους εξάρσεων με συστηματικότητα μοναδική. Τα παραδείγματα άφθονα.

Το θέμα αυτό θα τον απασχολήσει, π.χ., καθώς συντάσσει και ένα από τα καλύτερα ποιήματά του, «Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.)». Ως γνωστόν, στο σχετικό ποίημα, για μια ακόμη φορά –και πολύ πιο επιτηδευμένα–, ο Καβάφης δεν αποδομεί απλώς την εικόνα του στρατηγού, αλλά καταθέτει και μια δραματική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε τα έργα τέχνης. Γίνεται με άλλα λόγια φανερό ότι στην αρχαία Αθήνα ήταν πιο σημαντικό να είσαι στρατηγός εναντίον των Περσών παρά ένας δραματουργός Αισχύλος. Εξάλλου το γνωρίζουμε ότι μεγάλοι «διανοούμενοι» της εποχής το είχαν μεγάλη υπόθεση να διοριστούν στρατηγοί στις εκστρατείες της εποχής. Αλλά, το 400 μ.Χ., σύμφωνα με το ποίημα του Καβάφη, και ενώ ο ηθοποιός διαβάζει «επιγράμματα εκλεκτά» τονίζοντας «υπέρ το δέον» τη στρατιωτική προσφορά του Αισχύλου στο Μαραθώνα, ένα ζωηρό παιδί «φανατικό για γράμματα», αντιδρά:

«Α δέν μ' ἄρέσει τό τετράστιχο αὐτό.

Ἐκφράσεις τοιούτου εἴδους μοιάζουν κάπως σάν λειποψυχίες.

Δόσε –κηρύττω» στό ἔργον σου ὅλην τήν δύναμή σου,

ὅλην τήν μέριμνα, καί πάλι τό ἔργο σου θυμήσου

μέσ στην δοκιμασίαν, ἤ ὅταν ἡ ὥρα σου πιά γέρει» (Καβάφης 1983, Β': 19).

Είναι γνωστό ότι οι ποιητές συνομιλούν μεταξύ τους και ίσως στη συνομιλία τους επάνω να εκφράζουν με τον πιο εύστοχο τρόπο κριτικές θέσεις, γόνιμες για περαιτέρω κατανόηση. Στην περίπτωση του Καβάφη διαθέτουμε πλούσια σχετική βιβλιογραφία, καθώς ο μεγάλος ποιητής δεν άφησε αδιάφορο σχεδόν κανένα ομότεχό του. Έχει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον η περίπτωση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, όχι μόνο γιατί ανοίγει εκτενέστατο διάλογο με την ποίηση του Καβάφη, αλλά και γιατί μας μεταφέρει μια άλλη ευαισθησία και κατανόηση, «ανατολική», και αυτό έχει τεράστιες επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τα πράγματα. Στο πλαίσιο αυτό, π.χ., ο Χαραλαμπίδης αντιστρέφει και ανατρέπει σχεδόν ολοσχερώς τη σφαιρική προσέγγιση της Ανατολής και ειδικότερα εκείνης της Κύπρου. Τούτο είχαν την ευκαιρία να το υποδείξουν αρκετοί, εμείς ασχοληθήκαμε πιο συστηματικά σε βιβλίο μας που κυκλοφορεί τώρα από τις εκδόσεις Ίνδικτος και αναφέρεται στην *Αμμόχωστο Βασιλεύουσα* του Χαραλαμπίδη.

Αν όμως ο Χαραλαμπίδης ανατρέπει το σφαιρικό τοπίο, δεν κάνει το ίδιο με τον Καβάφη: απλά «συμποσιάζεται» μαζί του, σε μια απέριτη «ανατολική απόκλιση», και τούτο είναι καταλυτικής και ανα-θεωρητικής σημασίας. Το λέει αυτό ο Χαραλαμπίδης, με αφορμή τον Καβάφη, καθώς τα βάζει με την «Αττική» στο ποίημα «Ο καλύτερος ποιητής της Αλεξάνδρειας»:

—Σώπα μωρή κουφάλα τ'ς Αττικής

κι ἔλα νά πιάσεις ἀπ' τήν ἄκρη τό κορμί του,

τό θεῖο κορμί του, τό θεσπέσιο σῶμα

τῆς ποίησής του, τό ἅπαντο τῆς ὁμορφιάς του.

Θά τρελαθείς, θά παλαβώσεις σά θά δείς
αυτό πού βλέπω ἐγώ. Τό βλέπεις; Κοίτα! (Χαραλαμπίδης 1995: 14).

Για το θέμα της Ανατολής ο Χαραλαμπίδης θα επιμείνει πολλές φορές και πολύ. Είναι η άλλη απόκλιση, όπως είπαμε, η άλλη ματιά, είναι τα «νερά» της άμμου, το «ταμείο» της ερήμου, όπως το θέτει αλλού ο Χαραλαμπίδης. Το λέει τόσο άμεσα και καθαφικά στο «Τραβώντας ανατολικά», με την εισαγωγική παραπομπή: «Νερά τής Κύπρου, τής Συρίας καί τής Αιγύπτου, αγαπημένα τῶν πατρίδων νερά». Στο ποίημα αυτό συνακόλουθος του Μεγάλου «στρατηγού» Αλεξάνδρου (μάλλον ως «άλλος» ποιητής) του μιλά, μέσα στους ίσκιους του παμπάλαιου θανάτου, τονίζοντας την ιδιαιτερότητα της Ανατολής:

Να βλέπεις, ἕνα εἶναι κι αὐτό
καί τ' ἄλλο νά μή βλέπεις.
Καλύτερα τό δεύτερο γιά τά τυφλά σου μάτια,
ὅταν ξυπνοῦν μεσάνυχτα καί χιλιοπατημένα
γυρεῦσιν τήν ἔστια τους· ἴσως νά εἶναι ὁ κόσμος
ἐκεῖνος πού νοτιότερα καί πιό ἀνατολικά
πορεύεται στήν Αἴγυπτο, τραβᾷ γιά τή Συρία (Χαραλαμπίδης 1995: 16).

Στο επίπεδο των στρατηγών ο Χαραλαμπίδης θα σταθεί πιο ειδικά και κατά τη γνωστή του τακτική θα ανατρέψει — με σοφιστικό και ειρωνικό τρόπο βέβαια — τα γνωστά σενάρια. Αν λοιπόν ο Καβάφης μάς αποκαλύπτει πώς οι ποιητές ανατρέπουν «γραμματολογικά» τους στρατηγούς, ο Χαραλαμπίδης αποφασίζει να κάνει το αντίστροφο και μάλιστα προάγοντας σε στρατηγί τον ίδιο τον Καβάφη. Την άκρως ενδιαφέρουσα αυτή ιστορία τη διαβάζουμε στο ποίημα της Μεθιστορίας «Τον Ιούλιο του 1261», ημερομηνία ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς:

ἽΟ στρατηγός Καβάφης καί ὁ συνάδελφός του Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος
ἐλαύνοντας μέ λιγοστές δυνάμεις εἰς τήν Σηλυμβρία
ἀπροσδοκῆτως ἐπληροφορήθησαν τήν ὑπαρξίν
τῆς προσμενούσης Κωνσταντινουπόλεως. [...]

Καί εἶπε ὁ Καβάφης: «Ἐφόσον τό ἔφερε ὁ Θεός νά λείπουν στίς δουλειές τους οἱ Βενετσιάνοι —στά καράβια δηλαδή, σέ κάποια τῆς ρουτίνας ἐκστρατεία— καί τῆς φρουρᾶς οἱ ἄρχοντες ζατρικιοῦν, τά τόξα τους κοιμῶνται, καί κάποιοι βγήχανε περίπατο στήν ἐξοχή ἀφήνοντας τήν πόλη ὀλάνοιχτη, τί λές, Ἀλέξιε, δέν τήν παίρνομε; ἽΟ Μιχαήλ Παλαιολόγος πού θά χαρεῖ τό ξέρομε πολύ».

Αυτά με το «στρατηγό» Καβάφη. Σαν φτάσει όμως και στον καθαφικό Φερνάζη, ο Χαραλαμπίδης δεν μένει αδιάφορος. Μόνο που τη θέση του Δαρείου παίρνει τώρα ο γνωστός καλαθοσφαιριστής Γκάλης, ο οποίος, σαν το Δαρείο, αλλού πάει αυτός και αλλού η ποιητική Μούσα:

ἽΟ ποιητής, Φερνάζης τ' ὄνομά του,
κοίταξε τ' ἀργυρά καί τά χρυσά
πού ὁ μέγας παίκτης τοῦ προσέφερε.
Τά ζύγισε στά χέρια του: «Εἶναι σά νά λέμε

My kingdom for a horse· ἔτσι δὲν εἶναι;»
«Ὅπως ὀρίζεις· πάρε τα ὅλα καὶ ἄρμωσε με
σ' ἓνα σου στίχο...» [...]

Καὶ ὅπως ἀλάργευεν ὁ Γκάλης, ὁ Φερνάζης
χαμογελοῦσε ρυθμικά, πού γνώριζε
πώς γι' ἄλλο Γκάλην ἔγραφε· συνωνυμία (Χαραλαμπίδης 2000: 127).

ΠΗΓΕΣ

Κ. Π. Καβάφης, *Ανέκδοτα ποιήματα*, Αθήνα, Ίκαρος, 1982.

Κ. Π. Καβάφης, *Ποιήματα*, Αθήνα, Ίκαρος, 1983.

Κ. Π. Καβάφης, *Ανέκδοτα σημειώματα ποιητικής και θρηκτικής*, Αθήνα, Ερμής, 1983.

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία*, Αθήνα, Άγρα, 1995.

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Δοκίμιν*, Αθήνα, Άγρα, 2000.

Μιχάλης Τσιανίκας

Συνάντηση Καβάφη - Λειβαδίτη¹

Στον συγκεντρωτικό τόμο με τον τίτλο *Ποίηση 1952-1965* (1965) ο Τάσος Λειβαδίτης περιλαμβάνει και τα «Ποιήματα 1958-1964»· πρόκειται για πενήντα δύο μικρά, ανεξάρτητα μεταξύ τους κείμενα, τα οποία δημοσίευσε κατά καιρούς στον ημερήσιο και στον περιοδικό τύπο. Στα ποιήματα αυτά η Σόνια Γλίνσκαγια εντοπίζει καθαριστικές οφειλές, συνηθισμένες από τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του '50 σ' ὅλη την ελληνική ποίηση. Ιδιαίτερα αναφέρεται στα ποιήματα «Και αιώνας πολλαπλότητας» (A427-428) και «Βιογραφία» (A384).² Για το πρώτο η μελετήτρια παρατηρεί: «Οι συναντήσεις με τον Καβάφη είναι συχνές, κυρίως στον τρόπο με τον οποίον αντικρίζεται το δράμα, με χαρακτηριστικές, σύντομες διεισδύσεις στα βάθη του κακού και με υπογραμμισμένο το στοιχείο της κατανόησης γι' αυτούς τους ανθρώπους, που ὄχι τόσο μέσα σε ρητές συγκρούσεις, ἀλλὰ ανεπαίσθητα, καθημερινά, κουρασμένοι και ταπεινωμένοι παίρνουν το δρόμο ενός συμβιβασμού 'αόρατου κι άυλου', ίσως, κι ὁμως μοιραίου. Ἰπάρχει κατανόηση γι' αυτά ὅλα —μα ὄχι δικαίωση. Ο Λειβαδίτης υπογραμμίζει τις τονικές αντιστοιχίες με τον Καβάφη».³

Χαρακτηριστικότερο, ἀπὸ τὴν ἀποψη των τονικῶν αντιστοιχιῶν με τον Καβάφη, ἡ Γλίνσκαγια θεωρεῖ τὸ ποίημα «Βιογραφία» στο οποίο εντοπίζει ἀναλογίες με τὸ «περίφημο» «Η Πόλις». Μεταξὺ ἄλλων, παρατηρεῖ καὶ τὰ εξής: «Στὴ 'Βιογραφία' ἔχουμε [...] μερικές χτυπητές αντιστοιχίες μ' αὐτὸ τὸ ποίημα του Καβάφη —ἀπ' τους πρώτους κιόλας στίχους, ὅπου πάλι σε πρῶτο πρόσωπο γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀπόφαση ν' ἀλλάξουμε ζωὴ, ὄχι ὁμως φεύγοντας σ' ἄλλη πόλη (καὶ πρέπει να υποθέσουμε ὅτι τὸ συμπέρασμα πως δεν εἶναι ἡ πόλη που φταίει, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία μας κι ἀπ' αὐτὴν πρέπει να φύγουμε, τὸ συμπέρασμα αὐτὸ τὸ ἔχουμε κερδίζει

όχι δίχως τη μεσολάβηση του Καβάφη), αλλά αρνούμενοι να συμβιβαστούμε και παύοντας ν' αναβάλλουμε αιωνίως τις αποφάσεις μας. Τούτο το επιμύθιο από το δεύτερο μέρος της «Πόλεως», ο Λειβαδίτης το έχει μεταφέρει στην αρχή του δικού του ποιήματος, σαν ένα μάθημα που θεωρητικά 'το περάσαμε'.⁴ Επίσης, ο Αντρέας Καραντώνης παρατηρεί ότι ο Τάσος Λειβαδίτης «από τη συλλογή του 'Ποιήματα', θ' αρχίσει να σμιλεύει με περισσότερη ποιητική πυκνότητα και εσωτερική αλήθεια, τον σαν αποξενωμένον από τη ζωή, καινούριον εαυτό του. [...] Σ' αυτά τα ποιήματα, αναθρώσκει μια νέα επίδραση, ελληνική [...]. Προβάλλει ο Καβάφης.»⁵

Ακριβώς στο κέντρο των «Ποιημάτων 1958-1964», δηλαδή εικοστό έβδομο στη σειρά ανάμεσα στα πενήντα δύο, ο Λειβαδίτης τοποθέτησε το ποίημα «Καβάφης» (A409):

*Νύχτες ακόλαστες, πισιά, σφοδρά συμπλέγματα, γιγάντιες
σα θόλοι ναού, ηρόνες. Κι άγνωστες, πέρ' από κάθε πρόσχημα,
τραχιές, σα νίκες, αμαρτίες.*

*Και το πρωί επέστρεφε μόνος κι εξαντλημένος κι ώριμος
κομίζοντας, σα μια καινούργια αγρότητα, το νέο αμαρτωλό του ποίημα.*

Σ' αυτό το ποίημα-ποιητικής, το ποιητικό υποκείμενο παρουσιάζει τον Καβάφη να ακολουθεί ακραίους, μη κοινωνικά αποδεχτούς δρόμους. Η στάση αυτή όμως παρουσιάζεται ως μια κατάκτηση, γιατί το δρων πρόσωπο καταφέρει έτσι να ξεπεράσει μια διαμεσολαβημένη, από τρίτο και τέταρτο χέρι, πραγματικότητα και να κατακτήσει μιαν αυθεντικότητα: το «νέο αμαρτωλό [...] ποίημα», «κομίζοντάς» το όμως «σα μια καινούργια αγρότητα» (η χρήση της λέξης «κομίζοντας» παραπέμπει στο καθαφικό «Εκόμισα εις την Τέχνη»).

Ως μια κατάκτηση παρουσιάζεται και η αντιφατική συμπεριφορά του ποιητικού υποκειμένου στην «Τέχνη» (A441-442), η οποία θα οδηγήσει στην κατάκτηση της αλήθειας, στη συγγραφή, δηλαδή, στην περίπτωση αυτή, του «αληθινού στίχου». Η άποψη του ομιλητή στο «Καβάφης», για τη σχέση του τολμηρού, ελεύθερου έρωτα και της τέχνης, υποστηρίζεται και από τα καθαφικά: «Τα επικίνδυνα», «Νόησις», «Ένας Θεός των», «Θέατρον της Σιδώνος», «Να μείνει», «Των Εβραίων».

Στο ποίημα «Στιγμή» (A431) το ομιλούν πρόσωπο θα ζητήσει από τον Θεό, έστω και για μια στιγμή, την αποκάλυψη της αλήθειας στον άνθρωπο. Η αναζήτηση του απόλυτου, σ' αυτό αλλά και σ' άλλα ποιήματα, προϋποθέτει το ρομαντικό ξεκίνημα του Καβάφη «με την άσθηστη δίψα του ιδανικού».⁶ Μια άλλη ομάδα ποιημάτων επιχειρεί μια ανασκόπηση στην πορεία του ανθρώπου πάνω στη γη («Μάθημα Ιστορίας» A395, «Γένεσις -έκδοση Γ'-» A408), αλλά και μια σύντομη μελέτη πάνω στην ανθρώπινη φύση («Μικρή υπαρξιακή παρένθεση» A388, «Δολοφονία οργανωμένη» A424).⁷ Στα ποιήματα αυτά η ομοιότητα με τον Καβάφη εντοπίζεται στον προβληματισμό πάνω στα συγκεκριμένα θέματα και όχι στις απόψεις που εκφράζονται ή στο ύφος.

Στο «Από μέρα σε μέρα» (A402-403), «η οδυνηρή [...] ανάγκη για μεγάλες πράξεις που δεν έγιναν ποτέ» και «το ακαθόριστο αίσθημα μιας τρομερής [...] αξίας», παραπέμπει στο καθαφικό «Η Σατραπεία». Ο τελευταίος στίχος του ποιήματος («Και κάθε βράδι κοιμάσαι μ' έναν θησαυρό: αυτήν την πολυστήμαντη αυρια-

νή σου μέρα»), φαινομενικά έρχεται σε αντίθεση με το «Και καταντά το αύριο σαν αύριο να μη μοιάζει» της Καθαφικής «Μονοτονίας». Αν εκληφθεί όμως ως ειρωνεία, άποψη στην οποία μας οδηγεί όλο το υπόλοιπο ποίημα, τότε συμφωνεί με τον επίλογο της «Μονοτονίας».

Στο «Τα ελάχιστα» (A396), το ποιητικό υποκείμενο παρουσιάζεται εκούσια έγλειστο, πίσω από ένα τοίχο τον οποίο το ίδιο είχε «στηλώσει», για να το κρύβει «απ' την αμείλικτη αδιαφορία του κενού». Το πρόβλημα για το υποκείμενο εδώ εντοπίζεται στο ότι μια τρύπα που ανοίχτηκε στον τοίχο αφήνει να «μπαίνει αθόρυβα κι ανέκκλητα/ όλο το ψύχος της μεγάλης ματαιότητας». Η εικονοποιία, παρ' όλες τις διαφορές στο περιεχόμενο, θυμίζει τα καθαφικά «Τείχη». Αναμφισβήτητα όμως παραπέμπει και στην πανοπλία του Αμιλιανού Μονάη («Αμιλιανός Μονάη, Αλεξανδρέας, 628-655 μ.Χ.) την οποία ο ίδιος σχεδίαζε να φτιάξει για να προστατεύσει τον εαυτό του. Από την άποψη της εικονοποιίας, αλλά και άλλων στοιχείων, ο γέρος στο «Σχέδιο με βροχή» (A389), μπορεί να συνδεθεί με τα καθαφικά «Οι ψυχές των γερόντων», «Πολύ σπανίως» και «Ένας γέρος». Το «Επιτύμβιο» (A404), ως τίτλος, παραπέμπει στα επιτύμβια καθαφικά ποιήματα.

Τέλος, η σκιαγράφηση των εραστών στο ποίημα «Σε παλιό στυλ» σαφώς παραπέμπει στην καθαφική αντίληψη για τον έρωτα (η παρατήρηση δεν αφορά στην ερωτική ιδιαιτερότητα του Καβάφη). Αυτό υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι πουθενά στο υπόλοιπο έργο του Λειβαδίτη δεν βρίσκεται παρόμοια άποψη δοσμένη σε λίγους στίχους και με τόση σαφήνεια:

*Οι εραστές είναι ακριβά, ένδοξα κύπελλα, όπου ο ένας πίνει τον άλλον.
Το πρωί πηγαίνουν σε ολοπόρφυρους, βασιλικούς δρόμους
και το βράδι πλαγιάζουν σε κρεβάτια κι από θρύλους πιο βαθειά.
Κι αν καμιά φορά τους δεις να παραπατάνε
ή να παίρνουν μονοπάτια άγνωστα και μυθικά – μην ξαρνιαστείς,
γιατί οι εραστές είναι τυφλοί, με τα ωχρά τους βλέφαρα κλειστά
ο ένας απ' τη λάμψη του άλλου. [...].*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα πρώτα ερεθίσματα για το σημείωμα αυτό προέρχονται από τη μεταπτυχιακή μου εργασία *Ποιήματα ποιητικής του Τάσου Λειβαδίτη: Μια ερμηνευτική προσέγγιση*, που εκπονήθηκε με την εποπτεία του καθηγητή Δημήτρη Αγγελάτου και εγκρίθηκε από το Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου (2003).
2. Οι παραπομπές αφορούν στην έκδοση: Τάσος Λειβαδίτης, *Ποίηση Α'*, Κέδρος, Αθήνα 1985 [= Α]. Μετά την ένδειξη του τόμου σημειώνεται ο αριθμός σελίδας/σελίδων. Ακολουθείται η ορθογραφία της πιο πάνω έκδοσης, με μόνη διαφορά ότι εδώ χρησιμοποιείται το μονοτονικό σύστημα.
3. Σόνα Δίνσκαγια, *Η μοίρα μιας γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης στην Ελλάδα*, Κέδρος, Αθήνα 1986 [1976], σ. 150-151.
4. Στο ίδιο, σ. 151-152.
5. Αντρέας Καρναντώνης, «Τάσος Λειβαδίτης, 'Ποίηση'», *Η ποίησή μας μετά τον Σεφέρη*, Δωδώνη, Αθήνα 1976, 217-230, ιδιαίτερα: 227-228.
6. Βλ. Σόνα Δίνσκαγια, «Η πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά: μια νέα ματιά σε παλαιότερη θεώρηση», *Επιστημάνσεις. Από την πορεία της ελληνικής ποίησης του 20ού αιώνα*, Πολύτυπο, Αθήνα 1992, 37-76, ιδιαίτερα: 66.

Ο Καβάφης της Ανατολής και του Κυρ. Χαραλαμπίδη

Σε σχετικά πρόσφατη ανακοίνωσή του ο Matthias Kappler κατέθεσε ενδιαφέροντα στοιχεία που μαρτυρούν τη σύνδεση του Καβάφη με την ισλαμική Ανατολή.¹ Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και η παραγωγή νεότερων ποιητών που συνδιαλέγονται με τον Αλεξανδρινό και μάλιστα προβάλλουν το ανατολικό στοιχείο στο έργο του. Ήδη η κριτική έχει αναγνωρίσει τον Κυρ. Χαραλαμπίδη (γενν. 1941) ως κατεξοχήν παράδειγμα σύγχρονου ποιητή που εκμεταλλεύεται συστηματικά και ποικιλότροπα τον ιστορισμό και την ειρωνεία ή προωθεί περισσότερο την εξωελλαδική ματιά του ελληνισμού αλλά και τον θετικό ανατολισμό του Καβάφη.² Για παράδειγμα, στο ποίημά του «Τραβώντας ανατολικά» (*Μεθιστορία*, 1995, σ. 15-16), ο Χαραλαμπίδης συνδιαλέγεται με το ειρωνικό ποίημα του Καβάφη «Επάνοδος από την Ελλάδα» (από το οποίο προτάσσει ως προμετωπίδα τους στίχους «Νερά της Κύπρου, της Συρίας και της Αιγύπτου,/ αγαπημένα των πατρίδων μας νερά») και ταυτόχρονα προεκτείνει, θα λέγαμε, τη γραμμή, την κίνηση «επάνοδου» προς τις αγαπημένες πατρίδες της «καθ' ημάς Ανατολής» («η Βόρεια Ήπειρος, η Ιωνία, ο Πόντος, η Κύπρος»), που έχουν χαθεί ή απειλούνται με αφανισμό: και κινείται «νοτιότερα και πιο ανατολικά/ πορεύεται στην Αίγυπτο, τραβά για τη Συρία», για να αναζητήσει τα ίχνη του Μεγαλέξαντρου και τις κοιτίδες του αρχαίου και του νεότερου ελληνισμού που έχουν εκλείψει. Εδώ δεν γίνεται καμιά αναφορά στο ιθαγενές στοιχείο, παρά μόνο επανέρχεται η άποψη ορισμένων αρχαιολόγων ότι η σαρκοφάγος του Μακεδόνα βασιλιά βρίσκεται θαμμένη κάπου στην αιγυπτιακή έρημο.

Περισσότερο ουσιαστικό για το θέμα που μας ενδιαφέρει, αλλά και γενικότερα, φαίνεται το ποίημα της ίδιας συλλογής «Αποθανών εν Αλεξανδρεία» (γρ. Ιούλιος 1985), στο οποίο θεματοποιείται με καθαφικό τρόπο το πρόσωπο του Αλεξανδρινού ποιητή και παράλληλα προβάλλεται η συνάφειά του με το αραβικό στοιχείο. Μάλιστα υποβάλλεται η εκτίμηση ότι αυτή η «ανατολίζουσα» ιδιαιτερότητά του (ή, με άλλα λόγια, η ανατολίτικη αίσθηση των πραγμάτων που υπόκειται στο έργο του) θα παραμείνει ως «μπακίρι αραβικό», ως «γαλκωματένιος ήχος» που «ήξιζε πολλά», όταν εξατμιστούν στο μυαλό του ποιητή (ή και του διεισδυτικού αναγνώστη) τα επιφανή πρόσωπα και οι «κούφιες βασιλείες» που στελεχώνουν την ποίησή του. Η ποιητική αυτή θέση του Χαραλαμπίδη, που θα μπορούσε να φωτιστεί περισσότερο αν διαβαστεί αντικριστά και με άλλα ποιήματά του, θα λέγαμε ότι προϊδεάζει ή συμπληρώνει τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του Ματίας Κάπλερ. Εξάλλου, ο Μ.

Πιερής παρατήρησε ότι το ποίημα «Αποθανών εν Αλεξανδρεία» «προϋποθέτει τη δημοσίευση (το 1983) από τον Γ. Π. Σαββίδη του εν πολλοίς ομόθεμου ατελούς ποιήματος του Καβάφη 'Του έκτου ή του εβδόμου αιώνας', όπου έχουμε τη σύζυγιά 'ελληνικού' και 'αραβικού' στοιχείου στην προοπτική της απώλειας της Αλεξάνδρειας 'από το Ελληνικόν' και τη φυσική ένταξή της στον 'κραταίο Αραβισμό'». ³

Όπως διευκρινίζει σε σημειώσεις του ο Κυρ. Χαραλαμπίδης (Μεθιστορία, σ. 150), ο τίτλος του ποιήματος είναι παρμένος από την επιγραφή στον τάφο του Καβάφη. Αρχικός πυρήνας του κειμένου φαίνεται να είναι η πιο κάτω πληροφορία, που υπάρχει στο βιβλίο του Ατανάζιο Κατράρο *Ο φίλος μου ο Καβάφης* (Αθήνα, Ίκαρος, χ.χ.ε., σ. 82): «Ένα μήνα μετά το θάνατο του Ποιητή, οι διανοούμενοι της Αλεξάνδρειας οργάνωσαν μια συγκέντρωση, κατά την οποίαν απαγγέλθηκαν λόγοι επιμνημόσυνοι στα ελληνικά, γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά και αραβικά». ⁴ Στο ποίημα του Χαραλαμπίδη ο Καβάφης εμφανίζεται να παρακολουθεί την εκδήλωση αυτή και να εκφράζει την ικανοποίησή του για το γεγονός ότι εκφωνείται λόγος προς τιμήν του και στα αραβικά. Μάλιστα, στα αυτιά του νεκραναστημένου Αλεξανδρινού τα αραβικά ηγούν τόσο οικεία όσο και τα ελληνικά. Αξίζει επίσης να παρατηρηθεί ότι ο Κύπριος ποιητής επαναφέρει στο ποίημά του, σε θετικά συμφραζόμενα, τη λέξη «μπακίρι», συνδεδεμένη μάλιστα με το επίθετο «αραβικό». Ο Κάπλερ έχει εντάξει τη λέξη μπακίρι, που συναντάται στο αποκηρυγμένο καθαφικό ποίημα «Ένας έρωσ» (1896), στην ομάδα των λέξεων «που ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ύψους, υποδηλώνοντας ειρωνεία ή λιτότητα». (ό.π., σ. 200). Πράγματι, ο καθαφικός στίχος «λίγο μπακίρι παλαιό, ασημικό ολίγο» αποδίδει τη λιτή επίπλωση ενός φτωχικού υποστατικού. Με περίπου ανάλογο τρόπο και στο κείμενο του Χαραλαμπίδη (με τον στίχο «και θα 'μενε μπακίρι αραβικό») διατυπώνεται η βεβαιότητα του ποιητικού χαρακτήρα Καβάφη ότι, εφόσον παραμεριστούν οι παρδαλοί, αλαζονικοί και πάντως ανθρώπινοι πολυεθνικοί χαρακτήρες που κατοικούν την ποιητή του, θα φανεί στο υπόστρωμά της η βαθύτερη ουσία και η σημασία της: Αναδεικνύεται απλή και αυθεντική σαν αναλλοίωτο μετάλλευμα αραβικής προέλευσης, «με αγάπες και με συγκινήσεις της Ασίας». Βέβαια, στο κείμενο του Χαραλαμπίδη η λέξη μπακίρι δεν είναι απλώς δάνειο από το καθαφικό ποίημα, αφού αυτή εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα σε ποικίλες εκδοχές. ⁵

ΑΠΟΘΑΝΩΝ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ένα μετά τό θάνατό του μήνα
λόγοι κατά τήν τάξιν απαγγέλθηκαν
έλληνικά και γαλλικά και άγγλικά,
ιταλικά και αραβικά. Άπ' όλους δέ
αυτό τό «αραβικά» πολύ τόν ήρρεσεν
τόν πεθαμένο ποιητή· γνώριζε ήδη
ότι μετ' ου πολύ τών άλλων όλων
έθνών οί χαρακτήρες θά σβηγόνταν
και θά 'μενε μπακίρι αραβικό.
Καί θά χανόντανε κι οί πολιτείες

καί τά παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων
κι ὅλα πού στέλεχος τῆς ποιήσῃς του ἦταν.

Καί θά 'μενε τό «ἀραβικά», σάν κάτι
μοιαστό τοῦ «ἐλληνικά» τήν ἐποχή
τῆς ἀπλωσῆς του σ' ἔρημο αἰγυπτία
(χαλκωματένιος ἤχος, ἤξιζε πολλά).

Πρὶν ἀποθάνει γνῶριζε πῶς τοῦτο
θά 'μπαινε σέ κουβά καί θά σκορπούσε·
μέ γίλιους τρόπους τό ἔλεγε —δὲ βλέπαμε
παρά τήν ἀσημόφυλλην ἐσθήτα·
τά πέλαγα τοῦ στήθους τῆς ἀνατολίζοντα
μᾶς παῖρναν τό μυαλό καί δέν ὑπάρχαμε.

Τώρα εἶν' ἀργά καί γιά τό θάνατό σου. (σ. 58)

Ἀς σημειωθεῖ τέλος ὅτι, με ἀφορμή τη γερμανική ἐκδόση πενήντα ποιημάτων του Καβάφη σε μετάφραση του W. Jablonski (1942), ο επιφανής συγγραφέας T. Mann χαρακτηρίζει σε προλογικό του σημείωμα τον Αλεξανδρινό ως «συμφύρμα Τουρκοαιγυπτίου ποιητοῦ με παράδοσιν και πείραν μεταγενεστέρων ἐλληνικὴν και ἀνατολικὴν». Σχολιάζοντας την ἐκδόση αὐτή ο Κ. Σπυριδάκης, ἀν και ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν και ἀνατολικά στοιχεῖα στην καθαφικὴ ποίηση, θεωρεῖ ως υβριστικούς τους χαρακτηρισμούς του T. Mann: «Ἄλλ' εἶναι λόγος αὐτός να χαρακτηρίζεται ἕνας καθαρά νεοἑλλην ποιητής με αὐτούς τους χαρακτηρισμούς, οἱ οἱποῖοι προσεγγίζουν την ὕβριν προς τήν μνήμην του;»⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Matthias Kappler, «'Με ἀνατολίτικες χειρονομίες': Εἰκόνες τῆς ἰσλαμικῆς Ἀνατολῆς και η χρέστη λέξεων ἀνατολικῆς προέλευσης στον ποιητικὸ λόγο του Καβάφη», στον τόμο *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο ἔργο του Καβάφη*, επιμ. Μ. Πιερός, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακῆς Εκδόσεις Κρήτης, 2000, σ. 195-211.
2. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Μιχάλης Πιερός, «Ο δρόμος τῆς Ἀνατολῆς. Κυρ. Χαλαμπιδῆ: *Μεθιστορία*», *Ποίηση*, 6 (1995) 225-235.
3. Μ. Πιερός, ὁ.π., σ. 230.
4. Το χωρίο αὐτό παρατίθεται ἐπίσης στη *Μεθιστορία*, ὁ.π., σ. 150.
5. Σύμφωνα με τον *Θησαυρὸ κυπριακῆς διαλέκτου* του Κ. Γ. Γιαγκουλλῆ (Λευκωσία 2002, σ. 218), ἡ λέξη (μ)πακίριν [τουρκ. bakir] = χαλκός, ορειχάλκος· μπακκιρικόν = χρήματα· μπακκίρα = γρόσι ἀξίας σαράντα παράδων.
6. *Κυπριακὰ Γράμματα*, τχ. 97-98 (Ιουλ.-Αύγ. 1943) 73-74.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Γιά τήν «ἀπαισιοδοξία» στὸν Βάρναλη

Ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς ἀλληλογραφίας Κ. Βάρναλη - Στέφ. Πάργα, τῶν ἐτῶν 1921-1927, ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτη ἐκδόση, τὴν ἀλεξανδρινή, τῆς συλλογῆς *Τὸ φῶς πού καιεῖ* («*Τὸ φῶς πού καιεῖ τοῦ Βάρναλη καὶ ὁ ἀντίκτυπός του*», Πόρφυρας, τχ. 99, Ἀπρ.-Ἰούν. 2001, 17-36), παρέλειψα, θεωρώντας τὴν ὡς ἀσχετὴ, τὴν παρακάτω ἐπιστολή. Παλινωδώντας, τὴν ἀνακοινῶν καὶ τὴ σχολιάζω σύντομα ἐδῶ:

Ζάκυνθο 8/10/27

Ἀγαπητέ Κε Πάργα,

Ἔχω καμιά βδομάδα, πού βρίσκομαι στή Ζάκυνθο, ὅπου θά μείνω ἴσως ἄλλο τόσο.

Δέ σᾶς εἶδα, ὅταν φύγατε. Οὔτε γράψατε, ὅταν φτάσατε. Ὑποθέτω, πὼς δέ μᾶς ξεχνάτε. Ὅπωςδὴποτε περιμένω γράμμα σας γιὰ νά βάλω μπροστά τὴν ἐκλογὴ καὶ τὴν κατάταξη τῶν ποιημάτων μου, ὥστε νά γίνεῖ ἓνας μικρὸς τόμος, πού νά ἔχει κάποιον ἐνδιαφέρο.

Ὅσο γιὰ τὰ κέφια μου, μὴν τὰ ρωτᾶτε. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ περίφημη Ζωή, πού κάποτε τήνε λάτρευα σά θεότητα: Καὶ τότες ἡ ἐλπίδα ἔφτανε. Τώρα καὶ τό παραμικρότερο θάρρος μου λείπει. Πόσο μέ παρηγορεῖ ἡ σκέψη, πού δέν ἔκανα παιδιά νά δοκιμάσουνε γιὰ πολὺ σπουδαῖο δῶρο τὴν πίκρα τῆς ζωῆς καὶ τό φόβο τοῦ θανάτου!

Μέ πολλὴ ἀγάπη / Βάρναλης

Ὁ «μικρὸς τόμος» πού, ὑποτίθεται, ἐτοίμαζε θά ἀπαρτιζόταν ἀπὸ μία «ἐκλογὴ» τῶν ποιημάτων τοῦ αἰσθητισμοῦ του, δημοσιευμένων, ὕστερα ἀπὸ τίς *Κηρῆθρες* (1904) καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν *Προσκυνητὴ* (1918), στὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς (καὶ τὰ πρὶν πολλά στὰ ἀλεξανδρινὰ *Γράμματα τοῦ Πάργα*). Ὁ Πάργας δικαίως ἐπέμενε ἐπανειλημμένα γιὰ τὴ συνολικὴ ἐκδόσή τους, ἐνῶ ὁ Βάρναλης τὰ περιόριζε, λόγῳ τῆς ἰδεολογικῆς του μεταστροφῆς, σέ ὅσα περίπου περιέλαβε στὰ *Ποιητικά* (Κέδρος, 1956).

Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως τῆς ἐπιστολῆς πέφτει στὴν ἀπαισιοδοξία (τῆς τελευταίας παραγράφου), ἡ ὁποία πρώτη φορὰ μέ τόση ἀμεσότητα ὁμολογεῖται. Μπορεῖ λοιπὸν καὶ νά ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴ σκληρὴ δημοσιογραφικὴ βιοπάλη, στὴν ὁποία καταδίκασε τὸν ποιητὴ ἢ παύση του, λόγῳ τῆς συλλογῆς ἐκείνης, ἀπὸ τὴ δημόσια ὑπηρεσία. Ἔτσι συνερμηγεύεται καὶ ἡ ποιητικὴ ροπὴ του πρὸς τό κλίμα τῶν κοινωνικὰ ἀπόβλητων: χρονολογικά, π.χ., συμπίπτει καὶ ἡ ὁμολογία τοῦ περιθωριακοῦ ἥρωά του «Ἄχ, πού ἴσαι, νιώτη, πού ἴδεινες πὼς θά γινόμεν ἄλλος!» καὶ τό τέλος μιᾶς ἀνέκδοτης συνέχειας τοῦ ποιήματος «Ἔτσι θά πέφτουν κ' οἱ γενιές πού μᾶς ἐρχόνται πίσου» («*Πρόλογος*», *Σκλάβοι πολιορκημένοι*, 1927). Πάντως θέλω νά πιστεῦω πὼς ἡ ἀπαισιοδοξία σὺν τῷ χρόνῳ, ὡς συνέφραση καὶ τοῦ ἀδικαίωτου ἀγῶνα, φαίνεται πρωταρχικὴ καὶ ἐγγενὴς στὴ φύση καὶ στὴν ποίησή του, ἔτσι ὥστε καὶ ὁ ἠδονισμὸς του, ἐκτὸς ἀπὸ διάθεση, νά μοιάζει ὡς ἀναπλήρωση καὶ ἡ ἐπαναστατικότητά του ὡς πίστη ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ὡς ἀναγκαστικὴ καταφυγὴ (π.χ. «Ἐνας - ὄλοι»):

Θά ἔπρεπε νά πέσω σ' ἄπατο γκρεμό,

θά ἔπρεπε νά δέσω πέτρα στό λαμό,

ἂν, Ἰδέα, θεά μου, φλόγα μου ἀστρική

δέν κοιτούσες χάμου, νά κοιτάζω ἐκεῖ.

Γιάννης Δάλλας

Θεόδωρος Βελλιανίτης, «ταπεινός θεράπων» της Σοφίας Λασκαρίδου

Ο Θεόδωρος Βελλιανίτης (1863-1933) καταγόταν από τους Παξούς και ήταν γεννημένος στον Πειραιά. Λογοτέχνης, ιστορικός, δημοσιογράφος, πολιτικός, υπήρξε πολύπλευρη προσωπικότητα και άφησε χρήσιμο ιστορικό και γραμματολογικό, κυρίως, έργο. Οι μεταφράσεις του, οι διαλέξεις του στο Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» και η αρθρογραφία του στις εφημ. *Ακρόπολις* και *Εστία*, μεταξύ πολλών άλλων, έφεραν στην Ελλάδα την άγνωστη στο ευρύ κοινό ρωσική λογοτεχνία. Ασχολήθηκε επίσης με την τεχνοκριτική και είχε επιδόσεις στο ιστορικό χρονογράφημα. Πολύ γνωστά είναι και τα άρθρα του για την Αθήνα στην εφ. *Αθήναι*. Η ενασχόλησή του ως δημοσιογράφου με τις καλές τέχνες είχε ως φυσικό επακόλουθο να διατηρεί σχέσεις με Έλληνες καλλιτέχνες, και στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η γνωριμία του με τη ζωγράφο Σοφία Λασκαρίδου, πρωτοπόρο γυναίκα και καλλιτέχνη της εποχής.

Ο Θ. Βελλιανίτης, από το 1896 και εξής, μαζί με τους Βίκτ. Δούσμανη και Π. Κανάκη, διοργάνωναν ετησίως καλλιτεχνικές εκθέσεις. Ως Επτανήσιος γνώριζε από πρώτο χέρι πρόσωπα και πράγματα της ακμάζουσας στις μέρες του Κερκυραϊκής Σχολής (γνωστή και χαρακτηριστική είναι η μελέτη του «Πολυλάς, Μαρκοράς και η Κερκυραϊκή σχολή»). Συνεργάστηκε στο περιοδικό *Κερκυραϊκή Ανθολογία* της 6^{ης} περιόδου κυκλοφορίας του επί Ειρ. Δεντρινού· επίσης, στο *Εθνικόν Ημερολόγιον του Σκόκου*, στο *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος του Δροσίνη*, στο *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον*, στον *Κήρυκα* της Ν. Υόρκης κ.π.ά. Αποτελεί, σήμερα ιδίως, σπανιόχρηστη πηγή· διότι τα κείμενά του, παρά το δημοσιογραφικό χαρακτήρα τους, διακρίνονται για την αντικειμενικότητα και τις δυσεύρετες γνώσεις που παρέχουν. Και είναι ασφαλώς μειονέκτημα ότι είναι διάσπαρτα σε εφημερίδες και περιοδικά που γίνονται όλο και πιο σπάνια, προϊόντος του χρόνου.¹

Ο Θ. Βελλιανίτης υπήρξε από τους βασικούς ληματογράφους της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας* του Π. Δρανδάκη, όπου εκτός των ιστορικών συνέγραψε και πλήθος καλλιτεχνικών λημμάτων, για Έλληνες και ξένους καλλιτέχνες. Στην ίδια εγκυκλοπαίδεια ήταν διευθυντής του κλάδου των Καλών Τεχνών.

Το 1895 εκλέχθηκε βουλευτής Παξών και έκτοτε συμμετείχε στη Βουλή, παρά τη μεταπήδησή του από το Τρικουπικό στο κόμμα του Δεληγιάννη. Επίσης, αργότερα, εκλέχθηκε συμμετέχοντας στο κόμμα του Ελευθ. Βενιζέλου. Η θητεία του στη Βουλή δεν πέρασε απαρατήρητη και λόγω των θέσεων που πήρε, και των πρωτοβουλιών του σε δύσκολες στιγμές, αλλά και για το αντικειμενικό και φιλελεύθερο πνεύμα που τον διέπει.

Παραθέτουμε ένα μικρό έμμετρο δείγμα γραφής του, στο οποίο, αν δεν διακρίνονται οι ποιητικές αρετές του, ωστόσο, καταφαίνεται η χαριέσσα επτανησιακή σάτιρά του. Για επίγραμμα πρόκειται και είναι αφιερωμένο στην Κερκυραία ποιήτρια Ειρ. Δεντρινού, πρόσωπο σημαντικό τότε βρίσκεται στο περ. *Κερκυραϊκή Ανθολογία* που προμνημονεύσαμε,² και στους στίχους του διαφαίνονται οι λεπτομερείς γνώσεις των χαρακτήρων των σύγχρονών του λογοτεχνών, ιδίως της Κέρκυρας (εν προκειμένω θέλει να τονίσει την πολυπραγμοσύνη και την ενεργητικότητα της δυναμικής και πολυσχιδούς Δεντρινού, που όμως σκόπιμα αφήνει να συγγέονται με τον ερωτισμό που εξέπεμπε η ποιήτρια):

Ολόγυμνο με αφήσατε το πόδι σας να ιδώ
Κ' ενώ το θαύμαζα. Κυρά, και το γλυκοκυττούσα
Εσκέφτομουν αθέλητα: «Γιατί έχει μόνο δύο;
Δε θα μπορούσε νάτανε σαρανταποδάρουσα;»

Η ζωγράφος Σοφία Λασκαρίδου (1882-1965)³ ήταν κόρη της σπουδαίας παιδαγωγού Αικατερίνης Λασκαρίδου, το γένος Κωνστ. Χρηστομάνου, και αδελφή της τυφολόγου Ειρήνης Λασκαρίδου. Από τις πρώτες Ελληνίδες που έκανε πράξη τη χειραφέτηση της γυναίκας, δυναμική προσωπικότητα, σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών στην Αθήνα (έπειτα από παρέμβαση του βασιλιά Γεώργιου του Α', ώστε να επιτραπεί η μικτή φοίτηση ανδρών και γυναικών), με καθηγητές τους Ροίλο, Βικάτο και Γερμανιώτη επίσης, στο Παρίσι και στο Μόναχο (με υποτροφία, 1908-1911). Το ζωγραφικό έργο της διακρίνεται από ένα ιδιόμορφο χρώμα εμπρεσιονισμού και ρεαλιστικής διάθεσης. Εκθέσεις της (πρωτοπαρουσιάσε έργα της σε ηλικία μόλις δεκαεσσάρων χρόνων) έγιναν στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό. Ασχολήθηκε με την τοπιογραφία, την προσωπογραφία, κυρίως δε με την απεικόνιση σκηνών του καθημερινού βίου.

Το 1897 η μητέρα της (1842-1916) ίδρυσε Διδασκαλείο Νηπιαγωγών, το οποίο μετά το 1912 εγκαταστάθηκε στην Καλλιθέα, τόπο αποστολής του εν λόγω δελταρίου (εκτός των άλλων, η οδός της διεύθυνσης φέρει το επίθετο «Λασκαρίδου» προς τιμήν της διάσημης παιδαγωγού μητέρας της).⁴ Στο ίδιο Διδασκαλείο δίδαξε καλλιτεχνικά μαθήματα και η ζωγράφος. Έργα της ανήκουν και εκτίθενται στην Εθνική Πινακοθήκη.

Το επιστολικό δελτάριο, το περιεχόμενο του οποίου παραθέτουμε στη συνέχεια αυτούσιο, είναι γραμμένο ευανάγνωστα και στις δύο πλευρές του και είναι ταχυδρομημένο από τη Βιέννη στις 12-7-1920, όπως πολύ ευδιάκριτα φαίνεται από την ταχυδρομική σήμανση επί του γραμματοσήμου. Η συμπλήρωσή του αρχίζει φυσιολογικά από την οπίσθια όψη και, λόγω έλλειψης επαρκούς χώρου, συνεχίζεται στην εμπρόσθια –πρακτική πολύ συνήθης στα δελτάρια της εποχής– σε χώρο λευκό και ως εκ τούτου διαθέσιμο, αν και συχνά η γραφή κάλυπτε και τα εικονιζόμενα της πλευράς αυτής. Όπως αναφέρει και ο αποστολέας του, απεικονίζεται (μαυρόασπρος) ένας πίνακας του Τσέχου ζωγράφου Ιωσήφ Μάνες (Manes, 1820-1871), του ιδρυτή της νεότερης Τσέχικης ζωγραφικής σχολής. Με στέχια γραμματα είναι τυπωμένα τα σχετικά πληροφοριακά στοιχεία στο δελτάριο (η γραφή του Βελιανίτη αποδίδει στη γαλλική μάλλον το όνομά του). Στο τμήμα της διεύθυνσης του παραλήπτη, στην πίσω πλευρά του δελταρίου αναγράφεται: *Ευγ. Δεσποινίδα Σοφίαν Λασκαρίδου, οδός Λασκαρίδου 1 Καλλιθέαν Athènes (sic) Grèce:*

Βιέννη τη 11 Ιουλίου 1920

[Αγαπ]ητή Φίλη,

Ευρίσκομαι προ τινων ημερών εις την Βιέννην και θα παραμείνω επί μίαν εβδομάδα ακόμη, οπότε θα επιστρέψω εις Παρισίους. Η Βιέννη πάντοτε ωραία, όπως την εγνωρίζατε,⁵ αλλά μια ελαφρά μελαγχολία επικρατεί παντού. Πάει πλέον η αθάνατη ευθυμία των κατοίκων της.⁶ Εις την δεσποινίδα Λέναν / τα σέβη μου. Δεν γνωρίζω πότε θα επιστρέψω εις την Ελλάδα, αλλά πιστεύω ότι τον Σεπτέμβριο θα είμαι εις Αθήνας.

Η εικών αυτή είναι του μεγάλου Βοημού ζωγράφου Manesse.⁷

Ι'ποβάλλω τα σέβη μου. Ταπεινός θεράπων
Θεοδ. Βελιανίτης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Θεοδότη Πυλαρινού, *Ειρήνη Α. Δεντρινού (1879-1974). Από τη μεγάλη ακμή έως την αναπόφευκτη πτώση της Κερκυραϊκής σχολής*, Αθήνα 1997 (ιδ. διατριβή), σσ. 78-79 και 209.

2. Βλ. έτος Δ' (1924), αρ. τηλ. 1, σ. 23, «Επίγραμμα». Κυρά αποκαλούσαν τη Δεντρινού οι θαυμαστές της, με πρώτον τον Κ. Θεοτόκη στα Σονέττα του.
3. Στοιχεία αυτοβιογραφικά δίνονται άφθονα και ενδιαφέροντα στο βιβλίο της Από το ημερολόγιό μου. Αναμνήσεις και στοχασμοί (Αθήνα 1956). Επίσης, στο βιβλίο της Από το ημερολόγιό μου. Συμπλήρωμα. Μια αγάπη μεγάλη (Αθήνα 1960), στο οποίο πληροφορούμαστε για την ερωτική περιπέτειά της με το λογοτέχνη και ουτοπικό δραματιστή Περικλή Γιαννόπουλο.
4. Βλ. Οι Έλληνες ζωγράφοι, τ. 3ος: Στέλιος Λυδάκης, Η ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής, Αθήνα 1976, «Μέλισσα», σ. 309, και Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό της Εκπαιδευτικής Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, τ. 5ος, Αθήνα 1986, Εκδοτική Αθηνών, σ. 185, λήμματα Λασκαρίδου, Σοφία και Λασκαρίδου, Αικατερίνη.
5. Ενοεί κατά τη διάρκεια των πολυετών σπουδών της στη Γερμανία, αν και η Λασκαρίδου ήταν πολυταξιδεμένη ούτως ή άλλως, με πολλές συμμετοχές σε διεθνείς εκθέσεις ζωγραφικής.
6. Προφανώς, εξαιτίας των ολέθριων συνεπειών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, του Μεγάλου Πολέμου, όπως αποκλήθηκε τότε, λόγω των μαζικών καταστροφών και των ανυπολόγιστων απωλειών σε έμφυγο υλικό και στην παγκόσμια οικονομία, σαφέστατα δε τη γερμανική, με την οποία ήταν στενά συνδεδεμένη η Αυστρία.
7. Ενοεί τον απεικονιζόμενο πίνακα στην εμπρόσθια όψη του ταχυδρομικού δελταρίου. Με το δελτάριο αυτό επικοινωνεί, επομένως, διττά με την παραλήπτρια: α) ενημερωτικά με το πληροφοριακό χαρακτήρα περιεχόμενό του, και β) καλλιτεχνικά-ομοιοπαθητικά, στέλνοντας, ένας φιλότεχνος και γνωστού γούστου τεχνοκριτικός, σε μια καταξιωμένη και πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα ζωγράφο μια κάρτα με τον πίνακα ενός σπουδαίου ομοτέγγου της.

Θεοδότης Πυλαρινός

Θεατρικός διάλογος - μιμιάμβος του Ι. Δασκαλάκη

Ο Ι. Δασκαλάκης, συμφοιτητής στις αρχές του 20ού αιώνα στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο με τον μετέπειτα Έφορο Αρχαιοτήτων Κυκλάδων Δημοσθένη Πίππα, συγγράφει, στη μορφή του θεατρικού διαλόγου (με εμφανείς επιρροές από τον Σαίξπηρ και τον Μολιέρο), μια στιχομυθία του φίλου του με έναν «πτερόεντα» έρωτα, που τον οχλεί και δεν τον αφήνει να συνεχίσει τις μελέτες του. Τω όντι, ο Άνδριος (από το –αρθανίτικο– Βαρίδι, χωριό της περιοχής του Γαυρίου) αρχαιολόγος Δημοσθένης Πίππας, διάδοχος του Εφόρου Δ. Σταυρόπουλου στην ηγεσία της Αρχαιολογικής Περιφέρειας Κυκλάδων Νήσων) τυραννήθηκε αρκετά ως φαίνεται από τον φτερωτό δαίμονα: Τα βιβλία του (που, μαζί μ' αυτά του Σταυρόπουλου, αποτέλεσαν τον πυρήνα της βιβλιοθήκης του Μουσείου Μυκόνου, κεντρικού Μουσείου του Αιγαίου εκείνη την εποχή) είναι συχνά σημειωμένα στην σελίδα του τίτλου με θερμές αφιερώσεις - παραίνεσεις φίλων του να συνέλθει από καταστάσεις που ακολούθησαν τις ερωτικές του περιπέτειες –ενώ οι παλαιότεροι Μυκονιάτες ακόμη αναφέρουν ανέκδοτα σχετικά με τις δραστηριότητές του αυτές.

Ο Δασκαλάκης (όπως συμπεραίνουμε από τις ποικίλες σημειώσεις που συνέλεγε ο Πίππας και σήμερα βρίσκονται στο Μουσείο Μυκόνου)¹ υπήρξε μέλος της παρέας των Πίππα, Χρ. Ν. Λαμπράκη και Νικ. Σ. Λιβαδά (μετέπειτα λατινιστή στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο),² μιας πολυτάλαντης και σημαντικής για τα ελλη-

νικά γράμματα παρέας της εποχής... Νομίζω ότι αυτοί οι «μυμιάμβοι»³ της λόγιας παραγωγής, με τους οποίους διασκέδαζαν οι μορφωμένοι νέοι, μας μεταφέρουν κάτι από το κλίμα μιας εποχής που αδυνατούν να προσεγγίσουν τα «επιστημονικά» τους έργα.

Στον θεατρικό διάλογο - μυμιάμβο που ακολουθεί, εντύπωση προξενεί η αλλαγή των εκφραστικών μέσων ανά «στροφή»: Πρόζα στις τρεις πρώτες, δεκαπεντασύλλαβος ομοιοκατάληκτος στην 4η, 5η και 6η, δεκατετρασύλλαβος ομοιοκατάληκτος στην 7η, εναλλασσόμενοι δεκαεξασύλλαβοι και δεκαπεντασύλλαβοι στην 8η, εφτασύλλαβος από την 9η έως τη 12η στροφή –και επιστροφή στον (απαρτιζόμενο, πια, από δυο στροφές) δεκαπεντασύλλαβο από την 13η έως την 18η. Μετά, μέχρι το τέλος, άτακτη εναλλαγή δεκαπεντασύλλαβων με οκτασύλλαβους. Ηθελήμενα ή όχι, το χαρίεν κλίμα που δημιουργείται στο τέλος του διαλόγου αφήνει να περάσουν στοιχεία της εποχής της δημιουργίας του: Η κριτική στάση απέναντι στις θεωρίες του Δαρβίνου και του Μαρξ, απέναντι στην (αναπτυσσόμενη) επιστήμη της Ανθρωπολογίας, απέναντι στον Νίτσε και τους ρεαλιστές.

Διάλογος

Πτερόεις Ήρωσ - Δ. Πίππας

- Πίπ.: Εικών άπατηλή τῶν μαινομένων, τῆς φαντασίας δημιούργημα, μετά τῶν πεσό-
ντων εἰδώλων διαλυθεῖσα πλάνη, τί καί βούλεσαι περὶ μέσης νύκτας ἐνθάδε πτε-
ρυγίζουσα;
- Ἔρ.: Τῶν ἀσταχῶτων σου κωδίκων ἡ κεφαλὴ δεινὰς ἀράς ἐφθέγγετο ἐμοὶ τῷ Ἄτλα-
ντι τῶν ποιητῶν.
- Πίπ.: Καὶ δεινότερας ἢ ἐμῆ μακρυκομόεσσα κεφαλὴ τοξεύσει σοὶ παμμίαρε, εἰ μὴ
τοῦντεῦθεν ἀρῆς εὐθὺς κούφον πόδα.
- Ἔρ.: Μόνος τοῦ δωδεκαθέου εἶμαι ὁ σωζόμενος θεός,
ὁ ὑπέρτατος μονάρχης κυβερνήτης κραταιός.
Τρίζ' ἢ γῆ στὰ βήματά μου· τῶν βελῶν μου οἱ νεκροὶ
ἀπειράριθμοι μετροῦνται καὶ μεγάλοι καὶ μικροί.
- Πίπ.: Ἄλλ' ἐγὼ εἴω σε χαίρειν, δεινόν μοι οὐ ξυμβήσεται
ὄρνις φύγε τοῦντεῦθεν, φόνος γὰρ γενήσεται.
- Ἔρ.: Τὸν Δαμάσαντα τὸν Δία, τὸν ὕψιστον Θεόν σας,
ἀπειλεῖς σὺ ὁ μικύλος θάνατον δεινὸν ὁμόσας;
- Πίπ.: Φιλοσοφεῖν δοκέεις μοι καὶ μείνον παρ' ἐμοί·
τὸ πνεῦμα μου αἰσθάνομαι νῦν ὅτι ἤρεμεῖ.
- Ἔρ.: Οὐκοῦν σὺ νῦν ὁ δῦσεως ἐν τοῖς ὁδοῖς οὐ μέμνησαι
βοῶν καὶ κράζων ἄλλοτε «ἦτορ ἐμὸν τεμάχιτε»;
Καὶ βλέπων ἀπεθαύμαζες προσθέτων «ἐνθυμίστου,
ἕκαστον γὰρ τεμάχιόν ἐστι καρδιά δική σου»;
- Πίπ.: Ἄλλ' ἔγνω νῦν οὐκ ὄντα, σὲ καὶ πρὸ πολλοῦ θανόντα.
- Ἔρ.: Καὶ νῦν ὄρας τὰ βέλη μου ἢ οὐχ ὄρας με ζῶντα;
- Πίπ.: Ἐν στίχοις μόνον ζῆς, ὦ παῖ, δοκεῖς φυτοζωεῖν.
- Ἔρ.: Θεός, ὦ παῖ μου, πέπρωμαι [:] καὶ θείαν σχῶν πνοήν.
- Πίπ.: Ἔφως Θεός; Οὐκ ἔστι τι κατὰ ἰδέας νέας.
- Ἔρ.: Θεός, ὦ παῖ, πρωτογενής, τῆς Νέας Γουινέας.

Πίπ.: Εὖ παῖ ἡδὺ —κατάλεξον ἐκ τίνος ἔδρας τρόπου;
 Ἔρ.: Συνάπτων πιθηκάνθρωπον μετὰ ὑπερανθρώπου.
 Πίπ.: Καὶ τί τὸ ἀποτέλεσμα ἐκείνου σου τοῦ κρίκου;
 Ἔρ.: Ὅτι παρήγγον ἄνθρωπον ἀνώτερον πιθήκου.
 Πίπ.: Μήτι καὶ σὺ un réaliste;
 Ἔρ.: — Oui — μέ περιέλαβε τῶν ὕλιστῶν ἡ σπειρα.
 Πίπ.: — Allons! — Τί κάνετε; Πῶς ἴστ:
 καὶ τεῖνόν μοι, μυρόπνοε, τὴν τρυφερὰν σου χεῖρα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Νικ. Γ. Πολίτου, «Αρχαιολογία τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου», γραφεῖσα παρὰ τοῦ φοιτητοῦ τῆς Φιλολογίας Νικ. Σ. Λιβαδά, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1904, Ἐν Ἀγίᾳ Εὐφροσύνῃ Κεφαλληνίας. «Σημειώσεις τοῦ φοιτητοῦ τῆς Φιλολογίας Χρ. Ν. Λαμπράκη, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Κου Πολίτου περί τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου», Ἐν Ἀθήναις τῇ 10ῇ Ὀκτωβρίου 1903 (Χειρόγραφοι κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Μουσείου Μυκόνου).
2. Ὅπως με ενημέρωσε ἡ ἀρχαιολόγος κ. Σοφία Δετοράτου, που μελετᾷ τους παραπάνω κώδικες.
3. Οἱ μιμιάμβοι ἦταν «μικρὲς ὀγκτικές χαρακτήρων εἰκόνες» (Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Λεξικόν, λ. «ιαμβογράφοι»), μονόπρακτα θεατρικά ἔργα που σατιρίζαν χαρακτηριστικούς ἀνθρώπινους-κοινωνικούς «τύπους» (γνωστοί οἱ μιμιάμβοι τοῦ Ἡρώδα, ποιητὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων).

Σωτήρης Ραπτόπουλος

80

Ἐνας ἀγνωστος παραλίγο διορισμός (1911) τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ στὴν Κύπρο

Μετά τὴ λήξη τοῦ κυπριακοῦ «Αρχιεπισκοπικοῦ ζήτηματος» (1900-1910), ἀπέμεινε ἀνεπίλυτη μὴ τοπικὴ διένεξη με παγκύπρια σημασία καὶ ἐμβέλεια, τὰ «γυμνασιακά» τῆς Λευκωσίας, θλιβερό λείψανο τοῦ δεκαετοῦς ἀναίτιου διχασμοῦ. Ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν πρωτεύουσα τῆς μεγαλονήσου λειτούργησαν ἀπὸ τὸ 1908 δύο «Παγκύπρια Γυμνάσια», γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ἀπρόσκοπτα οἱ εκπαιδευτικὲς καὶ λοιπὲς κομματικὲς ἀνάγκες τῶν «κυρηναϊκῶν» καὶ «κιτιακῶν». Παρὰ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ συμβιβασμό, δὲν βρέθηκε ἡ χρυσὴ τομὴ στο ζήτημα τῶν Γυμνασίων, με ἀποτέλεσμα ἡ διαίρεση νὰ συνεχιστεῖ καὶ γιὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1910-1911. Μία ἀπὸ τὶς κύριες αἰτίες τῶν «γυμνασιακῶν» ἦταν τὸ θέμα τῆς Διεύθυνσης, ἀφοῦ οἱ δύο γυμνασιάρχες Μιχαὴλ Βολονάκης καὶ Αθανάσιος Φυλακτὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ φανατικοὶ υποστηρικτὲς τους, δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ υποχωρήσουν.

Στὸ πρόβλημα παρενέβη δραστικὰ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911, ἐπισηλώντας παρασκευιακὰ τὴν ἀπειλὴ τῆς ἄρσης τῆς ἀναγνώρισης καὶ τῶν δύο Γυμνασίων εἴν δὲν συγχωνεύονταν, καὶ ἀναλαμβάνοντας τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὸ διορισμὸ νέου Γυμνασιάρχου. Σύμφωνα με τὸν Πρόξενο τῆς Ἑλλάδας στὴ Λάρνακα, Ξενοφῶντα Στελλάκη, ὁ νέος Γυμνασιάρχης ἔπρεπε νὰ ἔχη κατ' ἐξοχὴν διοικητικὸν πνεῦμα, πείραν μεγάλην (...) καὶ γνώσεις Παιδαγωγικάς. Ὑπερθεματίζοντας ὁ

Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β΄ ζητούσε από τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη (...) *άνδρα περιωπής, γνωσμένης ικανότητας, καλού χαρακτήρος, προσκεκολλημένον μάλλον εις το καθήκον παρά εις τα πολιτικά.*¹

Σύμφωνα με τα έγγραφα που διασώζονται στον οικείο Φάκελο του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, στην Αθήνα, η πρώτη επιλογή της κυβέρνησης Ελευθ. Βενιζέλου, τον Ιούνιο του 1911, για τη διεύθυνση του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας ήταν ο καθηγητής Δημήτριος Γληνός (1882-1943), που είχε μόλις περατώσει τις μεταπτυχιακές του σπουδές (παρακολούθησε Παιδαγωγικά, Φιλοσοφία και Πειραματική Ψυχολογία) στην Ιένα και τη Λειψία. Πριν από την αναχώρησή του στη Γερμανία (1908) και μετά την αποφοίτησή του από τη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών (1905) ο μικρασιάτης φιλόλογος είχε διατελέσει διευθυντής του Αναξαγορείου Ημιγυμνασίου των Βρυούλλων (1905-1906) και καθηγητής στο Ελληνογερμανικό Λύκειο Σμύρνης (1906-1908).² Ο Γληνός αναζητήθηκε από την Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, τις ημέρες που επέστρεφε από τη Γερμανία, κατά σειρά στα Προξενεία της Θεσσαλονίκης και της Σμύρνης με το ακόλουθο τηλεγράφημα:³ *Καθ' ας πληροφορίας έχω ο καθηγητής Γληνός (...) ευρίσκεται αυτόθι. Ερωτήσατε αυτόν αν δέχεται θέσιν γυμνασιάρχου Κύπρου με μισθόν 200 αγγλικών λιρών ετησίως και ελευθερίαν ενεργείας προς αναδιοργάνωσιν εκπαιδευτικών πραγμάτων νήσου.*

Στις 17 Ιουνίου 1911 το Ελληνικό Προξενείο της Σμύρνης ενημέρωσε την Κεντρική Υπηρεσία ότι ο Γληνός βρισκόταν στην Αθήνα. Από μια πρώτη αναδίφηση των σχετικών φακέλων δεν εντοπίστηκε αναφορά σε συνάντηση των αρμοδίων υπαλλήλων του Υπουργείου Εξωτερικών με το Δ. Γληνό, όπου πιθανότατα θα έγινε και η πρόταση για το διορισμό του δεύτερου στη Λευκωσία. Οι σχέσεις της ηγεσίας του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και το Κόμμα των Φιλελευθέρων είναι πασίγνωστες, όμως η παρασκηνιακή προσπάθεια για τον διορισμό στην Κύπρο του Δ. Γληνού παρέμεινε άγνωστη τόσο στην κυπριολογική βιβλιογραφία όσο και στην ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης. Είναι άγνωστο, επίσης, ποιος υπέδειξε το Γληνό στο Υπουργείο Εξωτερικών για το Παγκύπριο Γυμνάσιο: Είτε το Υπουργείο Παιδείας (υπουργός «Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως» ήταν ο Απόστολος Αλεξανδρής, μέλος του «Εκπαιδευτικού Ομίλου»), είτε ο παλιός καθηγητής του Γληνού, με τον οποίο αλληλογραφούσαν στη Γερμανία, Νικόλαος Γ. Πολίτης (στο παρελθόν είχε αναλάβει, μετά από κυπριακές παρακλήσεις, την επιλογή καθηγητών για το νησί), είτε, το πιθανότερο, ο τμηματάρχης του Υπ. Εξωτερικών Ίων Δραγούμης, που διατηρούσε επίσης αλληλογραφία με τον Γληνό και, μετά την επιστροφή του τελευταίου στην Αθήνα, αναζήτησε πόρους, το Φθινόπωρο του 1911, για να εργοδοτηθεί αποκλειστικά από τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο».⁴ Αντίθετα, μπορούμε εύκολα να εξηγήσουμε γιατί αρνήθηκε ο Γληνός να εργαστεί στη Λευκωσία: Ήταν παντρεμένος (από το 1908) και μετά από τριετή εργασία στη Μικρασία και ένα ισόχρονο διάστημα σπουδών στη Γερμανία δεν είχε ισχυρό κίνητρο να ξενιτευθεί και πάλι, και μάλιστα πιο μακριά από τη Σμύρνη.⁵ Ήταν αποφασισμένος να ζητήσει την τύχη του στην Αθήνα, όπου η διακυβέρνηση του Βενιζέλου σκόρπιζε ελπίδες και προκλήσεις στους εκπαιδευτικούς μεταρρυθμιστές.

Τελικά, το Σεπτέμβριο του 1911 ο Γληνός διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος σε Δημοτικό Σχολείο της Αθήνας και, λίγο αργότερα, καθηγητής Παιδαγωγικών στο Αρσάκειο.⁶ Για το Παγκύπριο βρέθηκε Γυμνασιάρχης μόλις στις 21 Ιουλίου 1911. Ήταν ο εν Χίω καθηγητής Άμαντος, κατά πάντα κατάλληλος, όπως ανήγγειλε το τηλεγράφημα του Υπουργείου Εξωτερικών στο Ελληνικό Προξενείο της Λάρνακας. Το σύντομο πέρασμα (μόλις για ένα χρόνο) του Κωνσταντίνου Άμαντου από το Παγκύπριο αποδείχθηκε απόλυτα πετυχημένο και το όνομα του χιώτη φιλόλογου και ακαδημαϊκού προστέθηκε στη χορεία των εκλεκτών καθηγητών «εξ Ελλάδος», που δίδαξαν στην Κύπρο κατά την Αγγλοκρατία και αργότερα πρωταγωνίστησαν στον επιστημονικό χώρο, όπως ο Μιχαήλ Βολονάκης, ο Στίλπων Κυριακίδης, ο γλωσσολόγος Γεώργιος Αναγνωστόπουλος, ο Ιωάννης Συκουτρής, ο Βασίλειος Τατάκης, κ.ά.. Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον, τουλάχιστον για τους κύπριους ιστορικούς, εάν στους παραπάνω, που σφράγισαν με το πέρασμά τους την εκπαιδευτική, πνευματική και πολιτική ιστορία της Κύπρου, συγκαταλεγόταν στα 1911-1912 και η πληθωρική προσωπικότητα του Δημήτρη Γληνού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. ΑΓΕ (Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών), 1911/B/33, *Εκπαιδευτικά εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία – Μικρά Ασία – Νήσοι – Κύπρος*, Υποφ. *Εκπαιδευτικά Κύπρου*, Ξ. Στελλάκης προς τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Γρυπάρη, Λάρνακα 30-6-1911, και Κύπρου Κύριλλος προς τον Γρυπάρη, Λευκωσία 29-6-1911.
2. Σύμφωνα με τη θεσαύωση της εκπαιδευτικής υπηρεσίας του Γληνού που υπογράφει ο Γρυπάρης, ΑΓΕ, 1911/B/33, *Εκπαιδευτικά*, ό.π., Αθήνα 29-6-1911. Για τη γόνιμη διδασκαλία του Γληνού στα Βουρλά και στη Σμύρνη βλ. Δημήτρης Γληνός (εκδοτική φροντίδα, εισαγωγή, σημειώσεις Φίλιππος Ηλιού), *Άπαντα*, τόμ. Α', 1898-1910, Αθήνα 1983, σσ. 87-105, 523-549.
3. ΑΓΕ, B/33/1911, *Εκπαιδευτικά*, ό.π., τα τηλεγραφήματα του Γρυπάρη προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 7-6-1911 και προς Προξενείο Σμύρνης, Αθήνα 15-6-1911. Ο Γληνός αναχώρησε από τη Λειψία σιδηροδρομικώς για τη Θεσσαλονίκη την 1-6-1911 (Δημ. Γληνός, *Άπαντα*, τόμ. Β', 1910-1914, Αθήνα 1983, σελ. 496). Είναι εμφανές ότι αυτοί που πρότειναν το Γληνό για τη διεύθυνση του Παγκυπρίου γνώριζαν τις κινήσεις του και ήταν άνθρωποι που είχαν στενή φιλική σχέση μαζί του.
4. Για τις σχέσεις του Γληνού με τους Ν. Γ. Πολίτη και Ίωνα Δραγούμη βλ. πρόχειρα Δημ. Γληνός, *Άπαντα*, τόμ. Α', σσ. 524, 526, 550-551, 556, 559-560, τόμ. Β', σσ. 517, 526-530, 535-536.
5. Προκαλεί εντύπωση το (ευεξήγητο) γεγονός ότι μέχρι το 1920 οι γυμνασιάρχες του Παγκυπρίου αλλά και οι περισσότεροι από τους «ελλαδίτες» καθηγητές των κυπριακών πόλεων, προέρχονται από διάφορες ελληνικές πόλεις της περιφέρειας ή από επαρχιακά κέντρα του υπόδουλου Ελληνισμού και πολύ σπανιότερα από τις «μεγαλουπόλεις» Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη. Ο Ιωάννης Δέλλιος ήταν από τις Σέρρες, ο Βολονάκης από τη Σύμη, ο Φυλακτός από την Τζουμαγιά, ο Άμαντος από τη Χίο, ο Στίλπων Κυριακίδης από την Κομοτηνή, ο Μιχαήλ Μιχαηλίδης από την Κάρπαθο κ.ο.κ. (Τα στοιχεία από την ανέκδοτη εργασία του γράφοντος «Καθηγητές 'εξ Ελλάδος' στην κυπριακή εκπαίδευση της Αγγλοκρατίας».)
6. Δημ. Γληνός, *Άπαντα*, τόμ. Β', σελ. 531.

Πέτρος Παπαπολυβίου

Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Κύπρο (1926)

Οι σχέσεις του Νίκου Καζαντζάκη με την Κύπρο υπήρξαν, κατά καιρούς, αντικείμενο έρευνας διαφόρων συγγραφέων, οι οποίοι παρουσίασαν και σχολίασαν κείμενα και ομιλίες του που αναφέρονται στο νησί.¹ Δυο από αυτά δημοσιεύτηκαν το 1926 στην αθηναϊκή εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος* και εντάσσονται στην ταξιδιωτική λογοτεχνία, ενώ μερικά άλλα, με κυριότερα τη μελέτη «Η τύχη κ' η τιμή μιας Αυτοκρατορίας [Οι Άγγελοι της Κύπρου]»,² ένα απόσπασμα από τον πρόλογο της Δ' έκδοσης του μυθιστορήματος «Καπετάν Μιχάλης»³ και μέρος της ομιλίας που εκφώνησε στη Βιέννη στις 25 Ιουνίου 1956, όταν του απονεμήθηκε το Διεθνές Βραβείο Ειρήνης,⁴ αναφέρονται στο δικαίωμα του νησιού για ελευθερία.

Τα δυο κείμενα του 1926 ήταν αποτέλεσμα του ταξιδιού που πραγματοποίησε τον Μάιο του έτους εκείνου, ως απεσταλμένος του *Ελεύθερου Λόγου* στην Παλαιστίνη και, στη συνέχεια, στην Κύπρο. Όπως πληροφορούμαστε από το ημερολόγιό του, ο Καζαντζάκης αφίχθηκε στην Κύπρο στις 19 Μαΐου 1926, επισκέφθηκε την Αμμόχωστο, τη Λευκωσία, τη Λάρνακα, τη Λεμεσό, την Πάφο, όπου έχει εντοπιστεί η υπογραφή του στο βιβλίο επισκεπτών της Μονής του Αγίου Νεοφύτου, τις Πλάτρες και τα βουνά του Τροόδου, και αναχώρησε για τον Πειραιά στις 31 Μαΐου,⁵ παίρνοντας μαζί του ένα μικρό αρχαίο πήλινο ειδώλιο της θεάς Αφροδίτης, που του χάρισε ο Νικόλαος Κλ. Λανίτης και το οποίο έκτοτε τον συντρόφευε.⁶ Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο νησί, ο Καζαντζάκης πήρε συνέντευξη από τον εξόριστο στην Κύπρο Άραβα βασιλιά της Χεζάζης Χουσεΐν, την οποία δημοσίευσε στον *Ελεύθερο Λόγο* (22 Ιουνίου 1926), με τον τίτλο: «Ένας σταθμός στην Κύπρο: “Θα ρίψωμεν τους Εβραίους στη θάλασσα”». Συνέντευξη με το βασιλιά Χουσεΐν της Χεζάζης επί του ζητήματος της Παλαιστίνης». Ένα περίπου μήνα αργότερα, στις 18 Ιουλίου του ίδιου έτους, και πάλιν στον *Ελεύθερο Λόγο*, δημοσίευσε με τίτλο «Στο νησί της Αφροδίτης» το δεύτερο κείμενό του για την Κύπρο.

Το πρώτο από αυτά παραμένει σχετικά άγνωστο,⁷ ενώ το δεύτερο, στο οποίο δεσπόζουσα θέση κατέχει η θεά Αφροδίτη, που κατά τον Καζαντζάκη προσδιορίζει τη φυσιογνωμία του νησιού, περιελήφθη στο βιβλίο του *Ταξιδεύοντας: Ιταλία-Αίγυπτος-Σινά-Ιερουσαλήμ-Κύπρος-Ο Μοριάς* και έγινε ευρύτερα γνωστό. Όμως παραλείφθηκε από αυτό ένα σύντομο απόσπασμα, το οποίο υπάρχει στο αρχικό κείμενο πριν από την παράγραφο, που αρχίζει με τη φράση «Η φοβερή τούτη σκηνή ...», το ακόλουθο: «Θυμούμαι έτσι πού είμουν παραδομένος στά βιβλία ήρθε εϋτύς στον νοῦ μου ὁ ἱστορικός οὐσάρος τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντα: σέ μίαν ἐπέλαση τοῦ ἵππικου ἑνας οὐσάρος κοκκαλωμένος νεκρός ἀπάνω στό ἄλογό του, χωρίς κεφάλι, ὠρμούσε μαζί μέ τούς ἄλλους, μέ τό σπαθί ἀκόμα στό ξυλιασμένο χέρι».⁸

Ο Καζαντζάκης δεν ήταν άγνωστος στους Κυπρίους της εποχής. Σε τουλάχιστον δυο έντυπα, στο παιδαγωγικό και φιλολογικό περιοδικό του Χαράλαμπου Παπαδόπουλου *Αγωγή* και στην κομμουνιστική εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος*, έχουν εντοπιστεί κείμενά του.⁹ Όπως σημειώνεται σε σύντομα σχόλια που προτάσσονται, πρόκειται για αναδημοσιεύσεις ανταποκρίσεων που έστειλε προς την εφημερίδα των

Αθηνών *Ελεύθερος Λόγος* από τη Ρωσία, όπου, όπως είναι γνωστό, είχε μεταβεί τον Οκτώβριο του 1925. Παρόμοια αναφορά στις ανταποκρίσεις αυτές του Καζαντζάκη γίνεται ξανά στον *Νέο Άνθρωπο* (1 Ιουνίου 1926), με αφορμή άλλο δημοσίευσμά του. Είναι αξιοσημείωτο ότι η εφημερίδα *Ελεύθερος Λόγος* κυκλοφορούσε τότε στο νησί μέσω συνδρομητών, τους οποίους είχε εγγράψει ο περιοδεύων αντιπρόσωπός της δημοσιογράφος Πύρρος Γιαννόπουλος.¹⁰

Η άφιξη του Καζαντζάκη στο νησί δεν πέρασε απαρατήρητη και αρκετές εφημερίδες, όπως ο *Χρόνος* και η *Αλήθεια* της Λεμεσού, η *Ελευθερία* της Λευκωσίας και το *Νέον Έθνος* της Λάρνακας, αναφέρθηκαν στο γεγονός, σημειώνοντας επίσης ότι συνοδεύεται από την ανταποκρίτρια της εφημερίδας *Καθημερινή*, και μετέπειτα σύζυγό του, Ελένη Σαμίου.¹¹ Μαζί τους ήταν η Μαρίκα Παπαϊωάννου, αργότερα σύζυγος του Αιμ. Χουρμούζιου, και η αδελφή της Καίτη, οι οποίες έδωσαν ρεσιτάλ πιάνου στη Λευκωσία, στη Λεμεσό και στη Λάρνακα,¹² στη διοργάνωση των οποίων βοήθησε και ο Καζαντζάκης.¹³

Κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο ο Καζαντζάκης μίλησε στο Εργατικό Κέντρο με ιδιαίτερο ενθουσιασμό για τη «διεθνή πολιτική κίνηση και ιδίως για την ζωή των Ρώσων εργατοαγροτών εις την Ρωσίαν».¹⁴ Τη διάλεξη σχολίασε κάποιος από τους παρισταμένους σε άρθρο με τον τίτλο «Κόκκινα Χρονογραφήματα. Ένας Ξένος» και την υπογραφή «Εργάτης», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* (15 Ιουνίου 1926). Το ψευδώνυμο αυτό έχει ήδη ταυτιστεί με τον Γιάννη Λεύκη, πρωτοεργάτη του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου. Ο Λεύκης αναφέρει στις αυτοβιογραφικές αναμνήσεις του ότι ο ίδιος συνέταξε το άρθρο αυτό και το αναδημοσίευσε με μικρές παραλλαγές.¹⁵ Μάλιστα διασώζει και περιστατικό από την παρουσία του Καζαντζάκη στο Εργατικό Κέντρο, το οποίο δεν κατέγραψε στο χρονογράφημά του. Όπως σημειώνει, αμέσως μετά την ομιλία, ομάδα κοριτσιών με επικεφαλής την αδελφή του πρωτοπόρου κομμουνιστή Κώστα Σκελέα, Κλειώ, προσέφερε στον Κρητικό συγγραφέα ανθοδέσμη από κόκκινα γαρύφαλλα, ανάμεσα στα οποία ήταν και ένα με ανάμικτους κίτρινους και κόκκινους χρωματισμούς· οπότε αυτός αστεϊεύμενος τους είπε: «Απορώ πώς σας ξέφυγε αφτό το επαμφοτερίζον», φράση που σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις διατυπώθηκε με την προσθήκη: «Αυτό το γαρύφαλλο δεν είναι... κομμουνιστής είναι... σοσιαλδημοκράτης».¹⁶ Ο Λεύκης προσθέτει επίσης ότι οι «αστικές εφημερίδες» της εποχής δεν έγραψαν οτιδήποτε για την επίσκεψη και την ομιλία του Καζαντζάκη στο Εργατικό Κέντρο, γεγονός, όμως, που δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στα πράγματα, αφού μία τουλάχιστον, η *Ισότης* της Λάρνακας, αναφέρθηκε στο θέμα αυτό.¹⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κ. Χρυσάνθη, «Ο Καζαντζάκης και το απελευθερωτικό κίνημα της Κύπρου - και δύο ομιλίες του», *Πνευματική Κύπρος* 48/4 (1964) 338-346. Π. Σταύρου, «Ο Νίκος Καζαντζάκης και η Κύπρος. Άγνωστα στοιχεία», *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1983, σ. 179-185 (Το ίδιο κείμενο και στον τόμο: *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 1987, σ. 573-578). Α. Φυλακτού, *Δύο προσεγγίσεις: Ο Σεφέρης και το Σαράντα. Ο Καζαντζάκης και η Κύπρος*, Λευκωσία 1983, σ. 43-85. Γ. Κουμάκη, «Η συμβολή του Καζαντζάκη στους

- απελευθερωτικούς αγώνες των Κυπρίων», *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, ό.π., σ. 569-572. Α. Τηλλυρίδη, «Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Κύπρο», *Φιλελεύθερος*, 26.10.1987. Χρ. Λεβέντη, «Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Κύπρο», στο βιβλίο: *Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη - Τμήματος Κύπρου, Μελετήματα των Νέων της Κύπρου για τον Νίκο Καζαντζάκη*, Λευκωσία 1999, σ. 59-71. Π. Σταύρου, «Γνωστές και άγνωστες αναφορές του Νίκου Καζαντζάκη στην Κύπρο», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σ. 287-291.
2. *Νέα Εστία*, 15.9.1954 (αρ. 653, σ. 1327-1328). Αργότερα περιελήφθη ως παράρτημα στο βιβλίο του «Ταξιδεύοντας: Αγγλία», ενώ αναδημοσιεύτηκε και στο περιοδικό *Τάιμς οφ Σάιπρου*, 30.3.1958 (αρ. 20, σ. 21-22).
3. Τόσο το κείμενο αυτό, όσο και το προηγούμενο, αναδημοσιεύτηκαν από τον Κύπρο Χρυσάνθη στην προαναφερθείσα μελέτη του. Βλ. Κ. Χρυσάνθη, «Ο Καζαντζάκης», ό.π., σ. 338-341.
4. Α. Φυλακτού, *Δύο προσεγγίσεις*, ό.π., σ. 69-70, όπου δημοσιεύεται η σχετική αναφορά του Καζαντζάκη στην Κύπρο.
5. Π. Σταύρου, «Ο Νίκος Καζαντζάκης», ό.π., σ. 575.
6. Π. Σταύρου, «Γνωστές και άγνωστες αναφορές», ό.π., σ. 290.
7. Α. Φυλακτού, *Δύο προσεγγίσεις*, ό.π., σ. 55-57, όπου δημοσιεύεται ένα απόσπασμα, στο οποίο περιγράφεται η φύση και η ομορφιά της Κύπρου.
8. Το σχετικό απόσπασμα περιλαμβάνεται και στο κείμενο, που η Αλήθεια της Λεμεσού αναδημοσίευσε μερικές ημέρες μετά την πρωτοδημοσίευσή του στον *Ελεύθερο Λόγο*. Βλ. Ν. Καζαντζάκη, «Στο νησί της Αφροδίτης», *Αλήθεια*, 6.8.1926.
9. Ν. Καζαντζάκη, «Το σχολείον των Μπολσεβίκων. Αι τάσεις της Ρωσ. Εκπαιδεύσεως», *Αγωγή*, 15-31.12.1925 [22-24/1 (1925) 13-14]. Ν. Καζαντζάκη, «Η Οικογένεια στη Ρωσία», *Νέος Άνθρωπος*, 30.1.1926. Μερικούς μήνες μετά την επίσκεψή του στην Κύπρο, ο *Νέος Άνθρωπος* αναδημοσίευσε ακόμη μία ανταπόκριση που είχε στείλει από τη Μόσχα προς τον *Ελεύθερο Λόγο* και η οποία σχετιζόταν με τον τρόπο εορτασμού της ογδόης επετείου της Ρωσικής Επανάστασης. Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 6.11.1926.
10. *Χρόνος*, 18.11.1925.
11. *Χρόνος*, 28.5.1926. *Ελευθερία*, 29.5.1926. *Νέον Έθνος*, 29.5.1926 και 5.6.1926. *Αλήθεια*, 4.6.1926, όπου σε όλα τα δημοσιεύματα εκτός από αυτό του *Νέου Έθνους*, ημερομηνίας 5 Ιουνίου 1926, σημειώνεται, λανθασμένα, ότι ήταν ανταποκριτής του *Ελεύθερου Τύπου*, αντί του *Ελεύθερου Λόγου*.
12. Για την άφιξη και τις συναυλίες πιάνου των αδελφών Παπαϊωάννου βλ. *Αλήθεια*, 28.5.1926, 4.6.1926, *Ελευθερία*, 22.5.1926 (δύο κείμενα), 29.5.1926, 2.6.1926, *Νέον Έθνος*, 29.5.1926, 5.6.1926 (τρία κείμενα), *Φωνή της Κύπρου*, 29.5.1926, 5.6.1926 και *Χρόνος*, 28.5.1926, 4.6.1926, όπου, όμως, δεν γίνεται καμία αναφορά σε τυχόν σχέση τους με τον Καζαντζάκη. Μόνο ο «Χρόνος» της Λεμεσού συσχετίζει τον Καζαντζάκη και την Ελένη Σαμίου με τις αδελφές Παπαϊωάννου σε δημοσίευμα, στο οποίο αναφέρεται στην αναχώρησή τους από την Κύπρο. Βλ. *Χρόνος*, 4.6.1926.
13. Π. Σταύρου, «Ο Νίκος Καζαντζάκης», ό.π., σ. 575.
14. *Νέος Άνθρωπος*, 1.6.1926. Επίσης βλ. Α. Παπαλεοντίου, *Τα πρώτα βήματα της κυπριακής λογοτεχνικής κριτικής (1880-1930)*, Λευκωσία 1997, σ. 37.
15. Γ. Λεύκη, *Οι Ρίζες*, Λεμεσός 1984, σ. 169-171.
16. Αχ. Λυμπουρίδη, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, τ. Β', Λευκωσία 1987, σ. 87. Χρ. Λεβέντη, «Ο Νίκος Καζαντζάκης στην Κύπρο», ό.π., σ. 63.
17. Ανωήμου, «Εκ Λεμεσού. Εργατικά», *Ισότης*, 5.6.1926.

Κωστής Κοκκινόφτας

Αναζητώντας τον Σικελιανό στο ημίφως κυπριακών βιβλιοθηκών

Από το κείμενο διαμαρτυρίας του Άγγελου Σικελιανού «Η κραυγή της Κύπρου» (*Ελεύθερον Βήμα* 27 Οκτωβρίου 1931)¹ κατά του αγγλικού μπεριαλισμού και συστράτευσης στον ενωτικό αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου μέσα στην ένταση των «Οχτωβριανών» γεγονότων ως το γόνιμο Διεθνές Συνέδριο Άγγελος Σικελιανός της Λευκωσίας στις 17-18 Νοεμβρίου 2001 (Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κύπρου) των ανά τον κόσμο μελετητών και θαυμαστών του, μεσολαβούν δεκαετίες επαφών και σιωπών, πρωτοβουλίες συλλογικές και προσωπικές που επιβραβεύουν τον ιχνηλάτη των επαφών του ποιητή με την Κύπρο και τους ανθρώπους της.

Ενδεικτικά αναφέρω στοιχεία ήδη γνωστά: Η θερμή φίλια που ένωσε τους Α. Σικελιανό και Νίκο Νικολαΐδη· η διάδοση των πρώιμων ποιητικών εκδόσεων του Σικελιανού, με τη βοήθεια του Νικολαΐδη σε νεαρούς Κύπριους δημιουργούς (Σ. Χρίστης, Γ. Φυλακτού, Γ. Ηλιάδης, Γλ. Αλιθέρης, Μ. Κακογιάννης) και οι επιδράσεις με αγωγή έντυπα και μορφές της πνευματικής κίνησης του αιγυπτιώτικου ελληνισμού σε νεαρούς Κύπριους στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα· η εκδήλωση ενδιαφέροντος για τη Δελφική Ιδέα και το απραγματοποίητο ταξίδι του Σικελιανού στην Κύπρο του 1934 και 1935· η ισχυρή επικοινωνία με τον Αντ. Ιντιάνο και οι επιδράσεις στο έργο αυτού και του Γιάννη Λεύκη (1935)· η βιβλιοκριτική για τον πρώτο τόμο της *Θυμέλης*, δημοσιευμένη στα *Κυπριακά Γράμματα* (15, Αύγ. 1950, 252-253) με επιμονή στην ανίχνευση της φιλοσοφικής διάθεσης παρά στην ανάδειξη της λογοτεχνικότητας των τριών δράματων· το θεζμό σημείωμα του Ν. Κρανιδιώτη, που καταγράφεται στις πρώτες πανελλήνιες αντιδράσεις για το θάνατο του ποιητή (*Κυπριακά Γράμματα*, 16, Αύγ. 1951, 231-232)· το άρθρο του Χρ. Γεωργίου «Η δεξιά και ο Άγγελος Σικελιανός», *εφ. Δημοκράτης*, 12 Ιουν. 1952· η εξομολογητική διάλεξη του Rosé Millieux στη Λευκωσία και η δημοσίευση του κειμένου («Ο Άγγελος Σικελιανός όπως τον γνώρισα», *Κυπριακά Χρονικά*, τχ. 9-10, Ιουλ.-Αύγ. 1961, 396-398)· η ανθολογία ποιημάτων από τους Κ. Χρυσάνθη και Ν. Σπανό (Λευκωσία 1981, ΕΠΟΚ)· οι μελέτες στοχαστών, όπως ο Κ.Π. Μιχαηλίδης (1980 στον συλλογικό τόμο *Κότινος στον Α. Σικελιανό*), Κυριάκος Πλησής (1995), Αντρέας Φυλακτού (διατριβή 1990 και δημοσίευμα στην *Ακτή* 10, 1992). Συνολική εκτίμηση των επαφών αυτών ή απόπειρα ανασυγκρότησης των προσλήψεων του έργου του στην Κύπρο δεν υπάρχει, μόνο λιγιστές επιστημάνσεις μελετητών.²

Εκδόσεις του ίδιου του ποιητή, μελέτες και δοκίμια για το έργο του, γραμμένα πριν ή κυρίως μετά το θάνατό του, ποιητικές ανθολογίες και απανθίσματα κριτικών κειμένων, η ημιτελής μεταθανάτια έκδοση των *Απάντων* του με τη φιλολογική επιμέλεια του Γιώργου Π. Σαββίδη (εκδ. Ίκαρος), εναπόκεινται στα σώματα των κυπριακών βιβλιοθηκών. Συγκροτούν ένα σύνολο πληροφοριών έγκυρων για την παρουσία των εκδόσεων στον κυπριακό χώρο. Ορισμένα νέα στοιχεία από την πορεία των επαφών του σικελιανικού έργου με τους λόγιους και αναγνωστικούς κύκλους

μπορεί να προσφέρει η καταγραφή των εκδόσεων του Σικελιανού που συναντιούνται στις ιδιωτικές και δημόσιες βιβλιοθήκες τη Κύπρου. Αλλά τέτοια έρευνα δεν έχει γίνει. Αποτολμώ, ωστόσο, παρά τα γραφειοκρατικά και οργανωτικά εμπόδια, την αναδίφηση σε σκονισμένα ράφια ή σε γυάλινες προθήκες των τριών ιστορικών βιβλιοθηκών της Λευκωσίας, με την πρόθυμη συνδρομή του προσωπικού τους. Πρόκειται για τη Σεβέρειο Βιβλιοθήκη (Σ.Β.) στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, τη Βιβλιοθήκη Φανερωμένης (Β.Φ.) στο Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχ. Μακάριος Γ', την Κυπριακή Βιβλιοθήκη (Κ.Β., που αποτελεί μετεξέλιξη της Ελληνικής Κοινοτικής Βιβλιοθήκης του 1960 και υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού).

Ο συνδυασμός και η συνύπαρξη του παραδοσιακού πνευματικού κέντρου με τον σημερινό λυκειακό προσανατολισμό της Σεβερείου Βιβλιοθήκης στην περίπτωση του Σικελιανού συνέτεινε στη συγκέντρωση των παλαιότερων σωζόμενων στην Κύπρο εκδόσεων και στην πιο ενημερωμένη ποσοτικά βιβλιογραφία γύρω από τον Σικελιανό (περίπου σαράντα τίτλοι). Η Βιβλιοθήκη της Φανερωμένης (η πιο παλιά της Λευκωσίας, που συναπαρτίζει πλέον τη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Αρχ. Μακαρίου Γ') περιέχει οκτώ τίτλους έργων του Σικελιανού και ανθολογίες ή συγχομιδές κειμένων που αναφέρονται στο έργο του Σικελιανού. Οκτώ παλαιές και νέες εκδόσεις διαθέτει, επίσης, η Κυπριακή Βιβλιοθήκη. Δύο προέρχονται από τη δωρεά της Γαλλικής Πρεσβείας προς την Ελληνική Κοινοτική Βιβλιοθήκη (περισσότεροι από 400 τόμοι, καταγραμμένοι στα μητρώα ανάμεσα στις 31/5 και 5/6/1962), όταν μορφωτικός ακόλουθος στη Λευκωσία ήταν ο Rosé Millieux. Μία έκδοση του 1946 από δωρεά του λογοτέχνη Άντη Περάρη. Πέντε τίτλοι προέρχονται από το τμήμα της Βιβλιοθήκης της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου (ενσωματώθηκε στην Κυπριακή Βιβλιοθήκη το 1994 μετά τη διάλυση της Π.Α.Κ.) και εκτός από τη σφραγίδα και τους κωδικούς αυτής φέρουν στρογγυλές σφραγίδες «Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου» και «Teachers Training College Cyprus» ή «Women Teachers Training College. Nicosia-Cyprus».

Σημειώνω εκτός αυτών ότι δεν υπάρχει πλήρης σειρά των Απάντων στις βιβλιοθήκες που ερεύνησα, ακόμη και στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου, που μετά το 1993 άρχισε να συγχροτείται και που περιλαμβάνει πια αρκετές μελέτες των τελευταίων χρόνων, αλλά όχι όλους τους τόμους των εκδόσεων Ίκαρος. Σημειώνω, για τις αναγκαίες συγκρίσεις των προηγούμενων με τις δεκαετίες 1960-1980, ότι, από τη νεότερη έκδοση που επιμελήθηκε ο Γ.Π. Σαββίδης, εισάγονται στη Σεβέρειο τόμοι του Λυρικού Βίου (Α'-Στ', έκδ. 1965-1969) ανάμεσα στα 1966-1969, στη Φανερωμένης (Α'-Δ' το 1971), στην Κυπριακή (Α'-Στ' τα χρόνια 1967, 1972, 1974). Τόμοι της Θυμέλης (Α'-Γ', 1971-1975) περιέρχονται στην κατοχή της Σεβερείου την 1/12/1977 και της Κυπριακής (Α', Β') στις 11/12/1972. Εντόπισα τους πρώτους τόμους του Πεζού Λόγου μόνο στη Σεβέρειο (Α'-Γ' στα 1980, 1981, 1982). Με χρονική σειρά οι παλιές εκδόσεις είναι οι εξής:

1. Στίχοι. Βιβλίο Α'. Εκδόσεις των «Νέων». Στο οπισθόφυλλο «ΔΡΑΧ. 7.50». Πρόκειται για αντίτυπο (που πουλήθηκε στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής ή αργότερα) της πρόχειρης και αρχικά αποσυρθείσας³ από τον ποιητή έκδοσης με ανθολογημένους στίχους από το περιο-

δικό Οι Νέοι στα 1920. Φέρει σφραγίδα ωσειδή «Βιβλιοθήκη Παγκυπρίου Γυμνασίου. Λευκωσία. Κύπρος». Περιλαμβάνεται στη μεταθανάτια δωρεά του φιλόλογου Αγγελάου Βορεάδη (1898-1981). Καταγράφεται στη Σεβέρειο με αρ. εισ. 39877 την 10/3/1982.

2. [Ανοιχτό Γ'πόμνημα στη Μεγαλειότητά του] [Μάρτης 1922]. Χωρίς σελίδα τίτλου, με την ένδειξη «Γ'πόμνημα προς τον Βασίλέα» η έκδοση περιέχεται στην ομαδική καταγραφή της Σεβέρειο μετά την 2/7/1942 με αρ. εισ. 4245. Το κείμενο εκτείνεται στις σελίδες 3-57.

3. Τάκη Δημόπουλου, *Ο «Διθύραμβος του Ρόδου» του Σικελιανού. Κείμενο-Σημειώματα-Επιλεγόμενα. Έκδοση «Κύκλος»*. Αθήνα 1934. Η έκδοση πραγματοποιείται σε γνώση του ποιητή και έπεται της α' ελληνικής έκδοσης (Σεπτ. 1932) και της γαλλικής μετάφρασης του Σικελιανού, που εκδόθηκε το 1933 από τον Πυρσό. Ολοκληρώθηκε η εκτύπωση 500 αντιτύπων στα Τυπογραφεία του περιοδικού *Ο Κύκλος* 15 Φλεβ. του 1934. Ανήκει στη Σεβέρειο, αρ. εισ. 3979 και χρόνος 2/7/1942. Η β' έκδοση από την *Ελευθερή σκέψη*, Αθήνα 1998.

4. *Αντίδωρο*. Αθήνα. 1943. Η αυτοανθολογία του Σικελιανού τυπώθηκε στην «Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία» το Γενάρη του 1943 με επιμέλεια του ζωγράφου Σπύρου Βασιλείου. Στη Σ.Β. καταχωρούνται δύο αντίτυπα με αρ. εισ. 6277, στις 17/4/1946 και τιμή «0, 90 λ.Κ.», με αρ. 9139, στις 27/7/1950, τιμή «0,50 λ.Κ.». Αντίτυπο στη Β.Φ. με αρ. 11532, χρόνος εισ. 1951.

5. *Ακριτικά. Με ξυλογραφίες Σπύρου Βασιλείου. Κάιρο, απμδ'.* Αντίτυπο χωρίς αριθμηση σε χαρτί «Οφφσετ». Η «δευτέρα έκδοση για την Αίγυπτο των «Ακριτικών» πανομοιότυπη της χειρόγραφης αθηναϊκής έκδοσης του 1942 τυπώθηκε σε σαρανταοχτώ σελίδες με τη φροντίδα φίλου του ποιητή. Το εξώφυλλο το σχεδίασε ο Ανδρέας Νομικός, το τύπωμα τελείωσε το Μάη του 1944 στα λιθογραφεία «Η Άγκυρα» του Δ. Βαφειάδη και Συντροφιάς στην Αλεξάνδρεια. Η πρώτη έκδοση της Αιγύπτου το Μάρτη του 1944. Πρόλογος των εκδοτών γραμμένος με το χέρι του Γ. Σεφέρη. Στο οπισθόφυλλο «Για πληροφορίες γράψετε: «Akritika» c/o A. G. Xydis 15, Sharia Emad El Dine (Appartement 5) Cairo Egypt». Αντίτυπο στη Σ. Β. αρ. εισ. 11837, χρόνος 12/2/1953, τιμή «1,00 λ.Κ.».

6. *Ο Χριστός στη Ρώμη. «Τα Νέα Βιβλία» Α.Ε. Αθήνα 1946.* Στη Β.Φ. αρ. εισ. 10161, χρόνος 1948, τιμή «Δρ. 10.000». Φέρει ωσειδή σφραγίδα «Βιβλιοδετείου Μ.Σ. Ζεβλάρη. Λευκωσία». Αντίτυπο της ίδιας χρονολογημένης έκδοσης στην Κ.Β. αρ. 38417, χρόνος 14/2/1981, δωρεά Άντη Περγάρη (δηλαδή του φιλόλογου και λογοτέχνη Α.Μ. Παυλίδη, 1903-1980). Στη σελ. πίσω από τον τίτλο στο κάτω μέρος: «Copyright «ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ» Α.Ε. ΑΘΗΝΑ 1946». Η τελευταία σελ. του κειμένου έχει αριθμό 112. Υπάρχει στο τέλος κολοφώνας «Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΤΗ ΡΩΜΗ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΑΥΤΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1946 ΣΕ 3000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ» Α.Ε. ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ 61/1946 ΣΧ. 58Χ86, 16°. ΤΥΠ. ΦΥΛ. 71/4 ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΑΝ ΟΙ Σ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙ Α. ΤΑΣΣΟΣ».

7. *Ο Χριστός στη Ρώμη. «Τα Νέα Βιβλία» Α.Ε. Αθήνα.* Αντίτυπο Σ.Β. αρ. εισ. 34463, χρόνος 18/11/1976, τιμή «1.375 μιλς». Αντίτυπο Κ.Β. αρ. 49469, χρόνος 17/2/1994. Φέρει τετράγωνη σφραγίδα «Βιβλιοθήκη Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου. Αρ. βιβλίου 930» και ωσειδή «Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου», όπου στο μέσο χειρόγραφη η ημερομηνία 20.9.59. Αυτή η χρονολογητή έκδοση φέρει στον τίτλο το ίδιο με εκείνο της χρονολογημένης σήμα του αριστερού εκδοτικού «Τα Νέα Βιβλία» που διέυθνε ο Γιώργος Ζιούτος, εντάσσεται με τον αρ. 6 στη *Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη* του, έχει την ίδια σελιδαριθμηση εκτός από την τελευταία σελίδα. Αλλά η ποιότητα του χαρτί και της εκτύπωσης, όπως και οι γραμματισμοί σε ορισμένες σελίδες διαφέρουν. Επιπλέον, δε φέρει κολοφώνα. Στην τρίτη σελίδα στρογγυλή σφραγίδα «Βιβλιοδετείου και Βαλιτσοποιείου Φώτης Μακροσέλλης. Οδός Διονύσου Νο 6. Λευκωσία» και στην τελευταία σελίδα φέρει σφραγίδα δανεισμού 27 FEB 1962. Επομένως, εκτός από την πολυτελή έκδοση των εκδόσεων Άλφα και την κοινή από «Τα Νέα Βιβλία», υπάρχει και άλλη έκδοση, ίσως μεταγενέστερη.

8. *Robert Levesque. Sikelianos. Introduction. Choix de Poèmes. Avant propos de Paul Eluard. «Icaros» 1946.* Τυπώθηκε στις 5 Οκτωβρίου 1946 στο τυπογραφείο του Στέφανου Ταρουσσόπουλου σε 600 αριθμημένα αντίτυπα. Το Νο 15 είναι το αντίτυπο της Σ.Β. που έχει αρ. εισ. 7080, ημερομηνία 6/5/1947, τιμή «0,120» λ.Κ.. Ο R. L. ευχαριστεί τους Τάκη Παπατσώνη και Ιωάννη Αραβαντινό για τη βοήθεια στη μετάφραση των συνθέσεων «Ύψιστο μάθημα» και «Χριστός στη Ρώμη» (απόσπασμα). Η έκδοση περιέχει, επίσης, το προλόγισμα του Π. Ελιάρ, την ομιλία του R.L. στις 27/5/1946 στην εκδήλωση του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθήνας και 12 ποιήματα μεταφρασμένα.

9. *Collection de l' Institut Français d' Athènes. Octave Merlier. Le serment sur le Styx. Cinq poèmes de Sikelianos (1941–1942). Bois de Spyro Vassiliou. Icaros 1946.* Πρόκειται για το 3^ο δημοσίευμα της Συλλογής του Γαλλικού Ινστιτούτου, με την πολύσημη για την ιστορική εποχή αφιέρωση «Aux défenseurs de toutes les Salamines. O. M.». Η εκτύπωση ολοκληρώθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1946 στο τυπογραφείο του Στέφανου Ταρουσσόπουλου σε 1500 αριθμημένα αντίτυπα. Το αντίτυπο της Σ.Β. έχει αριθμηση 288, αρ. εισ. 7079, ημερομηνία 6/5/1947, τιμή «0,70» λ.Κ.

10. *Λυρικός Βίος. Τόμος Α'. Αλαφροΐσκιωτος. Ραψωδίες του Ιονίου. Λυρικά Α'. Οι Φίλοι του Βιβλίου. [1946]. Λυρικός Βίος. Τόμος Β'. Πρόλογος στη Ζωή (Οι πέντε «συνειδήσεις»). Οι Φίλοι του Βιβλίου. [1946]. Λυρικός Βίος. Τόμος Γ'. Μητηρ Θεού. Πάσχα των Ελλήνων. Δελφικός Λόγος. Λυρικά Β'. Οι Φίλοι του Βιβλίου. [1947].* Του Α' τόμου σε επιμέλεια Γιάννη Σκαζίκη, εξώφυλλο Κώστα Γραμματόπουλου, τυπώθηκαν Ιούνιο του 1946 στα τυπογραφεία της «Ελληνικής Εκδοτικής Εταιρείας» 2500 αντίτυπα σε χαρτί μπουφάν και 500 πολυτελείας, αριθμημένα. Ανάλογα «τραβήγματα» για τους τόμους Β' (Δεκέμβριος του 1946) και Γ' (Απρίλιος του 1947). Στη Σ.Β. φυλάσσονται: Α' τόμος αντίτυπα 2, Β' αντίτυπα 2, Γ' αντίτυπα 2. Από αυτά το αντίτυπο Α' τόμου με αρ. εισ. 7330, έχει ημερομηνία εισαγωγής 26/11/1947 και τιμή «1,90» λ.Κ., ενώ το αντίτυπο αρ. 12574 καταγράφεται στις 18/1/1954. Τα αντίτυπα του Β' τόμου αρ. 24734 και αρ. 24738, όπως και του Γ' αρ. 24735 και 24739 έχουν ημερομηνία εισ. 13/4/1968. Στη Β. Φ. υπάρχουν αντίτυπα των τόμων Α', Β', Γ' με αρ. 8898, 8899, 88100, χρόνος εισ. 1947, τιμή «Δρ. 27.000». Τα αντίτυπα της Κ. Β. Α', Β', Γ' τόμων με αρ. 49465, 49466, 49467 εγγράφονται στις 17/2/1994, διακρίνονται οι αρ. 1698, 2099, 1304 της Β.Π.Α.Κ. Στον Α' ευδιάκριτες οι σημειώσεις δανεισμού 21/2/73, 15/3/75, 22/1/76, 24/10/79, οι σφραγίδες της Π.Α.Κ., η ωσειδής «Βιβλιοδετεိုင် Μ.Σ. Ζεβλάρη, Λευκωσία» και η τετράγωνη σφραγίδα «Το μέγιστον των εν Κύπρω Βιβλιοπωλείων και Χαρτοπωλείων Κ.Γ. Ρώσσου, Λευκωσία–Κύπρος». Στον Γ' τόμο «Ημ/ια Καταχωρήσεως 27.5.1974» στη Β. Π.Α.Κ., αλλά και σφραγίδες δανεισμού πίσω 3/1/1970, 21/2/73, 15/3/73.

11. *Collection de l' Institut Français d' Athènes 6. Άγγελου Σικελιανού, Ο θάνατος του Διγενή. Ευλογηαριές Σπύρου Βασιλείου. Ίκαρος. Αθήνα 1948.* Το έργο τυπώθηκε το Δεκέμβριο του 1947 στο τυπογραφείο Μηνά Μυρτίδη. Από την έκδοση αυτή 1000 αντίτυπα σε χαρτί σαμουά της Αθηναϊκής Χαρτοποιίας ήταν αριθμημένα, σύμφωνα με τον κολοφόνα. Οι πολιτικές πιέσεις στους υπεύθυνους του Γαλλικού Ινστιτούτου εμπόδισαν την κυκλοφορία του επί δύο χρόνια. Με νέο τίτλο Χριστός Αυόμενος. Ο θάνατος του Διγενή και νέο εξώφυλλο αποτέλεσε τον Β' τόμο της Θυμέλης, που δόθηκε στο κοινό το 1950. Το αντίτυπο αυτό της αρχικής έκδοσης, που δεν έχει αριθμηση, επιβεβαιώνει ότι ορισμένα αντίτυπα διακινήθηκαν πριν ή μετά την κυκλοφορία του Β' τόμου της Θυμέλης. Προέρχεται από την Β.Π.Α.Κ., είχε αρ. β. 2326, εισαγωγής ίσως γύρω στο 1959, και εναποτέθηκε στη συλλογή της Κ.Β. με αρ. εισ. 49739 και ημερομηνία 18/2/1994.

12. *Σικελιανού Θυμέλη. Ο Διθύραμβος του Ρόδου. Ο Δαίδαλος στην Κρήτη. Σίβυλλα. Collection de l' Institut Français d' Athènes.* Στο α' εξώφυλλο δηλώνεται ότι πρόκειται για το 25^ο έργο της Συλλογής του Γαλλ. Ινστιτούτου υπό τη διεύθυνση του Ο. Merlier. Copyright 1950 και στο β' εσωφ.: *Collection de l' Institut Français d' Athènes Anghélos Sikélianos : Theatre.*

Τόμος πρώτος. Σύμφωνα με τα αναγραφόμενα στον κολοφόνα, εκτυπώθηκε το Γενάρη του 1950 σε 3000 αντίτυπα από τα οποία 500 αριθμημένα στα τυπογραφεία της Ελληνικής Εκδοτικής Εταιρείας με την επιμέλεια του Ι.Μ. Σκαζίκη, με σχέδια και ξυλογραφίες του Γιάννη Κεφαλληνού. Στη Σ.Β. υπάρχουν με αρ. εισαγωγής 9299 μαζί δεμένοι οι Α' και Β' τόμοι. Με ημερομηνία 15/9/1950, τιμή «1,100» λ.Κ. Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου και της Σ. Β. ήταν τότε ο Κ. Σπυριδάκης, που δημοσίευσε τη βιβλιοκρισία για την έκδοσή αυτή στα Κυπριακά Γράμματα, ίσως μελετώντας από αυτό το αντίτυπο. Στην Κ.Β. το αντίτυπο αρ. 49740, 18/2/1994 φέρει σφραγίδα «Βιβλιοθετείου Κώστας Θεοδώρου» και άλλη με αρ. 4944 της Ελληνικής Κοινοτικής Βιβλιοθήκης Κύπρου, όπως και 25 συνεχείς ενδείξεις δανεισμού σε ειδική πίσω σελίδα από 25/9/1965 - 14/7/1992.

13. Α. Σικελιανού. *Θυμέλη. Τόμος Δεύτερος. Χριστός Λύόμενος. Ο θάνατος του Διγενή. Ξυλογραφίες Σπύρου Βασιλείου. Αθήνα 1950.* Στη Σ.Β. αντίτυπο αρ. 24733 με ημερομηνία 11/4/1968.

14. Σικελιανού. *Ασκληπιός.* [εντός: 50 Collection de l'Institut Français d'Athènes. Anghélos Sikélianos : Théâtre. Αγγελου Σικελιανού *Θυμέλη* Τόμος τρίτος. Εκτυπώθηκε στις 20 Δεκέμβρη του 1954 στο τυπογραφείο του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, με σχέδια και ξυλογραφίες του Α. Τάσσου και με επιμέλεια του Νεοκλή Κουτούζη. Στη Σ. Β. ξεχωριστός τόμος με αρ. 13627 και ημερομηνία εισαγωγής 22/3/1955, τιμή «1,100» λ.Κ. Στην Κ.Β. [χωρίς αρ. εισαγωγής] ο τόμος φέρει εντός τη σφραγίδα της Ελληνικής Κοινοτικής Βιβλιοθήκης αρ. 4945. Αποτελούσε μέρος της δωρεάς της Γαλλικής Πρεσβείας, καταγράφηκε μεταξύ 31/5/1962 και 5/6/1962. Στη σελίδα δανεισμού ενδείξεις 2/12/1968, 22 /4/1980, 10/8/1981, 6/1/1983. Στη Β.Φ. υπάρχουν οι τόμοι Α', Β', Γ' δεμένοι μαζί αλλά με ξεχωριστό αρ. εισ. 14008-09-10, χρόνο εισ. 1955, τιμή «Δρχ. 120».

15. *Νέα Εστία. Άγγελος Σικελιανός. Τεύχος 611, τόμος ΝΒ'. Αθήνα. Χριστούγεννα 1952.* Στη Σ.Β. ξεχωριστό πανόδετο αντίτυπο αρ. 16362, ημερομηνία εισ. 15/5/1959, τιμή «0,80» λ.Κ.

16. Bruno Lavagnini, *Trittico Neogreco. Porfiras-Kavafis-Sikelianos. Traduzione poetica affiancata al testo greco coperta e tavole fuori testo di Spiro Vassiliou. Edizioni dello Istituto Italiano di Atene. Atene 1954.* Πρόλογος του Β. Λ. 4 Ιουλίου 1954. Ο κολοφόνας στα ιταλικά πληροφορεί για την ολοκλήρωσή της εκτύπωσης 24 Ιουλ. 1954 στα τυπογραφεία του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών. Περιέχει 10 ποιήματα ή αποσπάσματα συνθέσεων και επεξηγηματικές σημειώσεις (σ. 97-160). Στη Β.Φ. αρ. 14020, χρόνος εισ. 1955, τιμή «δρ. 80».

17. *Αντίδωρο. Εκδόσεις Γαλαξίας. (Αθήνα 1961).* Αποτελεί τη 6' έκδοσή της αυτοανθολογίας του Α.Σ.. Εκτυπώθηκε τον Αύγουστο του 1961 στο Εργοστάσιο Γραφικών Τεχνών Ι. Μακρή. Στη Σ.Β. αρ. 18923, ημερομηνία 16/5/1962, τιμή «0,40» λ.Κ. Στη Β.Φ. αρ. 19024, χρόνος εισ. 1963, τιμή μαζί με άλλα 23 βιβλία «5 λ.Κ.».

Ίσως χρειάζεται να συμπληρώσω την ιχνηλάτησή αυτή της παρουσίας του σικελιανικού έργου με τρία αποκτήματα της Β.Φ., που φέρουν ίχνη μελέτης από αναγνώστες Κύπριους. Η *Ανθολογία Ελλήνων Λυρικών Ποιητών* των Κλ. Παράσχου και Ξ. Λευκοπαρίδη, εκδ. Πυρσός Α.Ε. (Αθήνα 1930), αρ. 11526, χρόνος εισαγωγής 1951, περιέχει πέντε ποιήματα του Σικελιανού στις σσ. 202-211. Το κείμενο «Το πνευματικό κλίμα της σικελιανικής ποίησης» πλήρες σημειώσεων και αποδελτιώσεων προσηκτικού μελετητή περιέχεται στις σσ. 181-225 της συναγωγής μελετών του Ε.Π. Παπανούτσου *Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός*, εκδ. «Άλφα» Ι.Μ. Σκαζίκη, που τυπώθηκε τον Απρίλη του 1949 και εισήχθη με αρ. 12073 το 1951. Κλέωνος Β. Παράσχου, *Έλληνες λυρικοί από τον Σολωμό έως σήμερα και τρία δοκίμια. Αθήνα 1953.* (Τυπογραφείο Σωτήρη Σπυροπούλου). Περιέχει στις σσ. 173-182, το κείμενο «Σικελιανός ο Μυστικός», αρ. εισ. 13276, χρ. 1954.

Στις κρίσιμες δεκαετίες του 1940 και 1950 έργα του Σικελιανού και δημοσιεύσεις σχετικές με το έργο του μελετήθηκαν από Κύπριους λόγιους στην προσπάθεια να διαμορφώσουν (ευθύγραμμες συνήθως) τοποθετήσεις και εθνοκεντρικές ιδέες για το λογοτεχνικό φαινόμενο και το κοινωνικό γίγνεσθαι της Κύπρου· μάλλον χωρίς να γίνονται κατανοητά ή και αποδεκτά τα διαδοχικά ρήγματα στο κοσμοθεωρητικό περίγραμμα του ποιητή.⁴ Η συστηματική διερεύνηση δεδομένων από ιδιωτικές και δημόσιες βιβλιοθήκες μπορούν να αναδείξουν αυτή την παράμετρο των γνήσιων επαφών και των αναπόφευκτων απλουστεύσεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Περιέχεται στον τρίτο τόμο του *Πεζού Λόγου* με φιλολογική επιμέλεια του Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα, Ίκαρος, 1981, 30-32.
2. Βλ. Α. Παπαλεοντίου, *Τα πρώτα βήματα της κυπριακής λογοτεχνικής κριτικής (1880-1930)*, Λευκωσία 1997, 116-119. Του ίδιου, *Στοχαστικές προσαρμογές. Για την ιστορία της ευρύτερης νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2000, *passim*. Κ. Δανόπουλου «Μια επιστολή του Άγγελου Σικελιανού στον Αντώνη Κ. Ιντιάνο» και «Σχετικά με το απραγματοποίητο ταξίδι του Σικελιανού στην Κύπρο το 1934», *Γλάντρον* 2 (Μάιος 2002) 182-186.
3. Βλ. Ρ. Φράγκου-Κικιλία, «Χρονολόγιο [Α. Σικελιανού]», *Αντί τχ.* 749 (2 Νοεμ. 2001) 18-24.
4. Π. Νούτσου, «Ο Α. Σικελιανός ως 'παραδοσιακός διανοούμενος'. Βεβαιότητες, ρήγματα και μετάπλαση», *Θέματα Λογοτεχνίας τχ.* 17 (Μαρτ.-Ιουν. 2001) 14-22.

Γιώργος Κ. Μύαρης

Ανέκδοτη επιστολή του Γ. Κ. Κατσιμπαλή

Ο Καλύμνιος ποιητής, πεζογράφος, κριτικός της λογοτεχνίας Γιάννης Κλ. Ζερβός (1884-1959) από την ιταλοκρατούμενη Κάλυμνο γράφει, δημοσιεύει, αγωνίζεται, αλλά περισσότερο αλληλογραφεί με διαπρεπείς λόγιους, ειδικούς επιστήμονες και λογοτέχνες της εποχής του. Το σημαντικό μέσα από την ανέκδοτη αυτή αλληλογραφία είναι ότι αναδύεται μια κριτική φωνή όχι από το λογοτεχνικό κέντρο, αλλά από την περιφέρεια, μια φωνή που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το κριτικό κατεστημένο της εποχής. Σημαντικά ονόματα της εποχής που οδηγούν την κριτική σύμφωνα με τις απαιτήσεις των καιρών αποτελούν αντικείμενο πολλών σελίδων στις επιστολές· ταυτόχρονα γίνεται κριτική των έργων πολλών ποιητών και πεζογράφων των πρώτων πέντε δεκαετιών του εικοστού αιώνα.

Στο αρχείο Ζερβού υπάρχουν τέσσερις επιστολές Κατσιμπαλή από το 1928 μέχρι το 1932. Υποθέτουμε πως θα υπήρχαν κι άλλες επιστολές του Κατσιμπαλή προς Ζερβό, οι οποίες είτε χάθηκαν λόγω των πολλών μετακινήσεων του Ζερβού (εξορία, φυλακή, μεταθέσεις σε Κρήτη, Μυτιλήνη), είτε σταμάτησε η αλληλογραφία τους μετά τη φιλολογική σύμπραξη Κατσιμπαλή-Σεφέρη. Στην επιστολή που δημοσιεύουμε ο παλαμικός Γ.Κ. Κατσιμπαλής (1899-1978) εκφράζει με έντονο ύφος και τόνο την αντίθεσή του στην κριτική της εποχής που με ευθύνη δική της οδηγούν σε "κολοκυθο-ποίηση" τη ζωή μας. Συγκρίνει το έργο και τη ζωή του

Σολωμού και του Παλαμά με απώτερο σκοπό να προτρέψει τον αποδέκτη της επιστολής του να στραφεί περισσότερο προς τον Παλαμά και όχι τόσο προς το Σολωμό, εξ αιτίας του ότι από το έργο του πρώτου μπορεί να ωφεληθεί το έθνος και όχι από το έργο του δεύτερου. Με την έντονη αντι-σολωμική κριτική που ασκεί ο Κατσιμπαλής στο Ζερβό το 1929 (πριν την έκδοση της *Στροφής*) φαίνεται πως επενδύει και πιστεύει στον Καλύμνιο ποιητή,¹ ο οποίος είχε εκδώσει τις ποιητικές συλλογές *Νησιώτικα Τραγούδια* (1910), *Ρυθμοί Ζωής* (1921), *Στίχοι* (1928). Προσπαθώντας να τον αποτρέψει από το έργο και την επίδραση που δέχτηκε από το Σολωμό και να τον στρέψει προς τον Παλαμά, βασικά περιμένει από το Ζερβό να κάνει το μεγάλο άλμα και τη μεγάλη στροφή. Τελικά η “στροφή” στην ελληνική ποίηση γίνεται από το Γιώργο Σεφέρη και εκπορεύεται συστηματικά κυρίως μέσα από τα *Νέα Γράμματα*. Ο Ζερβός με τη σειρά του αν και κυκλοφόρησε μερικές άλλες ποιητικές συλλογές και το 1956 εκδίδει το πεζό του *Αγωνισμένοι και Λυτρωμένοι* (ριζοσπαστική στροφή του προς τη πεζογραφία) δεν κατόρθωσε τελικά να περάσει στον “κανόνα”. Το παρακάτω γράμμα επαληθεύει τις “στρατηγικές” τακτικές του Κατσιμπαλή.

Αθήνα 10/6/29

Αγαπητέ μου ποιητή,

Σου χρωστάω απόκριση σε τέσσερα —α δε γελιέμαι— γράμματά σου. Σου ζητώ συμπάθεια, γιατί είμαι κατ' αρχήν πολύ άτακτος και νωθρός στην αλληλογραφία! Εξόν όμως απ' αυτή τη μόνιμη —να πούμε— διάθεση, είχα και έκτακτες αναποδιές και στεναχώριες που μ' αναστατώνανε και μου πήρανε κάθε κέφι. Ούτε Πάσχα δεν εκάναμε εφέτο! Είχα τη μητέρα μου βαριά άρρωστη και τ' αναβάλλαμε για τ' Αγίου Κωνσταντίνου. Αλλά τότε έπεσε ο πατέρας μου, κι ακόμα βασανίζεται από τα νεφρά του. Κ' εγώ τώρα σου γράφω από το κρεβάτι όπου με κάρφωσε εδώ με δέκα μέρες ένα ενοχλητικότατο απόστημα του ποδιού μου. Ας είναι.

Τα γράμματά σου όλα πολύ πικρά και παραπονεμένα. Μα τι διάβολο! τόσο λίγο το ξαίρεις το Ρωμαϊκό! Έχεις απόλυτα δίκιο για τους Φωτοπολίτηδες, που είναι όλοι τους καθάρματα και τσαρλατάνοι και τίποτ' άλλο. Τους αφήκα δυο βιβλία σου σπίτι τους ιδιοχείρως και δύο άλλα στην εφημερίδα, πάλι ιδιοχείρως κι όμως τίποτε! Αυτοί βλέπεις έχουνε βάλει προορισμό της ζωής τους να κατασυκοφαντούν και να πομπεύουν ολόκληρη την νεοελληνική λογοτεχνία, για να περνάνε για σπουδαίοι, και διαλέγουν τα πιο ασήμαντα κ' ευκολοκατάκριτα δείγματα για να τα διασύρουν. Μονάχα εσύ με την άγια αγνότητά σου και ίσως μερικοί άλλοι όμοιοι σου «Πάντοτ' ευκολοπίστευτοι και πάντα προδομένοι» εξακολουθούν να πιστεύουν στην ειλικρίνεια, στην τιμότητα, και στην καλή πρόθεση αυτών των καθαρμάτων. Κι ο Αποστολάκης το βρωμερότερο αγγείο απ' όλους.

Σε πείραξαν, αγαπητέ μου φίλε, μερικές εκφράσεις μου κομμάτι επιθετικές, πάντα όμως μέσα στα όρια της ευπρεπείας και του αυτοσεβασμού; Μα θα έπρεπε ολόκληρη Αθηναϊκή υπόνομο να τους αδειάσει κανείς καταπάνω τους, και πάλι λίγο θάτανε!

Έχω λόγους να πιστεύω πως είσαι ένα από τα οικιρότερα θύματα αυτών των βρωμερών τσαρλατάνων, γιατί πώς αλλιώς να εξηγήσω ότι σε πείραξαν μερικοί δικοί μου αθώοι αστείμιοι ενώ όχι μόνο ανέχεσαι αγόγγυτα αλλά και θαυμάζεις (σε προσφορικές συζητήσεις μας) τα ανόσια ανομήματά τους που δεν αφήκαν βρισιά του δρόμου να μην την κενώσουν απάνω στην αγρότερη, την τιμώτερη, κι υπεροχώτερη νεοελληνική μορφή: τον Παλαμά;

Μα, αγαπητέ μου φίλε, ΚΟΛΟΚΥΘΟ-ποίηση στη ζωή μας, τα πάντα κολοκυθοποιούνται σ' αυτό τον τόπο. Τα ιερά και τα όσια. Ο Ροϊδής: μια πολιτισμένη νούλα, ο Γαβριηλίδης καταστροφέας νεωτεριστής, το ίδιο κι ο Σκληρός, ο Ψυχάρης κομματάρχης σε αναζήτηση οπαδών, ο Παλαμάς τσαρλατάνος, ο Γρυπάρης κι ο Πορφύρας μηδενικά, και τράβα κορδέλλα... Αυτά και άλλα γράφει στο πολύκροτο βιβλίο του ο αρχιδιερέβιτης, και θορυβούν γύρω του οι λογιές κομπάρσοι: Πολίτηδες, Δελμούζοι, Μπαστιάδες, κλπ. με λύσσα ευνοηχικής ανημποριάς (όλοι τους λίγο-πολύ αποτυχημένοι λογοτέχνες είναι). Μόνο ο Σολωμός και αυτοί έχουν αξία, όλα τάλλα είναι κολοκύθια. ΚΟΛΟΚΥΘΟΠΟΙΗΣΗ λοιπόν ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ, κι έχει ο Θεός!...

Δεν είμαι κανένα παιδί ή κανέναν αμαθή νεανίσκος να μην καταλαβαίνει τα βαθυνούστατα ρήματά τους ή να παραγνωρίζω την αξία ή το υπέροχο της ποίησης του Σολωμού. Έχω πολλά διαβάσει και πολλά ακούσει δικά μας και ξένα, και προ παντός κατέχω καλά την αγγλική ποίηση στα ύψη της οποίας δεν έφτασε ακόμα καμμιά από τις σύγχρονες λογοτεχνίες. Έχω προς τούτους αρκετό έμφυτο γούστο και καλαισθησία - προϋπόθεση απαραίτητη για την πλήρεια κατανόηση και συναίσθηση ενός έργου Τέχνης. Είμαι λοιπόν σε θέση και την αξία της ποίησης της Σολωμικής να νοιώσω και τα υστερήματα της Παλαμικής τέχνης ν' αντιληφθώ, δε δέχομαι όμως καμμιά, απολύτως καμμιά σύγκριση μεταξύ του ΕΡΓΟΥ και της ΖΩΗΣ του Παλαμά και του ΕΡΓΟΥ και της ΖΩΗΣ του ΣΟΛΩΜΟΥ. Κ' εδώ είναι η αντίθεσή μου με τους περισσότερους Σολωμολάτρες!

Γιατί ο Σολωμός ΔΕ μας άφησε ΕΡΓΟ, αλλά μόνο μερικά δείγματα, υπέρλαμπρα δείγματα μιας σπάνιας ποιητικής ιδιοσυγκρασίας κ' εξαιρετικής αλήθεια διάνοιας, που είτε από ανημποριά είτε από αραθυμιά δε μπόρεσε να οικοδομήσει εκείνα που ονειρεύτηκε. Ενώ ο Παλαμάς εδημιούργησε ένα έργο πλείριο τεράστιο, κι ολοκληρωμένο, από τα λίγα παγκόσμια έργα της εποχής του, που κι ας μην ικανοποιεί απόλυτα και πάντα τα αισθητικά μας γούστα ή τις ατομικές προτιμήσεις μας στην τέχνη, προκαλεί (πρέπει να προκαλεί) με τον όγκο και με την ευσυνειδησία του και μόνο, το θαυμασμό μας και την εκτίμησή μας. Αλλά κι από το περιεγμένο του στέκει πολύ ψηλότερα από το έργο του Σολωμού, γιατί το έργο του Παλαμά βγαίνει από την πραγματικότητα κ' είναι συνεπώς αληθινότερο από το καθαρά ιδεαλιστικό του Σολωμού που βασίζεται στην παραμόρφωση της πραγματικότητας δηλ. στην ψευτιά.

Κι από καθαρή ελληνική άποψη η αξία του Παλαμικού έργου είναι ασύγκριτη γιατί αυτός πρώτος συνειδητοποίησε όλες τις αξίες της Φυλής που λαγοκοιμούνταν ή παρεξηγούνταν ως τα τότε. Κι αυτό κυρίως μ' ενδιαφέρει εμένα ως Έλληνα (και πρέπει να ενδιαφέρει όλους όσους δεν έχασαν ακόμα την εθνική τους συνείδηση) που πονάω πραγματικά, ανυστερόβουλα κι αφιλόκερδα (να μια από τις αθώες εκφράσεις μου που σε πειράζανε) για την εθνική μας προκοπή. Από μια ομορφοπειωμένη ψευτιά, το Έθνος μας έχει ανάγκη έστω και μια χοντροκομμένη αλήθεια. (Αν και δεν είναι και τόσο χοντροκομμένη δα η αλήθεια του Παλαμά). Αν θέλουμε να ζήσουμε ως έθνος πρέπει πρώτα απ' όλα να λάβουμε μια πλήρεια συνείδηση του τι είμαστε, κι αυτό θα μας το δώσει το έργο του Παλαμά και ΠΟΤΕ του Σολωμού. Από την ημέρα που θαρχίσει να διδάσκεται συστηματικά στα σχολεία το έργο του Παλαμά πλάι στον Όμηρο, πολλά θάχει να ωφεληθεί η Φυλή, κ' είμαι βέβαιος πως θα γίνει καλύτερη. Όσο για τη ΖΩΗ του ενός και τη ζωή του άλλου, θα προτιμούσα να σιωπήσω γιατί το βρίσκω ιερουργία να θελήσει κανείς να παραλληλίσσει τη ζωή ενός διεφθαρμένου ευπατρίδη χασομέρη, με την άσπιλη κ' ηρωϊκή ζωή ενός τίμιου βιοπαλαιστή.

Μελέτησε λοιπόν τον Παλαμά, πολλά θα ωφεληθείς. Και παράτησε πια- προς Θεού! - τον Σολωμό, από τον οποίο μπορεί πολλά να εκέρδισες αισθητικώς αλλά τεχνικώς βγή-

κες, το δίχως άλλο, ζημιωμένος. Δε συμφωνώ βέβαια με το Βάρναλη πως οι στίχοι σου είναι παραλλαγές στίχων του Σολωμού, αλλ' είναι ολοφάνερο σε οποιονδήποτε μη θεόστραβο μελετητή της νεοελληνικής λογοτεχνίας πως είσαι ο γνησιώτερος, αν όχι ο μόνος «απ' ευθείας» μαθητής του. Ακόμα και στα ελαττώματά του. Κάτι κακοφωνίες, κάτι εκφραστικές στεναχώριες, στιχουργικές δυσκολίες σου κλπ. κλπ. είναι καθαρά Σολωμικές. Μη σου κακοφαινεται. Πρώτος μίλησα για τα καλά σου, μου επιτρέπεται – νομίζω – να πω και λίγα λόγια για τα τρωτά σου. Είσαι τόσο παθιομένος από Σολωμό που άθελά σου, θέλοντας να γράψεις νεκρικά τραγούδια παίρνεις ακόμα και το (αηδέστατο άλλωστε) μέτρο της «Νεκρικής του Ωδής»:

*Του Μαϊού ροδοφάνεται η μέρα,
Που ωραιότερη η φύση ξυπνάει
Και την κάνουν λαμπρά και γελάει
Πρασινάδες, αχτίνες, νερά, κλπ.*

(Σολωμός)

*Γαλανό, του Ιουνίου, μεσημέρι.
Φως, τραγούδι ζωής όλη η φύση.
Κουδουνίζει, στ' αχλύ του μεθύσι
Χρυσοτζίτζηκα, ψάλτη, ψαλλά, κλπ...*

(Ζερβός)

Πώς να μη χαρακτηριστείς από έναν πρόχειρο (και τέτοιοι είναι όλοι στην Ελλάδα) κριτικό, ότι παραλλάξεις Σολωμικούς στίχους, μια και σε μορφή και σε περιεχόμενο, και σε τεχνολογία σχεδόν ακόμα ακολουθείς τ' αγνάριά του;

Αυτά είχα να σου πω. Πρόχειρα και βιαστικά τα κατάστρωσα στο χαρτί, κι ίσως-ίσως και λιγάκι τραχιά. Μα με συμπαθάς. Πήρα το δικαίωμα από την αγάπη και την εκτίμηση που σου έχω κ' είμαι βέβαιος πως δε θα με παρεξηγήσεις. Έχω από καιρό στο νου μου να γράψω μια σωστή, πλατειά μελέτη γύρω από το έργο σου. Κ' ελπίζω σύντομα να μου δοθεί η ευκαιρία να την πραγματοποιήσω. Θέλω να παρουσιάσω πλατειά κι αναλυτικά τις θετικές του αξίες. Οι άλλες δε μ' ενδιαφέρουν. Ας ασχοληθούν με δαύτες οι «υψηλοί κριτικοί» που δε μπορούν να μιλήσουν παρά για να θρύνε ψεγάδια και να κατακρίνουν. Τις αδυναμίες του έργου σου είμαι σε θέση να τις ξαίρω πολύ καλλίτερα από κάθε άλλον, εγώ που ξεχώρισα πρώτος τα προτερήματά σου, κι αν πρώτη φορά σου κάνω τώρα λόγο, είναι ίσα-ίσα για να πεισθείς κι ο ίδιος ξαίροντας πως τα λόγια μου αυτά προέρχονται από άνθρωπο αμερόληπτο και ειλικρινή, έξω από κάθε φιλολογική κλίκα, που πιστεύει στο έργο σου και περιμένει ολοένα ανώτερα δείγματα της μπόρεσής σου.

Με το ίδιο θάρρος θα σου παρατηρήσω ακόμα πως τα τελευταία χειρόγραφα ποιημάτων σου, ξαρματώσανε κ' εμένα και τον πατέρα μου. Με την εξαίρεση ενός ή δύο (δεν τάχω πρόχειρα), τ'άλλα με όλη μας την καλή θέληση, την προπόνηση και την προσπάθεια, δε στάθηκε δυνατό να τα νοιώσουμε. Έχεις γίνει σκοτεινότερος, ελλειπτικώτερος, ερμητικώτερος, ακόμα κι ιδιοματικώτερος. Τι συμβαίνει; Αν εξακολουθήσεις έτσι φοβούμαι πως θα μείνεις ακατάληπτος και από τους δυο πιστότερους θαυμαστές σου και πιο καλοπροαίρετους αναγνώστες σου: τον πατέρα μου κι εμένα!

Δε μου βγαίνει από το νου η ιδέα πως πολύ θα σε εξημίωσε η μεγάλη μόνωσή σου εκεί πέρα. Ζώντας στην Αθήνα θα έκανες μεγαλύτερη τριβή στη γλώσσα, και θα τελειοποιούσες έτσι τα φραστικά σου μέσα. Χωρίς ν' αποβάλλεις τον ιδιοματικό σου θησαυρό, θα τον είχες εξωμαλύνει και συνταιριάζει μέσα στο πλαίσιο της αναμφισβήτητης πια «κοινής» που πλάθεται ολοένα στο μεγάλο αυτό χωνευτήρα που λέγεται Αθήνα. Ας είναι!

Τελειώνοντας αυτό, το υπερβολικά κάπως μακρύ μου, γράμμα σου εσωκλείω ένα άρθρο που εδημοσιεύτηκε πρωτοσέλιδο στην εφημερίδα «Πατρίς» τις προάλλες. Λούμεν, είναι το ψευδώνυμο του γνωστού ποιητή και άριστου μεταφραστή του Μπάϋρον και του Shelley: Αναστάση-Μιλάνου Στρατηγόπουλου. Προθυμοποιήθηκε μόνος του να γράψει για το έργο σου που το εκτιμάει και το θαυμάζει ιδιαίτερος, κ' είχε μάλιστα γράψει ένα μεγάλο άρθρο προ μηνός, που κατά μια πρωτοφανή κακοτυχιά, χάθηκε στο τυπογραφείο. Του στάθηκε αδύνατο να το ξαναγράψει κ' έβαλε πρόχειρα και βιαστικά αυτά τα λίγα. Οπωσδήποτε, κάτι είναι κι αυτό μια κ' η «Πατρίς» έχει σήμερα την πρώτη κυκλοφορία. Με πληροφόρησε ακόμα ο Κλέων Παράσχος –που είδα προχθές– πως έγραψε κι αυτός διεξοδικά και τάδωσε του Ξενοπούλου για τη «Νέα Εστία». Δεν ξαίρει όμως πότε θα μπει, γιατί περιμένει σειρά μέσα σε πληθώρα κριτικών. Ακόμα ο Louis Roussel με πληροφορεί πως γράφει προσεχώς στο «Libre», επίσης κι ο Phileas Lebesque στο *Mercur de France*. Βλέπεις λοιπόν πως κάτι γίνεται μ' όλα ταύτα!

Εκείνο δηλαδή που θέλαμε, το κατορθώσαμε εν μέρει: να βγει δηλ. το έργο σου από την αφάνεια και να γνωρισθεί, κι ας κακογνωρισθεί, δεν πειράζει, θα καλογνωρισθεί κι αυτό με τον καιρό του, και θ' αναγνωρισθεί- είμαι βέβαιος.

Σου σφίγγω εγκάρδια το χέρι
Δικός σου

Γ. Κ. Κατσίμπαλης

Υ.Γ. Σου ζητώ ως χάρη να ταχυδρομήσεις ο ίδιος τα δυο σου βιβλία στο Φώτο Πολίτη (οδός Μάρνη)(ή στο Ελεύθερο Βήμα, οδός Εδουάρδου Λου 3) και μάλιστα με αφιέρωση, να ιδούμε τι θα κάμει.

Υ.Γ. 2 Σου ταχυδρομώ δυο καινούργιες μελετούλες φίλων μου για τον Παλαμά. Διάβασέ τις, το αξίζουν. Η μια μάλιστα «Εισαγωγή στο Παλαμικό Έργο» είναι γραμμένη από ένα παιδί 18 μόλις ετών! Είναι καταπληκτικό!²

Υ.Γ. 3 Μόλις αυτή τη στιγμή θυμήθηκα πως ο πολύς κ. Μπαστιάς με ψευδώνυμο Κρίτων, έγραψε λίγα λόγια στα «Ελληνικά Γράμματα». Είναι φανερό πως δεν ξαίρει τι του γίνεται γιατί μιλάει για επίδραση Παλαμά! μόνο και μόνο για να χτυπήσει πρώτα εμένα και τον πατέρα μου, που ξαίρει το ενδιαφέρον μας. Το εσωκλείω.

Υ.Γ. 4 Πήρα το χειρόγραφό σου. Δε άρχισα όμως ακόμα το διάβασμα. Θα σου γράψω αργότερα τι μπορεί να γίνει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Την επόμενη χρονιά ο Γ.Κ. Κατσίμπαλης κυκλοφόρησε τη συναγωγή κριτικών: *Ο ποιητής Γιάννης Κλ. Ζερβός*, Αθήνα 1930, σελ. 36. Βλ. Δημ. Δασκαλόπουλος, *Γ.Κ. Κατσίμπαλης, Βιβλιογραφία και 12 κριτικά κείμενα*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1980, σ. 40-41.

2. Πρόκειται για την έκδοση: Α. Καραντώνη, *Εισαγωγή στο παλαμικό έργο*, Αθήνα 1929, σελ. 56.

Γεώργιος Μιχ. Φρατζής

Ανέκδοτο γράμμα του Στέλιου Ξεφλούδα προς τον Γιώργο Θεοτοκά

Το 1927 ο Γιώργος Θεοτοκάς πήγε για μεταπτυχιακές σπουδές ή κατά τον ίδιο για «ελεύθερες σπουδές» στο Παρίσι και στη συνέχεια στο Λονδίνο. Κατά το διάστημα της παραμονής του στο Παρίσι συνδέθηκε φιλικά με ορισμένους άλλους νέους διανοούμενους, οι οποίοι βρίσκονταν εκεί για σπουδές, μεταξύ των οποίων και ο Στέλιος Ξεφλούδας. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, διατήρησε με πολλούς από αυτούς τις επαφές του.

Στο Αρχείο Θεοτοκά, το οποίο συντηρεί με ιδιαίτερη επιμέλεια η κ. Λιλή Αλιβιζάτου, αδερφή του συγγραφέα, σώζονται, μεταξύ άλλων, και ανέκδοτα γράμματα του Ξεφλούδα προς το Θεοτοκά.¹ Τα γράμματα αυτά είναι συνολικά 67 και καλύπτουν κυρίως την περίοδο από το 1928 μέχρι το 1941. Μετά το 1941 υπάρχουν ελάχιστα γράμματα, αφού μετά την Κατοχή, ο Ξεφλούδας ζούσε ως επί το πλείστον στην Αθήνα.

Θεωρούμε ότι τα γράμματα του Ξεφλούδα είναι αρκετά σημαντικά για την κριτική αφού, με τα σχόλιά τους για το ξεκίνημα και την ανοδική πορεία της Γενιάς του Τριάντα, καθώς επίσης και του έργου του Θεοτοκά και του Ξεφλούδα, προσθέτουν νέα στοιχεία για τις απόψεις των συγγραφέων της Γενιάς πάνω σε θέματα μυθοπλασίας και τέχνης γενικότερα.

Εδώ παρουσιάζουμε ένα από τα γράμματα της αλληλογραφίας, γραμμένο από τη Θεσσαλονίκη (1931), που αναφέρεται κυρίως στην πρόσληψη των δυο συγγραφέων, Θεοτοκά και Ξεφλούδα, από τους κριτικούς της εποχής τους. Στο ίδιο γράμμα σχολιάζονται επίσης, με αφορμή του άρθρου του Θεοτοκά «Γλωσσική αναρχία», και οι απόψεις του Ξεφλούδα για το γλωσσικό ζήτημα και για τη χρήση της γλώσσας στο έργο του.

Στην αντιγραφή του γράμματος κάναμε ορισμένες αναγκαίες παρεμβάσεις στην ορθογραφία και στη στίξη του πρωτοτύπου.

Θεσσαλονίκη/ 12-6-31

Αγαπητέ Θεοτοκά,

Απ' ό,τι διαβάζω κι απ' ό,τι βλέπω να γίνεται γύρω μου καταλαβαίνω καλά ότι είμαστε έξω από την πνευματική πραγματικότητα του τόπου μας. Αυτό το είχα διαγνώσει και πριν να φύγω στην Ευρώπη και το ένιωσα πολύ καλά όταν γύρισα. Παρατήρησα ότι, και κείνοι που νομίζονται ευρωπαϊκά μορφωμένοι και κείνοι που θεωρούνται ικανοί να καταλάβουν τη σκέψη και την ψυχή της Ευρώπης, από τους άλλους δεν είναι τίποτα άλλο παρά ρηχοί αναγνώστες κάθε καινούριου χωρίς να υπάρχει μέσα τους ένας κόσμος συγγενικός μ' αυτά που διαβάζουν ώστε να μπορέσουν να τα κάνουν κτήμα τους, να τα καταλάβουν και να τ' αναγνωρίσουν σε μια δεδομένη στιγμή. Μπορεί να ξέρουν τον Gide, τον Barrès, τον Montherlant, τον Proust, τον Bergson, κλπ. μα μου φαίνεται ότι τους ξέρουν μονάχα για να τους ονομάζουν. Το ψυχικό περιεχόμενο όλων αυτών τούς είναι απλησίαστο γιατί οι ίδιοι δεν έχουν κάτι μέσα τους. Αυτό γίνεται σ' όλη την ελληνική διανόηση με ελάχιστες ίσως εξαιρέσεις. Λοιπόν μην εκπλήττεσαι γιατί σε παρεξήγησαν, όπως δεν εκπλήττομαι και γω γιατί μόνο εσείς καταλάβατε τα «Τετραδία» μου.² Προχθές μου έλεγε ένας γνωστός μου χίλια δυο πράγματα, μάλιστα έστειλε και άρθρο στην «Πρωΐα» σχετικό για το πνευματικό εξπρεσσιονισμό που τον αντιπροσωπεύουμε οι δυο μας. Αν δημοσιευτεί το άρθρο του —αυτό είναι άγνωστο— θα δούμε τι γράφει. Πάντως είναι ευρωπαϊκά μορφωμένος άνθρωπος, όπως ο φίλος μου ο Δέλιος, που καταλαβαίνει από Gide όσο εγώ από κινέζικα. Τέλος τι να γίνει, το μόνο που μας μένει είναι να αδιαφορήσουμε για όλους αυτούς και ν' ακολουθήσουμε την τρέλλα μας όπως τη

λένε. Βγήκαμε σε μια εποχή που δεν μας καταλαβαίνει. Αυτό είναι η καλύτερη τιμή για μας. Αύριο ασφαλώς θα καταλάβει αυτό που το βλέπει τόσο αλλόκοτο σήμερα.

Το βιβλίο σου εδώ το είδα σ' ένα φιλικό βιβλιοπωλείο.³ Ήρθε εννοείται πολύ αργά. Είχε δυο αντίτυπα. Το ένα πουλήθηκε μονάχα, το αγόρασε ένας φίλος. Τι να σου πω, εγώ δεν εισέπραξα ούτε δεκάρα από τα «Τετράδια». Δεν βαριέσαι ο κόσμος δεν έχει καιρό να διαβάσει τις ιδιοτροπίες μας. Ας τον αφήσουμε στην ησυχία του.

Διάβασα το άρθρο σου στην «Πρωϊά».⁴ Μου αρέσεις πάντα γιατί έχεις το θάρρος της γνώμης σου, γιατί είσαι ειλικρινής, πράγμα που πολλοί ίσως το νομίζουν αυθάδεια. Για μένα είναι μια βασική αρετή. Είναι αλήθεια πως πρέπει να τελειώνουμε πια μ' αυτό το γλωσσικό ζήτημα που φυσικά δεν θα λυθεί με συνταγές κι ούτε με ανόητες γραμματικές που μπορεί να κυκλοφορεί ο καθένας αγράμματος. Δεν έχω αντίρρηση στο ζήτημα της ομοιομορφίας της γλώσσας, αλλά θέβαια δεν μπορώ να δεσμέψω τον εαυτό μου απόλυτα και από πριν σε μια στενή και σχολαστική υποταγή σε απαράβατους κανόνες. Γι' αυτό ίσως νομίζομαι ότι κάνω κάποτε συγκαταβάσεις και ερωτοτροπώ με την καθαρεύουσα ή ότι καλλιεργώ τη γλωσσική αναρχία. Καταλαβαίνεις πόσο η γλώσσα είναι κάτι το προσωπικό, είναι απόλυτα συνδεδεμένο με την ψυχικότητα του δημιουργού και ότι πάντα θα παρατηρηθεί κάποια αναρχία που δεν θα είναι αναρχία όμως και για τον συγγραφέα της. Οπωσδήποτε η γλώσσα μας στον πεζό λόγο είναι «εν τω γίνεσθαι». Υποθέτω πως όλοι μας θα χρειασθεί να πειθαρχήσουμε σε μια γλωσσική ομοιομορφία γιατί αλλιώς πάντα θα υπάρχει ο κίνδυνος να μην έχουμε γλώσσα και κατά συνέπεια λογοτεχνία.

Περιμένω το μυθιστόρημά σου.⁵ Από την αλληλογραφία μας της Ευρώπης μού έχεις ριζώσει αυτή την αναμονή. Εξάλλου την ανέφερα και στα «Τετράδια» μου. Πιστεύω απόλυτα πως θα έγραφε ένα πολύ έξυπνο, πολύ δυνατό, πολύ παράξενο μυθιστόρημα. Εγώ είμαι ανίκανος πέρα για πέρα για μια τέτοια δουλειά σήμερα τουλάχιστο. Χρειάζεται μια τέτοια προσπάθεια. Τα γράμματά μας είναι φτωχά. Το πάν είναι ν' αρχίσεις. Έχεις μια μοναδική ικανότητα στο γράψιμο.

Σ' ευχαριστώ για τις κρίσεις του άρθρου μου. Εκείνο που ήθελα να προσθέσω σήμερα και που διαφαίνεται σε ό,τι έγραψα είναι η στωική στάση σου, ο στωικισμός σου, όπως μου έλεγε και ο φίλος Τατάκης, που δίνει ένα ιδιαίτερο τόνο στο βιβλίο που και που ασφαλώς πέρασε απαρατήρητο. Πάντως έγραψες ένα καλό βιβλίο και αυτό αρκεί.

Τελευταία ο κ. Κατσίμπαλης μου έστειλε τα βιβλία του μαζί με άλλα βιβλία για τον Παλαμά. Του έγραψα ένα θερμό γράμμα και τον ευχαρίστησα. Δεν ξέρω αν το έλαβε. Μου φαίνεται πως ο ενθουσιασμός αυτού του ανθρώπου είναι κάτι που πρέπει να συγκινεί τον καθένα.

Σου γράφει ο Καστανάκης; Εγώ του έστειλα το βιβλίο μου αλλά δεν είχα ούτε ένα ευχαριστώ. Δεν ξέρω τι έχει μαζί μου. Αν πραγματοποιήσω το ταξίδι μου στο Παρίσι θα τον βρω υποθέτω εκεί για να λύσω την απορία μου. Ακόμα ο Τσιρμώκος χάθηκε στην Αθήνα και ούτε αυτός μου έστειλε μια λέξη. Περιμένω τα νέα σου. Αν φύγω, θα φύγω κατά το τέλος του μήνα αυτού με το τραίνο.

Με αγάπη / Στέλιος Ξεφλούδας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δυστυχώς το σύνολο των απαντητικών γραμμάτων του Θεοτοκά δεν διασώζονται. Σύμφωνα με πληροφορίες που μας έδωσε η κ. Αλιβιζάτου, τα γράμματα αυτά μαζί με όλο το μέχρι τότε Αρχείο του Ξεφλούδα καταστράφηκαν το 1941 από τους Γερμανούς. Από την περίοδο πριν το 1941 σώζεται μόνο μέρος ενός γράμματος του Θεοτοκά, που βρίσκεται καταχωρημένο στο Ημερολόγιο της «Αργώς» και του «Δαιμονίου» καθώς επίσης και στα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού (Θεο-

τοκάς, 1989: 11-12 και Ξεφλούδας, 1930: 122-123). Από την ύστερη περίοδο της αλληλογραφίας Ξεφλούδα-Θεοτοκά διασώζεται μόνο ένα μικρό γράμμα, που βρίσκεται στο Αρχείο Ξεφλούδα, στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το σύνολο των σχετικών γραμμάτων του Ξεφλούδα θα δημοσιευθεί το 2005.

2. Αναφέρεται στο βιβλίο του *Τα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού* (1930).

3. Πρόκειται για τη συλλογή διηγημάτων του Θεοτοκά *Ωρες αργίας* (1931).

4. Σχολιάζει το άρθρο του Θεοτοκά «Γλωσσική αναρχία» (εφ. *Η Πρωία*, 4 Ιουν. 1931), που αναφέρεται στο γλωσσικό ζήτημα και υποστηρίζει την επιβολή αλλά και ταυτόχρονα την καλλιέργεια της δημοτικής γλώσσας (Θεοτοκάς, 1996: 165).

5. Αναφέρεται στο μυθιστόρημα *Αργώ*, το οποίο ο Θεοτοκάς σχεδίαζε από τον καιρό των σπουδών του στην Ευρώπη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Θεοτοκάς, 1989: *Το Ημερολόγιο της «Αργώς» και του «Δαιμονίου»*, Εστία, Αθήνα.

Θεοτοκάς, 1996: *Στοχασμοί και θέσεις – Πολιτικά κείμενα 1925-1966*, τόμ. Α', Πρόλογος: Ν.

Αλιβιζάτος, Επιμέλεια: Ν. Αλιβιζάτος & Μ. Τσαπόγιας, Εστία, Αθήνα.

Ξεφλούδας: Ξεφλούδας - Θεοτοκάς, *Ανέκδοτη αλληλογραφία*, Αρχείο Θεοτοκά.

Ξεφλούδας, 1930: *Τα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού*, Θεσσαλονίκη.

Μαρία Παλακτσόγλου

Οι σημειώσεις στα Ποιήματα του Σεφέρη (μία μικρή παράλειψη)¹

Τον Αύγουστο του 2000 τυπώθηκε η εικοστή έκδοση των *Ποιημάτων* του Γ. Σεφέρη απ' τον εκδοτικό οίκο «Ικαρος»: πρόκειται για μια ακόμη ανατύπωση των προηγούμενων εκδόσεων. Από τη δέκατη έκδοση (1976) και εξής δεν έχει γίνει καμία απολύτως διόρθωση σ' ολόκληρο των τόμο *Ποιήματα* του Γ. Σεφέρη. Κοντολογίς, περίπου είκοσι πέντε χρόνια τώρα, η μορφή της συγκεκριμένης έκδοσης παραμένει αμετάβλητη.

Ο Γ.Π. Σαββίδης στο πρώτο (Δεκέμβριος 1972) και στο δεύτερο (Απρίλιος 1974) «Σημείωμα του επιμελητή», που συνοδεύει τα *Ποιήματα* του Σεφέρη, μας πληροφορεί πως, προκειμένου να συμπληρώσει τις σημειώσεις του ποιητή, χρησιμοποίησε συχνά -μεταξύ άλλων- πληροφορίες από «πεζά κείμενα του Σεφέρη όπως λ.χ. το 'Ένα γράμμα για την Κίχλη'». Στη συνέχεια σημειώνει πως «οι παραπομπές στις Δοκίμες γίνονται στην ακυκλοφόρητη ακόμα δίτομη έκδοση (31974)».

Στη σελίδα 328 των *Ποιημάτων* (1998) υπάρχει η ακόλουθη σημείωση του επιμελητή: * στ. 11 κε. Είναι ένα σκίτσο grotesco [=κωμικά παραμορφωμένο] του Ελπίνωρα [βλ. την σημ. στον στ. 45 της σελ. 196] ίσως μάλιστα να είναι αυτός ο πιο συγγενικός με τον ομώνυμο της 'Κίχλης'.

Η σημείωση εμφανίζεται για πρώτη φορά στην 8^η έκδοση του 1972, δηλαδή μετά το θάνατο του Σεφέρη: εφεξής παραμένει σταθερή. Αναφέρεται στο ποίημα «Αφήγηση» από το *Ημερολόγιο Καταστρώματος Α'* και συγκεκριμένα στον

«πρωταγωνιστή» του ποιήματος: «Αυτός ο άνθρωπος πηγαίνει κλαίγοντας...». Προς το παρόν όλα φαίνεται να είναι απταίστως τακτοποιημένα.

Το ποίημα «Αφήγηση» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1939), δίχως καμία «επεξηγηματική» σημείωση. Το 1940, στην πρώτη έκδοση του *Ημερολογίου Καταστρώματος Α'*, το «Αφήγηση» εκδίδεται πάλι δίχως σημείωση. Παράλληλα το 1947 κάνει την πρώτη της εμφάνιση η *Κίχλη* σε αυτοτελή έκδοση, ενώ το 1949 ο Γ. Σεφέρης θα στείλει στο Γ. Κατσίμπαλη το -πασίγνωστο πλέον- «Γράμμα για την 'Κίχλη'», που αργότερα έμελλε να ενταχθεί στο Β' τόμο των *Δοκιμών* με τίτλο «Μια σκηνοθεσία για την 'Κίχλη'». Το ερώτημα είναι: Τι το αξιοσημείωτο υπάρχει σε όλη την υπόθεση;

Προσέχοντας ότι το ποίημα «Αφήγηση» εκδίδεται το 1940, η *Κίχλη* το 1947 και το «Μια σκηνοθεσία για την 'Κίχλη'» γράφεται το 1949, εύκολα κάποιος μπορεί να παρασυρθεί και να σκεφτεί: Πώς είναι δυνατόν ο Σεφέρης να γνώριζε από το 1940 (χρονολογία έκδοσης του «Αφήγηση») ότι «Αυτός ο άνθρωπος [που] πηγαίνει κλαίγοντας» (δηλαδή ο Ελπήνωρ) είναι «ίσως... ο πιο συγγενικός με τον ομώνυμο της 'Κίχλης'», τη στιγμή που η «Κίχλη» γεννάται το φθινόπωρο του '46 στον Πόρο; Μια τέτοια παρεξήγηση εύκολα αντιμετωπίζεται, αν προσέξουμε:

α) Την επισήμανση του Σαββίδη, ότι συμπλήρωσε τις σημειώσεις του ποιητή με μεταγενέστερα πεζά κείμενα του ίδιου· και, παράλληλα,

β) Τον τυπογραφικό αστερίσκο (*) με τον οποίο ο Γ. Π. Σαββίδης συνοδεύει τη συγκεκριμένη σημείωση για την «Αφήγηση», γεγονός που σημαίνει πως το σχόλιο που ακολουθεί προέρχεται από τον ίδιο τον Σεφέρη· ακριβέστερα, από κάποιο κείμενο του ποιητή.

Η παράλειψη εν προκειμένω του φιλολογικού επιμελητή εντοπίζεται στο γεγονός ότι δε φρόντισε να συνοδεύσει τη σημείωση αυτή με την απαραίτητη παραπομπή στις *Δοκιμές* του Σεφέρη, απ' όπου δανείστηκε το σχόλιο για τον Ελπήνωρα· δηλαδή: *Δοκιμές Β'*, σ. 40. Δεν ακολούθησε δηλαδή την τακτική με παρόμοιες μεταφορές ολόκληρων χωριών από τις *Δοκιμές* (βλ. ενδεικτικά τη σημείωση για το στ. 16 από το «ΙΓ', Ύδρα» του *Μυθιστορήματος*, παρόλο που εδώ ο Σαββίδης δεν προσθέτει τον αστερίσκο (*) στην αρχή της σημείωσης: *Ποιήματα*, σελ. 317, ¹⁹1998). Η παραπομπή στις *Δοκιμές* θα διευκόλυνε τον αναγνώστη και ταυτόχρονα θα εξαφάνιζε όποια πιθανότητα σύγχυσης.

Η επισήμανση αυτής της παράλειψης βασίζεται στην παλαιότερη εκείνη πρότροπή (ίσως και συμβουλή!) του ίδιου του Γ.Π. Σαββίδη στο πρώτο «Σημείωμα του επιμελητή» (βλ. *Ποιήματα*, σελ. 311, ¹⁹1998): Να αποτελέσουν οι σημειώσεις του αφορμή για μια επόμενη έκδοση των *Ποιημάτων* του Σεφέρη, με εμπλουτισμό και διορθώσεις των οποιωνδήποτε παραλείψεων και λαθών (εφόσον αυτά υπάρχουν και επιστημανθούν). Ωστόσο, αυτό δεν έγινε ούτε κατά το *Έτος Σεφέρη* (2001). Κάτι τέτοιο αρχίζει να φαίνεται αναγκαίο τα τελευταία χρόνια, τόσο λόγω του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού των αναγνωστών της σφαιρικής ποίησης (οι συνεχείς και τακτικότερες ανατυπώσεις των *Ποιημάτων* του Σεφέρη κάτι τέτοιο πιστοποιούν), όσο και λόγω του τεράστιου όγκου των θεωρητικών κειμένων που πλαισιώνουν πλέον το σφαιρικό corpus ποιημάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η εργασία αυτή προέκυψε στα πλαίσια του μαθήματος «ΝΕΦ 240: Νεοελληνική Γραμματεία: Υποχρεωτικά κείμενα: Γιώργος Σεφέρης», στο Τμήμα Φιλολογίας του Α.Π.Θ., κατά το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2001-2002. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά από αυτήν τη θέση τον διδάσκοντα καθηγητή Ξ.Α. Κοκόλη που με τόση υπομονή με καθοδήγησε. Οι επισημάνσεις και οι επιβεβλημένες διορθώσεις του υπήρξαν για μένα ιδιαίτερες πολυτίμες.

Χρήστος Σ. Μπιντούδης

Ο Στρ. Τσίρκας και ο Απολλωναίρ, μια περίπτωση διακειμενικότητας¹

Ο εσωτερικός μονόλογος² της Άννας Φέλντμαν στα κεφάλαια 3 και 8 της Λέσχης (1960) του Στρατή Τσίρκα³ είναι από τα γνωστότερα χωρία της τριλογίας *Ακυβέρνητες πολιτείες*. Στο κεφάλαιο 8 ο συγγραφέας δίνει τις σκέψεις και τις αναμνήσεις της Φέλντμαν, σε πλήρη ακαταστασία, ακριβώς όπως παρουσιάζονται στη συνείδησή της.

Στην πρώτη παράγραφο του κεφαλαίου, που θα εξετάσουμε εδώ, γίνεται λόγος για ένα ποτήρι γεμάτο άσπρο κρασί που βρίσκεται σ' ένα από τα δωμάτια της «πανσιόν Φέλντμαν». Η θέα αυτού του ποτηριού προκαλεί την εμφάνιση διαφόρων παιδικών αναμνήσεων στη μνήμη της ιδιοκτήτριας του ξενοδοχείου. Η Άννα ξαναβλέπει τραυματικές σκηνές που την έκαναν να ανακαλύψει πως οι άλλοι δεν την αγαπάνε, μ' άλλα λόγια πως είναι η ίδια μια *mal-aimée*.⁴ Υποφέρει ιδιαίτερα εξαιτίας του απραγματοποίητου έρωτά της για τον πολύ νεώτερό της Μάνο Σιμωνίδη, ένα νεαρό κομμουνιστή που κρύβεται στην πανσιόν.

Οι ασυνάρτητες αναμνήσεις της Άννας αναφέρονται στην εποχή κατά την οποία ζούσε στην κοιλάδα του Ρήνου με τον πατέρα της, έναν πλούσιο Εβραίο βιομήχανο της Κολωνίας. Η Φέλντμαν θυμάται τον αέρα που φυσούσε μήνα Μάιο στους λόφους με τα αμπέλια. Ύστερα έχει μια παράξενη φαντασίωση και βλέπει τη μυθολογική θεότητα του Ρήνου υπό τη μορφή ενός γυμνού γενειοφόρου γέρου να βγαίνει γελώντας από τα νερά. Μια καινούργια σκηνή παρουσιάζεται στη μνήμη της: δυο φίλες της, η Λία και η Μπέττυ, περνάνε μπροστά της σε βάρκα μ' έναν νέο ονομαζόμενο Ερρίκο και δεν τη φωνάζουν να πάει μαζί τους. Η Άννα αισθάνεται να σφίγγεται η καρδιά της και θέλει να πέσει στο ποτάμι να πνιγεί. Τελευταία σκηνή, ένας ηλικιωμένος Εβραίος, ο Σάλομον, που είναι λογιστής του πατέρα της Άννας, περνάει κοντά της καπνίζοντας ένα πούρο και κάνει πως δεν τη βλέπει.

Όλα αυτά θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι «γνήσιες» αναμνήσεις ενός μυθιστορηματικού προσώπου σύμφωνα με τη βιογραφία και τον χαρακτήρα που του έδωσε ο Τσίρκας. Αλλά η Φέλντμαν, η οποία είναι μια παραλλαγή της Μπλουμ στον *Οδυσσέα του Joyce*, είναι ένα καθαρά «λογοτεχνικό» ον. Και οι αναμνήσεις της έχουν λογοτεχνική προέλευση.

Στην πραγματικότητα οι αναμνήσεις που αποδίδονται στην Άννα από τον Τσίρ-

κα δεν είναι παρά ένα επιδέξιο κολάζ από αποσπάσματα στίχων παρμένων από το τμήμα της συλλογής *Alcool* (1920) του Απολλιναίρ με τον τίτλο *Rhénanes*. Ο συγγραφέας της Λέσχης δεν χρησιμοποίησε παρά τα τρία πρώτα ποιήματα του τμήματος: «Nuit rhénane», «Mai» και «La synagogue».

Παραθέτω παρακάτω τις παράλληλες φράσεις:

– «Τρέμει μέσα στο κρύσταλλο σαν άσπρη φλόγα» – *Mon verre est plein d'un vin trembleur comme une flamme* (Nuit rhénane). Ο Απολλιναίρ δε μιλούσε για το χρώμα του κρασιού γιατί η παρομοίωση αναφερόταν μόνο στο τρεμούλιασμά του στο ποτήρι.

– «Φύσαγε πάνω στο λόφο ήτανε Μάης και στ' ανθισμένα αμπέλια σάλευαν... Και το θαρκάκι τους ήταν κόκκινο – *Le mai, le joli mai en barque sur le Rhin... du haut de la montagne. Le vent du Rhin secoue/ les fleurs nues des vignes* (Mai). Κι εδώ ο Τσίρκας «χρωματίζει» τα στοιχεία που δανείζεται από τον Απολλιναίρ.

– «Κι ο γέρο Ρήνος... το νερό κρουνέλιαζε απ' τα γένια... κι αυτός χαχάνιζε». *Le vieux Rhin soulève sa face ruisselante et se détourne pour sourire* (La synagogue).

Δεν αποκλείεται επίσης η «πράσινη ρεπούμπλικα» του Εβραίου λογιστή του «πάπη» της Άνας να προέρχεται από το ίδιο ποίημα στο οποίο ο Σολέμ και ο Λοβερέν φορούν *feutres verts*. Αυτοί οι Εβραίοι θυμώνουν γιατί δεν μπορούν να καπνίζουν την ημέρα του «σαββάτου» *tandis que les chrétiens passent avec des cigares allumés*. Στην παραλλαγή του Τσίрка, η κρυφή επιθυμία τους πραγματοποιείται. Ο Σάλομον «κάπνιζε πούρο». Ίσως επίσης δεν είναι τυχαίο που η μια από τις φίλες της Άνας ονομάζεται Λία. Στο ποίημα «La synagogue» ο Σολέμ και ο Λοβερέν ερωτεύονται και οι δύο την ίδια κοπέλα που τη λένε Λία. Το όνομα *Henri* εμφανίζεται δυο φορές στο τέλος ενός στίχου στις *Rhénanes*. Με την ευχή της να πέσει στον Ρήνο η Άνα επαναλαμβάνει με τη φαντασία της το μύθο της Loreley.

Όλοι αυτοί οι υπαινιγμοί σε πολύ γνωστά ποιήματα του Απολλιναίρ είναι τόσο φανεροί που δεν πρέπει να τους θεωρήσουμε ως *private jokes*. Είναι μάλλον μια πρόσκληση για «διαλογική» ανάγνωση του βιβλίου του Τσίрка.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ κι από δω τον συνάδελφο και φίλο Γιώργο Γαλάνη που διάβασε και διόρθωσε αυτό το κείμενο.
2. Στην Ελλάδα ο καλύτερος εκπρόσωπος της αφηγηματικής τεχνικής του εσωτερικού μονολόγου είναι ο Στέλιος Ξεφλούδας. Για μια σύντομη αλλά καλή παρουσίαση του θέματος του εσωτερικού μονολόγου στη Γαλλία και στην Ελλάδα πριν από τον Τσίрка βλ. Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *Ο ευθός του καθρέφτη*, ΠΕΚ, 1998, σελ. 258-272.
3. Αυτό το κεφάλαιο βρίσκεται στις σελίδες 94-117 της ενδέκατης έκδοσης που χρησιμοποιώ.
4. Ως γνωστό, το περίφημο «Chanson du Mal-aimé» βρίσκεται στη συλλογή *Alcool* του Απολλιναίρ με τις *Rhénanes* τις οποίες, όπως βλέπουμε, χρησιμοποιεί ο Τσίркаς.

H. Tonnet

Το περιοδικό *Λογοτεχνία* (Λευκωσία 1946-1950;)

Στη μονογραφία του Α. Παπαλεοντίου για τα Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της αγγλοκρατίας (2001) δηλώνεται ότι εντοπίστηκε μόνο ένα τεύχος του περιοδικού *Λογοτεχνία*. Με χαρά ανακοινώνω ότι πρόσφατα απέκτησα δεκαεπτά τεύχη του περιοδικού αυτού, που προέρχονται από τη βιβλιοθήκη του Νικολάου Τσιγκίνη. Τα πρώτα δέκα τεύχη της *Λογοτεχνίας* (Έτος Α', αρ. 1-10) είναι δεμένα σε τόμο, στο εξώφυλλο του οποίου αναγράφονται τα εξής: *Λογοτεχνία/Περιοδικόν/ Έτος Α', 1946-47/ Τόμος πρώτος/ Λευκωσία*. Σε όλα τα τεύχη του πρώτου έτους το περιοδικό αυτοπροσδιορίζεται ως «Μηγιάϊον Λογοτεχνικόν και Επιστημονικόν Περιοδικόν», με διευθυντή το Γιώργο Σαμφών. Στο εσώφυλλο των πρώτων πέντε τευχών μάλιστα αναφέρεται ότι «Ζητούμεν την συνεργασίαν λογοτεχνών και επιστημόνων» και πιο κάτω αναγράφεται η προτροπή: «Στείλετε τα βιβλία σας διά να σας γράψωμεν κριτικήν». Από το δεύτερο έτος ο προσδιορισμός «Επιστημονικόν» απαλείφεται, ίσως σε μια προσπάθεια να παρουσιαστεί ως αμιγώς λογοτεχνικό περιοδικό -σύμφωνα άλλωστε και με το όνομά του- ή επειδή δεν είχε προσελκύσει αρκετές μη λογοτεχνικές συνεργασίες (στα πρώτα δέκα τεύχη εντοπίζουμε μόνο τρεις και καμιά στα υπόλοιπα).

Παρά το γεγονός ότι το περιοδικό παρουσιάζεται ως «Μηγιάϊον», ενίοτε κυκλοφορεί κάθε δύο μήνες, ενώ από το δεύτερο έτος δεν εκδίδεται για μεγάλα χρονικά διαστήματα, όπως διαπιστώνουμε από την αρίθμηση των σωζόμενων τευχών. Μόνο τα τεύχη των δύο πρώτων ετών έχουν περιεχόμενα. Η αρίθμηση των τευχών για τα δύο πρώτα έτη είναι συνεχής, ενώ από το τρίτο έτος γίνεται ξεχωριστή για κάθε χρόνο. Η αρίθμηση των σελίδων όλων των τευχών του πρώτου έτους (τόμος Α') είναι ενιαία, ενώ από το δεύτερο έτος κάθε τεύχος έχει ξεχωριστή αρίθμηση. Όσον αφορά τις διαστάσεις του περιοδικού, ενώ κατά το πρώτο έτος ήταν 15X20 εκ., το δεύτερο έτος γίνεται 15, 5X22 εκ. και από το τρίτο έτος και μετά 21,5X27 εκ. Η τιμή του κατά το πρώτο έτος ήταν 1 σελίνι, ενώ από το δεύτερο έτος και μετά γίνεται δύο σελίνια. Η *Λογοτεχνία* εκδίδεται στα τυπογραφεία «Ζαβαλλή» της Λευκωσίας, εκτός από ένα μόνο τεύχος, το υπ' αρ. 10 (Φεβράρης 1947) του πρώτου έτους, που εκδίδεται στον «Πήγασο».

Στη *Λογοτεχνία* περιλαμβάνονται κυρίως ποιήματα, «πεζοτράγουδα», σύντομα αφηγήματα και λίγα μικρά «επιστημονικά» και λογοτεχνικά σημειώματα. Όμως δεν λείπουν και αναδημοσιεύσεις κειμένων Ελλαδικών λογοτεχνών (των Δ. Σολωμού, Γ. Δροσίνη, Α. Καρκαβίτσα, Κ. Ουράνη, Στ. Δάφνη, Ρ. Γκόλφη και Α. Κυριαζή) και ανυπόγραφες μεταφράσεις κειμένων των Paul Verlaine, Jean Moréas, H. Hoffnan, Fr. Shiller, H. Heine, T. Rueckert, που ενδεχομένως να είναι και αυτές αναδημοσιεύσεις. Μόνο μια μετάφραση υπογράφεται από τον Σαμφών. Επίσης, δημοσιεύεται ποίημα στην κυπριακή διάλεκτο του Α. Γάβρη, ελληνικό δημοτικό τραγούδι της αγάπης από τη συλλογή Ν. Γ. Πολίτη και λαϊκά ερωτικά δίστιχα από τη συλλογή του Γ. Δροσίνη.

Ανάμεσα στους συνεργάτες υπάρχουν εννέα γυναικείες συμμετοχές, από τις οποί-

ες μερικές χρησιμοποιούν ψευδώνυμο. Το περιοδικό δεν ελκύει συνεργασίες γνωστών και καταξιωμένων λογοτεχνών, ενώ αρκετοί από αυτούς υπογράφουν με ψευδώνυμο. Ο διευθυντής του, ο Γιώργος Σαμψών, εμφανίζεται σε όλα τα σωζόμενα τεύχη της Λογοτεχνίας, συνήθως με ποιήματα και πεζά και κάποτε με σύντομα σημειώματα για λογοτεχνικά θέματα. Στον ίδιον προφανώς οφείλονται τακτικές ή πιο σπάνιες στήλες με τους τίτλους «Θεατρικά», «Κριτική», «Έκθεση ζωγραφικής» και «Λογοτεχνική Ζωή». Οι δύο τελευταίες εμφανίζονται μόνο μία φορά. Ενδεχομένως ο Σαμψών να κρύβεται και πίσω από ένα ή και περισσότερα ψευδώνυμα, για να καλύψει την έλλειψη συνεργατών.

Λίγα βιογραφικά στοιχεία γνωρίζουμε για τον εκδότη του περιοδικού. Στο λεξικό *Κύπριοι συγγραφείς...* (εκδ. Χρ. Ανδρέου, 1983, σ. 1485) αναφέρεται ότι αποφοίτησε από το Παγκύπριο Γυμνάσιο το 1921 (επομένως θα πρέπει να γεννήθηκε γύρω στο 1903). Σύμφωνα με προφορικές πληροφορίες του Γιάννη Κατσούρη, ο Σαμψών άρχισε σπουδές φιλολογίας, αλλά τις διέκοψε εξαιτίας προβλημάτων υγείας. Ο Κατσούρης τον περιγράφει ως πλανόδιο τύπο που κυκλοφορούσε μόνιμως με ένα τσιγάρο στο στόμα και πωλούσε τα βιβλία του (προφανώς μαζί με αυτά και τη Λογοτεχνία). Σύχναζε στο καφενείο του Χατζησάββα όπου, αφού γυρνούσε από τραπεζάκι σε τραπεζάκι, καθόταν σε μια γωνιά μόνος του. Μάλλον έμεινε άγαμος και γρήγορα τα ίχνη του χάθηκαν. Η συγγραφική δράση του τοποθετείται περίπου στα χρόνια 1931-1955), κατά την οποία εξέδωσε τουλάχιστον δεκατέσσερα βιβλία. Ασχολήθηκε τόσο με την ποίηση όσο και με την πεζογραφία και λιγότερο με την κριτική και έγραψε ένα τουλάχιστον θεατρικό. Από μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται ότι πρόκειται για αδύναμη λογοτεχνική προσπάθεια. Στην ποιητική συλλογή *Από την φύση και τον έρωτα* (1945) μνημονεύονται ως εξαντλημένα πέντε βιβλία του: οι ποιητικές συλλογές *Διασκεδαστικά ποιήματα* [1931], *Ειδύλλια και Γλυκά βράδια*, το μυθιστόρημα *Αγάπη στη καρδιά* και η συλλογή διηγημάτων *Ζωές που ανοίγουν*. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 θα πρέπει να τοποθετηθεί και η έκδοση *Έξη ποιηματακία* (χ.χ.έ.), που βγήκε στο τυπογραφείο της εφημερίδας *Παρατηρητής* και μνημονεύεται, μαζί με το πρώτο βιβλίο του, στην *Κυπριακή Βιβλιογραφία* (1935, σ. 291) του Ν. Γ. Κυριαζή. Ακολουθούν άλλες τρεις ποιητικές συλλογές (*Από την φύση και τον έρωτα*, 1945· *Ωμορφες αγάπες*, 1946· *Ξεχειλίσμα ψυχής*, 1954), τέσσερα πεζογραφήματα –μάλλον ανεπτυγμένα διηγήματα (*Μυστική κλίση*, 1945· *Με σένα στη ζωή*, γύρω στο 1950· *Πλάι στη θάλασσα*, 1955· *Η Βιολέττα*, 1955) και ένα θεατρικό (*Η γυναίκα που αγαπά*, 1947), όλα εκδομένα στη Λευκωσία. Πάντως, οι Ν. Γ. Κυριαζής (ό.π.) και Κ. Γ. Γιαγκουλλής (*Κύπριοι λαϊκοί ποιητές*, 1983, σ. 592) τον ενέταξαν στους ποιητάρηδες. Ας σημειωθεί επίσης ότι στο λεξικό των εκδόσεων Χρ. Ανδρέου (ό.π.) μνημονεύονται πέντε βιβλία του, ενώ στα βιβλία των Ν. Γ. Κυριαζή, Κ. Γ. Γιαγκουλλή και στην πρόσφατη *Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας* (2001, σ. 364) αναφέρονται μόνο δύο.

Στη συνέχεια καταγράφονται τα περιεχόμενα των δεκαεπτά τευχών της Λογοτεχνίας που έχουν εντοπιστεί:

Έτος Α', τόμος πρώτος, τεύχος 1 (Μάρτης 1946) 1-16

Γιώργος Σαμψών, «Μάρτης» [πμ.], σ. 1. Ρήγας Γκόλφης, «Από τα “Λυρικά Χρώματα”» [πμ.], σ. 2. Γιώργος Σαμψών, «Περίεργη γυναίκα» [πζ.], σ. 3-5. Δ. Χαμπουλίδης, «Ξεπέρασε τ' όνειρο η στιγμή» [πμ.], σ. 5-6. Γιώργος Σαμψών, «Ποίηση και πεζός λόγος. Αισθητική μελέτη» [μλτ.], σ. 7-9. Χαραλ. Τύμβιος, «Θαλασσόλουτρα-Ηλιολούτρα-Αμμόλουτρα» [μλτ.], σ. 9-14. Ανωνύμου, «Θεατρικά» [χρτ.], σ. 14-16.

Τεύχος 2 (Απρίλης 1946) 17-32

Ανδρέας Μαϊστράλης, «Το θάμα τ' Αι Ανδρέα» [πζ.], σ. 17-24. Γιώργος Κωσταντής, «Θλιβερή ιστορία» [πμ.], σ. 24. Άγις Θέρος, Στους ανέμους [πμ.], σ. 25. Γιώργος Σαμψών, «Ποίηση και πεζός λόγος. Αισθητική μελέτη» [μλτ.], σ. 26-27. Χαραλ. Τύμβιος, «Θαλασσόλουτρα-Ηλιολούτρα-Αμμόλουτρα» [μλτ.], σ. 27-29. Γιάγκος Παπαδόπουλος, «Για μια συμπτέρτα» [πμ.], σ. 30. Ανωνύμου, «Θεατρικά» [χρτ.], σ. 31-32.

Τεύχος 3 (Μάιος 1946) 33-48

Γιάννης Ζωγράφος, «Ένα δράμα [πζ.], σ. 33-38. Γιώργος Σαμψών, «Γαλήνιες ψυχές» [πμ.], σ. 39. Paul Verlaine, «Τ' αργυρό φεγγάρι» [μτφρ. πμ.], σ. 40. Π. Δίκαιος, «Η αρχαία κυπριακή γλυπτική» [μλτ.], σ. 41-43. Γιώργος Σαμψών, «Τι αγαπούμε» [πμ.], σ. 44. Γεώργιος Δροσίνης, «Είπε» [πμ.], σ. 45. Jean Moréas, «Στροφές» [μτφρ. πμ.], σ. 46. Ανωνύμου, «Κριτική» [χρτ.], σ. 47. Ανωνύμου, «Θεατρικά» [χρτ.], σ. 48.

Τεύχος 4 (Ιούνιος 1946) 49-64

Δ. Σολωμός, «Πόθος» [πμ.], σ. 49. Ευριπίδης Θεοφανίδης, «Η ζωή και το έργο του Διονύσιου Σολωμού» [μλτ.], σ. 50-57. Αντρέας Γάβρης, «Νεραϊδούλες του νησιού μας» [πμ.], σ. 58. Φρέζος Μιχαηλίδης, «Περί ασθeneίας» [μλτ.], σ. 59-62. Ανωνύμου, «Θεατρικά» [χρτ.], σ. 63-64.

Τεύχος 5 (Αύγουστος 1946) 65-80

Πάνος Αυγερινός, «Το δειλινό», «Ήλιος για μένα στάθηκα» [πμ.], σ. 65-66. Γιώργος Σαμψών, «Πώς να χαρή» [πζ.], σ. 67-70. Άντης Περνάρης, «Τα 'Πλατάνια'» [πμ.], σ. 71. Ευριπίδης Θεοφανίδης, «Η ζωή και το έργο του Διονύσιου Σολωμού» [μλτ.], σ. 72-79. Ανωνύμου, «Θεατρικά» [χρτ.], σ. 80.

Τεύχος 6 (Σεπτέμβριος 1946) 81-96

Γιάννης Μ. Ζαμπάρτας, «Σκέψεις. [πμ.], σ. 81. Ανδρέας Μαϊστράλης, «Η τραγωδία του Καπετάν Στάμη» [πζ.], σ. 82-91. Γιώργος Σαμψών, «Εμπνευσμένες Ώρες» [πζ.], σ. 91-96. Γιώργος Σαμψών, «Νέος ρυθμός» [πμ.], σ. 96.

Τεύχος 7 (Οκτώβριος 1946) 97-112

Γεώργιος Άραμης, «Τετράστιχα» [πμ.], σ. 97. Πάνος Αυγερινός, «Λαχταρώ» [πμ.], σ. 98. Ανδρέας Μαϊστράλης, «Η Άμοιρη Βιολέττα» [πζ.], σ. 99-105. Γεώργιος Άραμης, «Κερύνια» [πμ.], σ. 106. Χάρης Μπενάκης, «Αγαπούλα μου» [πμ. σε πζ.], σ. 107. Γιώργος Σαμψών, «Αλήθειες της ψυχής και της ζωής» [πζ.], σ. 108-112.

Τεύχος 8 (Νοέμβριος 1946) 113-128

Πάνος Αυγερινός, «Τα μάτια σου», «Εκεί» [πμ.], σ. 113-114. Μίμης Παπαϊωάννου, «Στην ανθοστόλιστή μου κάμαρα», «Σ' αυτή» [πμ.], σ. 115-116. Γιώργος Σαμψών, «Του πέρασε η αφρημελιάδα» [πζ.], σ. 117-123. Χάρης Μπενάκης, «Σπαραγμός καρδιάς», [πζ.], σ. 124. Χάρης Μπενάκης, «Αυτή δεν έρχεται, ωϊμέ» [πμ.], σ. 125. Αντρέας Γάβρης, «Ξαυθούλα» [πμ.], σ. 126. Γιώργος Σαμψών, «Δροσερή πηγή» [πμ.], σ. 127. Αωνύμου, «Έκθεση ζωγραφικής» [χρτ.], σ. 128.

Τεύχος 9 (Δεκέμβρης-Γενάρης 1947) 129-144

Γιώργος Σαμψών, «Τα ρόδα» [πμ.], σ. 129. Πάνος Αυγερινός, «Της αγάπης» [πμ.], σ. 130. Πάνος Αυγερινός, «Δέξου» [πμ.], σ. 131. Χάρης Μπενάκης, «Έλα μια βραδυά σαν απόψε» [πζ.], σ. 132-133. Γιάγκος Παπαδόπουλος, «Δρόσιςες» [πμ.], σ. 133. Ανδρέας Γάβρης, «Έλα τζιαι μεν αρκώνισσαι» [πμ.], σ. 134. Γιώργος Σαμψών, «Ήσαν ερωτευμένοι» [πμ.], σ. 135-142. Αλέκος Παύλου, «Ηχώ» [πμ.], σ. 142. Αωνύμου, «Κριτική» [χρτ.], σ. 143-144.

Τεύχος 10 (Φεβράρης 1947) 145-160

Ντίνος Σέφερης, «Για σένα» [πμ.], σ. 145. Πάνος Αυγερινός, «Ω κάθε τι π' αγάπησα» [πμ.], σ. 146. Νέδη Αλεξάνδρου, «Κερύνεια» [πμ.], σ. 147. Χριστόδουλος Ι. Ίερωνυμίδης, «Αν μ' αγαπάς» [πμ.], σ. 148. Πάνος Αυγερινός, «Τουρίστας του 47» [πζ.], σ. 149-150. Άκης Άδωνις, «Θέλω» [πμ.], σ. 150. Ιδίου, «Θέλεις;» [πμ.], σ. 151. Αλέκος Παύλου, «Ένα γράμμα απ' το νησί» [πμ.], σ. 152. Αωνύμος, «Η διευθύνουσα γυναικά» [πζ.], μτφρ. (αγγλ.) Γιώργου Σαμψών, σ. 153-160.

Έτος Β', τεύχος 14 (Αύγουστος 1947) 1-20

Πάνος Αυγερινός, «Πεζοτράγουδο» [πζ.], σ. 1-2. Άκης Άδωνις, «Τρελλή χαρά» [πζ.], σ. 3. Η. Hoffman, «Με κοιτάς και δεν με ξέρεις» [μτφρ. πμ.], σ. 4. F. Shiller, «Πόθος» [μτφρ. πμ.], σ. 4. Γιώργος Σαμψών, «Μια περιπέτεια» [πζ.], σ. 5-12. Γιώργος Σαμψών, «Ερωτική ματιά», «Περνούσε» [πμ.], σ. 13-14. Γεώργιος Άραμης, «Δύση στην Κερύνεια. Παλιές ενθύμησεις» [πμ.], σ. 15-16. Πάνος Αυγερινός, «Πεζοτράγουδο» [πζ.], σ. 17. Ανδρέας Χριστοφίδης, «Δεν το πέρνω το κορίτσι», «Πρώτη αγάπη» [πμ.], σ. 18-20.

Τεύχος 15 (Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 1947) 1-20

Χάρης Μπενάκης, «Κατάλαβα πως σ' αγαπώ» [πμ. σε πζ.], σ. 1. Χάρης Μπενάκης, «Σε περιμένω να γυρίσης» [πμ.], σ. 2. Ρήγας Γκόλφης, [Ω φυλλωσιά του κήπου μου...] [πμ.], σ. 3. Α. Κυριαζής, «Γελάει στα βάθη μου η γαλήνη» [πμ.], σ. 4. Κώστας Ουράνης, «Περαστικές» [πμ.], σ. 5. Γιώργος Σαμψών, «Φαντασία των λουλουδιών», «Φθινόπωρο» [πμ.], σ. 6-7. Γιώργος Σαμψών, «Ρομαντική αγάπη» [πζ.], σ. 8-13. Η. Heine, «Το πρωί είχα σταλμένα» [μτφρ. πμ.], σ. 13. T. Rueckert, «Συ ψυχή μου συ καρδιά μου» [μτφρ. πμ.], σ. 14-15. Γιώργος Σαμψών, «Όνειρα και πραγματικότητα» [σημ.], σ. 16-17. Πάνος Αυγερινός, «Στίχοι» [πμ.], σ. 18. Ιδίου, «Θέλω» [πμ.], σ. 19. Αωνύμου, «Κριτική» [χρτ.], σ. 20.

Τεύχος 16 (Νοέμβρης 1947) 1-20

Δημητράκης Χαμπουλίδης, «Προσμονή», «Όσο η καρδιά κι' αν πλανηθή» [πμ.], σ. 1-2.

Γιώργος Σαμψών, «Ερωτικό παράπονο» [πμ.], σ. 3. Πάνος Αυγερινός, «Αγάπη που έσθησε» [πζ.] σ. 4-6. Γεώργιος Άραμης, «Τετράστιχα», «Χριστούγεννα» [πμ.], σ. 7-8. Ανδρέας Μαϊστράλης, «Το χαμένο τρακτηρ», «Ταξίδι στον Ωκεανό» [πζ.], σ. 9-14. Ρήγας Γκόλφης, «Τα γέλια σου» [πμ.], σ. 14. Στέφανος Δάφνης, «Αποσπερίτης» [πμ.], σ. 15. Γεώργιος Δροσίνης, «Ζωγραφιά παλιά παιδιάτικη...» [πμ.] σ. 16. «Τραγούδια της αγάπης. Συλλογή Ν. Γ. Πολίτη» [πμ.], σ. 17. Γιώργος Σαμψών, «Ιδανικό» [πμ.], σ. 18. Χάρης Μπενάκης, «Έλα και μη μου πεισματώνεις» [πμ.], σ. 19-20.

Τεύχος 18 (Γενάρης 1948) 1-20

Πάνος Αυγερινός, «Ήξερεις», «Ήλθες» [πζ.], σ. 1-2. Άντης Ροδινός [=Άντης Ροδίνης:], «Η μαργαρίτα» [πμ.], σ. 3. Πάνος Αυγερινός, «Ο χειμώνας», «Πως νοσταλγώ» [πμ.], σ. 4-6. Ειρήνη Ζηνωνίδου, «Τρικυμία» [πμ.], σ. 7. Πάνος Χρυσοστόμου, «Χαμένη ευτυχία» [πμ.], σ. 8-9. «Από τα ωραιότερα δημοτικά τραγούδια. Εκλογή Γ. Δροσίνη» [πμ.], σ. 10. Γ. Δροσίνης, «Το χωριό μας» [πμ.], σ. 11. Πάνος Αυγερινός, «Νυχτερινή συνάντηση» [πζ.], σ. 12-14. Ντίνος Σιδερίδης, «Ψυχές» [πζ.], σ. 15. Γιώργος Σαμψών, «Οπτασία της αγάπης», «Ακρογιαλιά» [πμ.], σ. 16-17. Χάρης Μπενάκης, «Πάψε να κλαις» [πζ.], σ. 18-19. Γιώργος Σαμψών, «Νυχτερινό τραγούδι» [πμ.], σ. 20.

Έτος Γ', τεύχος 1 (Ιούνιος 1948) 1-12

Γιώργος Σαμψών, «Το αγάλισμά σου», «Άνοιξη» [πμ.], σ. 1. Μαρία Ιακωβίδου, «Όταν θα ρθη η Άνοιξη» [πμ.], σ. 2. Φανούλα Κυριακίδου, «Γύρνα» [πμ.], σ. 2. Σόνια Ολλανδέζου, «Για σένα» [πμ.], σ. 3. Παύλος Δίγγος, «Δυσ λουλούδια» [πμ.], σ. 3. Άκης Άδωνις, «Χωρισμός» [πμ.], σ. 3. Αριστοκλής Φωτιάδης, «Κρυφή καρδιά» [πμ.], σ. 4. Σοφία Σπυροπούλου, «Έλα σε περιμένω» [πμ.], σ. 4. Στάλα Ρόδου, «Απρίλης» [πμ.], σ. 4. Πάνος Αυγερινός, «Απόψε έλα...», «Ερωτικό κρασάκι» [πμ.], σ. 5. Παναγιώτης Οικονόμου, «Η ροδάλη αυγούλα» [πζ.], σ. 6-10. Χάρης Βαρδάς, «Να ξαναγύριζαν» [πμ.], σ. 11. Αδριανός, «Αναλαμπές» [πμ.], σ. 12.

Έτος Δ', τεύχος 3 (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1949) 1-8.

Γιώργος Σαμψών, «Εξάιρετα» [πμ.], σ. 1. Πάνος Αυγερινός, «Λύρα μου» [πμ.], σ. 2. Άκης Άδωνις, «Της ζωής μου» [πμ.], σ. 2. Άντης Ροδινός [=Άντης Ροδίνης:], «Χωρίς τίτλο» [πμ.], σ. 2. Γιώργος Σαμψών, «Αυτή είναι η πειο όμορφη» [πζ.], σ. 3. Τεύχος Ραμονας, «Του ανθρώπου η ζωή» [πμ.], σ. 3. Καίτη Σβορώνου, «Ξεκίνησα» [πμ.], σ. 3. Ειρήνη Ζηνωνίδου, «Πως λάμπουν τα μάτια σου» [πμ.], σ. 3. Κ. Ι. Χ' Έυαγγέλου, «Αιώνια ενωμένοι» [πζ.], σ. 4-6. Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Η λυγερή» [πζ.], σ. 6-8. Βασιλεία Αυξεντίου, «Φεγγάρι μου», «Ένα μόνο πόθο έχω» [πμ.], σ. 8. Π. Ρωμαντικός, «Στ' ακρογιάλι» [πμ.], σ. 8.

Έτος Ε', τεύχος 2 (Σεπτέβρης 1950) 1-8

Γιώργος Σαμψών, «Γλέντια», «Ακρογιάλι», «Πλάι στη θάλασσα» [πμ.], σ. 1-4. Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Η λυγερή» [πζ.], σ. 5-7. Ανωύμου, «Λογοτεχνική ζωή» [σημ.], σ. 8.

Γιάννης Βιολάρης

Εργογραφία του Ηλία Κωνσταντίνου

Κλείνουν φέτος οκτώ χρόνια από την ημέρα (28-2-1995) που ο ποιητής Ηλίας Κωνσταντίνου έφυγε από τη ζωή. Στο σημείωμα αυτό θα προσπαθήσω να κάνω μια πρώτη συνοπτική χρονολογική καταγραφή της λογοτεχνικής του παραγωγής.

Ο Ηλίας Κωνσταντίνου «είναι ένας από τους δυναμικότερους εκπροσώπους της νεώτερης κυπριακής ποίησης» σύμφωνα με την άποψη του Αλέξη Ζήρα.¹ Ανήκει στη γενιά της Εισβολής. Γεννήθηκε το 1957 στη Λεμεσό όπου έζησε μέχρι το 1972. «Από το 1972 μέχρι το 1982 έζησε στο Λονδίνο όπου εσπούδασε ανθρωπιστικές σπουδές με μία ιδιαιτερότητα στο θέατρο. Έγραψε γύρω στα 30 ποιήματα στα αγγλικά. Από το 1982 έκαμε πολλές φορές τη διαδρομή Λεμεσού - Αθηνών για να επανεγκατασταθεί στη Λεμεσό τον Φεβρουάριο του 1984.»²

Στα κυπριακά γράμματα πρωτοεμφανίζεται στο 1ο τεύχος του λογοτεχνικού περιοδικού Άμαξα της Λεμεσού τον Ιούνιο του 1983 με τρία ποιήματά του: «Οδός Αθηνών», «Εικοσιτετράωρο ποίημα» και «Με άλλα λόγια».

Η πρώτη του ποιητική συλλογή, ο *Αρσενικός χαλκός* (σελ. 55), τυπώνεται τον Οχτώβριο του 1984 στη Λεμεσό και κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Θεμέλιο-Κύπρος. Στο σημείωμα της τελευταίας σελίδας αναφέρει: «Η 'Εισαγωγή' πρωτογράφηκε στα αγγλικά τον Απρίλη του 1982 στο Λονδίνο. Τα '3 ρήματα', '2 αφιερώσεις' και '4 μεταφορές' γράφτηκαν στην Λεμεσό το καλοκαίρι του 1982. Οι '4 προσκλήσεις', '4 συνταγές' και το 'Εικοσιτετράωρο' γράφτηκαν στην Αθήνα το φθινόπωρο του 1983. Τα 'Δuo διπλά ποιήματα' γράφτηκαν στην Λεμεσό τον χειμώνα του 1984».

Τον Φεβρουάριο του 1985 στο 9ο τεύχος της Άμαξας δημοσιεύει τα ποιήματά του: «Προσευχή» και «Παραμύθι». Το 1985 από τις εκδόσεις Θεμέλιο-Κύπρος κυκλοφορεί η δεύτερη ποιητική του συλλογή που φέρει τον τίτλο *Γράμματα της ώρας* (σελ. 42). Στο σημείωμα της τελευταίας σελίδας γράφει ότι: «Η 'Προσευχή' πρωτογράφηκε στα αγγλικά τον Μάρτη του 1981 στο Λονδίνο. Το 'La vie en rose' τον Δεκέμβρη του 1984, τα δε υπόλοιπα ποιήματα την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1985 στην Λεμεσό». Και ότι τα ποιήματα της συλλογής παρατίθενται «βασικά με χρονολογική και εν μέρει με τεχνική σειρά».

Τον Μάρτιο του 1989 στο περιοδικό Άμαξα (τεύχος 14-15-16), το μόνο λογοτεχνικό περιοδικό με το οποίο συνεργάστηκε απ' ό,τι ξέρω, δημοσιεύει το μοναδικό του πεζό κείμενο, το οποίο αποτελείται από δυο μέρη, καθώς και δυο ποιήματα: «AIDS - Ένα πεζό και δυο ποιήματα», που αποτελούν μια ενότητα. «Το τερπνόν μετά του ωφελίμου» και «Υστερόγραφο για το πεζό - Μετάβαση στα ποιήματα». Τα ποιήματα είναι «Ο φιλόξενος», αφιερωμένο στη μνήμη της Ντίνας Αχιλλέως Κωνσταντίνου» και «Η πίστη της γραφής».

Η τρίτη του ποιητική συλλογή εκδίδεται σε ιδιωτική έκδοση στη Λεμεσό το 1991, αποτελείται από ποιήματα γραμμένα από τον Ιανουάριο ως τον Απρίλιο του 1991 και έχει τον τίτλο *Κυπριακές ηθογραφίες* (σελ. 25). Όπως αναφέρει ο Δημήτρης Γκότσης, στις *Κυπριακές ηθογραφίες* «παρουσιάζονται αμέτρητα κομμάτια του ήθους του ποιητή τους, ιδωμένων σε επάλληλες χρονικές στιγμές ή και συν-χρόνως, και από ποικίλες οπτικές γωνίες και αποστάσεις. Και επάνω από αυτόν τον σωρό τεμαχίων, ένας άλλος σωρός, λεπτός και αρκετά διαφανής, καιμωμένος από εικόνες, σύμβολα και αισθήσεις της καθημερινής εμπειρίας, δηλαδή ένας φλοιός παρόμοια θραυσμένος. Έτσι, έχουμε ένα συνολικό υλικό, ένα τελικό ποιητικό σώμα, με δυνατότητες διάθλασης (οπότε και επικοινωνεί με πολ-

λές και διάφορες συνειδήσεις), αλλά επιπλέον και με δυνατότητες αντανάκλασης, οπότε και αποκτά τη χάρη μιας ελαφρά κρυπτόμενης λάμψης».³

Τον Δεκεμβριο του 1994, γνωρίζοντας ήδη την πρόωγη αποχώρησή του, ο Η. Κωνσταντίνου εξέδωσε σε πρόχειρη έκδοση «40 φωτοτυπημένων αντιτύπων»⁴ εκτός εμπορίου την τέταρτη ποιητική του συλλογή με τίτλο: *Τα αυτοκρατορικά*, η οποία τυπώθηκε στη Λεμεσό έναν ακριβώς χρόνο μετά τον θάνατό του, τον Φεβρουάριο του 1996 με γενική επιμέλεια του Βαλεντίνου Ιωσήφ και του Κώστα Μακρίδη και ορθογραφική διόρθωση του Ανδρέα Μακρίδη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αλέξης Ζήρας, «Η νεότερη Κυπριακή ποίηση», περ. *Σημείο*, Λευκωσία, τχ. 4 (1996) 225-246.
2. Σύμφωνα με το βιογραφικό σημείωμα που έγραψε ο ίδιος ο ποιητής και δημοσιεύεται στην συλλογή του *Κυπριακές ηθογραφίες*, Λεμεσός 1991.
3. Δημήτρης Γκότσης, «Ηλία Κωνσταντίνου: Κυπριακές ηθογραφίες», περ. *Λέα Εποχή*, τχ. 3/220 (1993) 67-69.
4. Αντιγόνη Δρουσιώτου, «Έφυγες νωρίς...», περ. *Σελίδες*, τχ. 185 (9 Ιουν. 1995) 155.

Σάββας Π. Μαστραππάς

Παουρίζω, λήμμα στο λεξικό της κυπριακής διαλέκτου

Το ρήμα παουρίζω της κυπριακής διαλέκτου σημαίνει α) ουρλιάζω, μουγκρίζω, ξεφωνίζω από τον φόβο και τον πανικό, β) βογκώ και φωνάζω από τους πόνους¹ και γ) κάποτε αποδίδεται και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα άτομο στριγκλίζει γενικά (από τα νεύρα ή το θυμό του).

Ο Ξενοφών Φαρμακίδης στο «Γλωσσάριόν» του αναφέρει ότι το παουρίζω «λέγεται επί των κυνών, όταν ωρύονται εκ των αλγηδόνων» και «μεταφορικός κατηγορείται το ρήμα και επί ανθρώπων, όταν οδυνώνται».² Ο Κυριάκος Χατζηγιάννου στο *Ετυμολογικό Λεξικό της Ομιλουμένης Κυπριακής Διαλέκτου*³ επεξηγεί: παουρίζω, μουγκρίζω από τον πόνο. Το ρ. από ονοματοποιία «πάου-πάου». Ο Ρόης Παπαγγέλου, στο πολυσέλιδο λεξικό του *Το Κυπριακό Ιδίωμα*⁴ επεκτείνει τη λημματογραφία του θέματος (το παούρισμα, παουριστά, οι παουριστή(δ)ες, ο παουριστός, η παουρικά κ.λπ.) και δίνει μια νέα ερμηνεία, παραπέμπει στο αρχαίο ελληνικό απο-ωρύομαι μα το συνδέει και με τη φωνή πάου-πάου της αλεπούς. Παραθέτω το λήμμα ολόκληρο: παουρίζω: (από-ωρύομαι) ουρλιάζω από πόνο, βογγάω, μουγκρίζω, ξεφωνίζω (βλ. «μουγκαρίζω») v/t. [= μεταβατικό ρήμα] to scream from pain, to groan, to bellow. Στο λήμμα παουριστός, αναφέρει τα ακόλουθα: ουρλιάζων, μουγκρίζων, ξεφωνίζων, «αλεπούς» (βλ. «παουρίζω» και «πάου-πάου»). Στο λήμμα: πάου-πάου, όπου παραπέμπει, αναφέρει ότι πρόκειται για μίμηση φωνής αλεπούς, έκδηλον ότι επεξηγεί το παουριστός ότι είναι ηχομίμητο από τη φωνή του ζώου αυτού.

Όμως οι ετυμολογικές αυτές προτάσεις φαίνονται εξεζητημένες και αβάσιμες. Γι' αυτό προτείνω να εξετάσουμε την πιθανότητα το παουρίζω να προέρχεται από την ιταλική λέξη παούρα (paura), που σύμφωνα με το λεξικογραφική έκδοση *Dizionario Garzanti della lingua italiana* σημαίνει: 1) ψυχική κατάσταση συντιθέμενη από ανησυχία και μεγάλη ταραχή,

την οποία αισθάνεται κανείς από τη σκέψη ή την εμφάνιση ενός κινδύνου 2) φόβος, βαριά ανησυχία.⁵ Έτσι το παουρίζω που σήμαινε στην αρχή τις κραυγές του φόβου και του πανικού επεκτείνεται και εκφράζει και τις κραυγές του πόνου, που συνήθως είναι συνδεδεμένες και με τον φόβο, και, αργότερα, αναφέρεται γενικά και για τις περιπτώσεις που κάποιος στριγκλίζει και φωνάζει εκτός εαυτού.

Δεν είμαι γλωσσολόγος. Η ακόλουθη εμπειρία με οδήγησε στη σκέψη της ιταλικής προέλευσης. Στην Κρήτη, ένα ζευγάρι νεαρών μηχανόβιων Ιταλών κινδύνεψε πολύ όταν η μοτοσυκλέτα τους ανετράπη στην προσπάθειά τους να αποφύγουν μετωπική σύγκρουση με αυτοκίνητο. Η Ιταλίδα στρίγκλιζε εκτός εαυτής και κάποιος από την κυπριακή παρέα, που ήταν μακριά και δεν κατάλαβε τον κίνδυνο που είχαν διατρέξει, ρώτησε «γιατί παουρίζει αυτή». Όταν τρέξαμε κοντά διαπιστώσαμε ότι, ευτυχώς, δεν είχαν πάθει τίποτε σοβαρό, η κοπέλα όμως, στον συνοδό της που προσπαθούσε να την παρηγορήσει, επαναλάμβανε συγκλονισμένη: *una paura! una paura!*

Σημείωση: Για την ολοκλήρωση του σημειώματος αυτού κοίταξα αρκετά γλωσσάρια για την κυπριακή διάλεκτο. Τελευταία, το δημοσίευμα του αρχιμανδρίτη Λεόντιου Χατζηκώστα «Φραγκολατινικά στοιχεία στην κυπριακή διάλεκτο», που δημοσιεύτηκε στη Λαογραφική Κύπρο, το 1985. Αν το έβλεπα προηγουμένως δεν θα προημιούσα στο γράψιμο αυτού του σημειώματος. Στη εργασία αυτή γράφονται, για το θέμα μας, και τα ακόλουθα: Π α ο υ ρ ί ζ ω, ρ.: κλαίω γοερά, συνήθως ύστερα από σωματική τιμωρία [...] Από το ιταλικό *paura* (παούρα) = φόβος μπροστά σε επικείμενο κίνδυνο. Στη λατινική *parura* (παβούρα) και ρήμα *pavere* (παβέρε) = με κρατά φόβος.⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ολυμπίας Μαριανθοπούλου Μακρή, Λεξικόν κυπριακών λέξεων, Λευκωσία 1988.
2. Γλωσσάριον Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδου, εκδιδόμενον υπό Θεοφανούς Κυπρή, Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1983.
3. Πλήρης τίτλος: Κυριάκου Χατζηγιωάννου, Ετυμολογικό Λεξικό της Ομιλουμένης Κυπριακής Διαλέκτου Ιστορία Ερμηνεία και Φωνητική των Λέξεων Με Τοπωνυμικό Παράρτημα, δεύτερη έκδοσις, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 2000 [α' έκδοσις 1996]. Βλ. και Κωνσταντίνος Γ. Γιαγκουλλής, Μικρός ερμηνευτικός και ετυμολογικός θησαυρός της Κυπριακής διαλέκτου (Από το δέκατο τρίτο αιώνα μέχρι σήμερα), Λευκωσία 1997: παουρίζω [λ. ηχομίμ.] στριγγλίζω, ουρλιάζω. Παουριστά, επίρρ. [λ. ηχομίμ.] με φωνή αλεπούς ή σκύλλου. Στο Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Επίτομο ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό της κυπριακής διαλέκτου, Λευκωσία 1992, στο λήμμα παουριστά: επίρρ. [λ. ηχομίμητη] με φωνή αλεπούς ή σκύλλου.
4. Πλήρης τίτλος: Ρόης Παπαγγέλου, Το Κυπριακό Ιδίωμα Μέγα Κυπρο-ελληνο-αγγλικό (και με λατινική ορολογία) Λεξικό ερμηνευτικό - ετυμολογικό - προφοράς ορθής γραφής (και με πλήρη διασταύρωση) Με μια διεξοδική Εισαγωγή του Λεξικογράφου, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 2001.
5. Βλ. και Alessio Da Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*, (1806): *paura* = ο φόβος, η τρομάρα.
6. Αρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκώστα, Φραγκολατινικά στοιχεία στην κυπριακή διάλεκτο, περ. Λαογραφική Κύπρος, Λευκωσία, Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1985, αρ. 35, σ. 51.

Σάββας Παύλου

Ποιητής και λογογράφος, ξυρισμένος, μαλ-
 λιάρος,
 έμμανής αισθηματίας, χορευτής δὲ φοβερός.
 Τὸ βιβλίον δὲν τὸ βγάζει ἀπ' τὸ χέρι του
 ποτέ,
 γιατί ἔτσι εἶναι ὅλοι οἱ σύγχρονοὶ μας
 ποιηταί!
 Ἔρως, πατρις καὶ ποίησις εἶναι τὸ ἔμβλημα
 του
 καὶ ὅλοι τὸν γνωρίζουνε ἀπὸ τὸ βάδισμά του!
 Ἔχει εὐρὺ τὸ μέτωπον καὶ εὐζώνον τὴν
 μέση,
 εἶν' εὐτυχῆς ὅποια μ' αὐτὸν τὸν βίον της
 συνδέσει!

Σημείωση: Το σκίτσο του δημοτικιστῆ λογο-
 τέχνη Γιάννη Λεύκη (1899-1991) φιλοτεχνήθη-
 κε ἀπὸ τὸν ζωγράφο Βίκτωρα Ν. Ιωαννίδη
 (1903-1984) γιὰ τὴ σατιρικὴ εφημερίδα Πειρα-
 σμός (ἔτος Α' αρ. 15, 9 Ἀπριλίου 1922), ποὺ
 ἔβγανε στὴ Λεμεσό με τὴν εὐθύνη τοῦ Γ. Ν.
 Ζήωνα (1888-1942). Οἱ σχετικοὶ στίχοι ποὺ
 το συνοδεύουν ἐνδεχομένως ἀνήκουν στὸν ἀρχι-
 συντάκτη τῆς εφημερίδας, τὸν σατιρικὸ ποιητῆ
 Εὐσκιο Πεύκη, ψευδώνυμο τοῦ Ευέλθοντα
 Πιτσιλλίδη (1885-1955).

